

מגדים יד

יעקב מדן

מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי

למאמר של ח' חפץ

א. פתיחה

המאמר שלפנינו מציג גישה לא מקובלת ואולי אף מהפכנית על תקופת שיבת ציון וראשית ימי הבית השני בפרט, ועל תקופת האימפריה הפרסית בכלל. המחבר, ד"ר ח' חפץ, מנסה במאמרו לערער במידה רבה את יסודותיו של המחקר ההיסטורי של תקופה זו, יסודות המקובלים בשלם מזה מאות שנים. המחבר טוען וחוזר וטוען במאמרו, שהמחקר על התקופה הנדונה השתית את יסודותיו בעיקר על סופרים יוניים, שמהימנותם אינה דבר המובן מאליה, ועל מסקנות של חוקרים מזרחיים מאוחרים יותר, שתיארו את הסתייגות שבדברי היוונים, הכריעו במחלוקות ביניהם, והשלימו על-פי הבנתם את החסר שבדברי היוונים על-פי ראיות עיניהם. לדבריו, אין דבריהם של החוקרים בבחינת הלכה למשה מסיני שאין לערער עליה. העובדה שהרוב המוחלט של החוקרים נתנבאו במשאים אלו בסגנון אחד, אף היא אינה ראיה, שהרי לחב נטל דבריהם איש מרעהו ומקודמיהם, ורק מעטים חזרו ליסודות בנין המחקר ההיסטורי כדי לבדוק את אמיתותם. בין המעטים שעשו זאת, ובהם פרופ' וליקובסקי, רב הוא משקלם היחסי של אלו שלא קיבלו כמה מהנחות היסוד של המחקר המקובל.

הטענה העיקרית העולה ממאמרו של ד"ר חפץ כלפי המחקר המקובל היא, שהחוקרים לא הביאו כלל בחשבון את דעת חז"ל ואת מקורותיהם שבמקרא בבואם ליישב את הסתייגות ואת המחלוקות הרבות שבמקורות ההיסטוריים. הסיבות להתעלמות זו, לדעת המחבר, אינן אובייקטיביות ואינן משיקוליים ענייניים, ובכך מתערערת אמינות טענותיהם. בחיבוח נטל ד"ר חפץ את שיטת חז"ל כביסס, ולאורה תירץ והסביר את דברי ההיסטוריונים היוונים ואת שאר מקורותיו של המחקר ההיסטורי. פעמים רבות הצליח לא רק ליישב מקורות אלו עם המסורת היהודית, אלא אף ליישב לאורה של זו סתייגות וקושיות פנימיות במקורות המחקר שנתקשו בהן רבים, ולבנות שיטה מוצקה ובחירה המסתמכת לא מעט על הנחות שעמדו ביסוד טענותיהם של גדולי המחקר ההיסטורי בזמננו האחרונים. במקומות רבים לא שינה מדבריהם של וליקובסקי, הושנדר, אולמסטרד, ראלנסון ואחרים, אלא מעט. אך הבסיס היה כאמור, המסורת היהודית. עוד נציין, שהמחבר אינו מתיימר לקבוע שהתיאוריה שהוא מציג על סדר הזמנים בתקופה הנדונה היא בבחינת 'כזה ראה וקדש', ושכל הקושיות וכל הנתונים מתרצים בה ללא צורך וללא כל בעיה. טענתו היא, שהתיאוריה שהוא מציג אינה נפלת בביטוסה המדעי מדרכים אחרות המקובלות כיום על המחקר. ואם כך, הרי היתרון שבשיטתו - התאמתה למסורת היהודית, שהצטיינה מעולם בבהירותה וברציפותה - יתרון זה מכריע את הכף.

אין ספק שיהיו קוראים שיעלו ביקורת ותהיות על פרטים מן הדרך המוצגת במאמר, ואולי אף על כלל המאמר. אלו מוזמנים להעלות דבריהם על הכתב, וממילא מחוורא שמעתא, מתוך מלחמתה של תורה.

במבוא זה ננסה לסקור לפי הקורא משהו מתולדות המחלוקת בין המחקר ההיסטורי לבין שיטת המסורת היהודית בנושא הנדון - התקופה הפרסית, שיבת ציון וימי הבית השני - וכן להקנות לקורא מושגי יסוד על משמעותה, עד שלא יצלול הקורא במים אדירים, בסבך הפרטים שבמחקר של הד"ר חפץ. ואם יתגלגל חיידש כלשהו אל תחת קולמוסו, יהיה שכרם.

ב. בעיית התאריך במסורת חז"ל ובמחקר ההיסטורי

במניין שפת שלם ובסדר קוחותיו נפלו מחלוקות רבות בין המחקר ההיסטורי המקובל לבין פרשנות חז"ל למקרא (כגון מניין שנות שעבוד מצרים) ומסורתם מן התקופה הבתר-מקראית ועד למניין שטרות. מתחילת מניין שטרות ישנה ספירה מסודרת הן בלוח העברי והן במחקר ההיסטורי, וסדר האיחזים עד ימים מוסכם, פחות או יותר, עם סטיות קלות.

במסורת היהודית מקובל, שמנין שטרות מתחיל שלוש מאות ושמונים שנה לפני חורבן הבית השני, והוא שנת ג' אלפים תמ"א או תמ"ט לבריאת העולם. כך עולה מתשובת רב שרירא גאון באיגרתו 2 ומדברי רה"ל בספרי (סוף ספר שליש), רמב"ם (גחשין, ד', יב; שמיטה ויבל, י', ד), ראב"ד בספר הקבלה 3, כפתור ופרח, שו"ת מהר"ב (קמ"ג) ועוד. חשבון זה עולה במפורש מן הגמרא בעבודה זרה, ט, ע"ב. שם נאמר, ששנת ד' אלפים רל"א לבריאת העולם מאוחרת שלוש שנים לשנת ת' לחורבן הבית. חורבן הבית היה בשנת ש"פ למנין שטרות כנזכר לעיל. כלומר - הפרש המנינים הוא ג'תמ"ח⁴.

מאידך גיסא, מקובל במחקר ההיסטורי, ששנת ההתחלה של מנין שטרות היא שנת 312 לפי סה"נ. ומכאן ואילך, כאמור, כמעט שאין סתייגות בין שני המנינים. האיחזים בתקופה היוונית ובתקופה החשמונאית מתועדים ומתוארכים היטב בספרות אותה תקופה, ובעיקר בספר החשמונאים, וכן התארכים בתקופה החשמונאית המאוחרת ובתקופה הרומית ולאחר החורבן⁵.

הבעיה הגדולה הקיימת עד למנין שטרות היא כפולה. בעם ישראל לא ידע על לוח ראון ומסודר של שנים בתקופה הקדומה⁶. בתקופת המקרא, למשל, נמנו בדרך כלל תאריכים לשנות מלכים, וכשאלו נפלו וקמו יורשיהם, החל המנין מחדש. אף המחקר ההיסטורי משחזר את השנים אל העבר בדרכים שונות, ועל-פי השערות והכרעות בין סתייגות; ושוב, ללא מנין מוצק מסודר המאפיין את התקופה היוונית-הלניסטית ואת התקופות שאחריה. ומכאן פתח למחלוקות ולסתייגות שבין המסורת היהודית למחקר ההיסטורי.

הסתירה הגדולה ביותר והמפורסמת ביותר מתייחסת לתקופת האימפריה הפרסית ולראשית ימי הבית השני עד למנין שטרות, וממילא לכלל ימי הבית. על-פי מסורת חז"ל⁷, עמד הבית השני במשך ארבע מאות ועשרים שנה. על-פי התיאור המקובל בנה הבית השני בשנת 516 לפסה"נ ועמד עד שנת 70 לסה"נ, כלומר 586 שנים. אף אם נתעלם מן הפער לגבי שנת חורבנו של הבית - פער של שנתיים, שכבר כתבנו לעיל⁸ שניתן ליישם - ישנו הפער הידוע של 164 שנים במשך שנות הבית. ואולם הפער גדול עוד יותר, מכיון שענין בדברי בעל סדר עולם מראה, שמנין שנות הבית מתחיל מתחילת בניין בשנת שתיים לדריש (חגי, פרק א') ולא משנת חנוכתו בשנת שש לדריש (עזרא, פרק ו'), בעד ששנת 516 מקובלת כשנת חנוכת הבית השני - שנת שש לדריש. הפער בין הלוחות הוא אפוא 169 שנים. לפי זה טענו מחשבים רבים⁹, שאם ניחא שהבית השני החל להיבנות בשנת ג' ת"ח (כמוכח מפסוק המקרא וכפי שיבאר להלן), ואם אכן שנה זו היא 520/1 (שנת שתיים לדריש, כאמור), הרי שהשנה הנכסחת (שנת ה'תשנ"א) היא שנת 5919 לבריאת העולם (ה'תק"כ). [המחשבים השונים הגיעו למסקנה שונה במעט -

5915; וזאת משום שלא הביאו בחשבון שיש למנות את שנת הבית מ-1/520 ולא מ-516-]. הבעיה העיקרית (אך לא היחידה) בפער השנים הגדול בין שני המנינים לגבי ימי הבית השני, מתרכזת בתקופת מלכות פרס בפני הבית. על-פי בעל סדר עולם (שם) והגמרא בעבודה זרה (שם), מלכות פרסים בפני הבית ל'ד שנים. על-פי המקובל במחקר ההיסטורי שלטה פרס באזורם עד שנת 332 לפני סה"נ. כלומר, כנראה ותשעים שנה משנת שתיים לדריש שהחל הבית להיבנות, בתקופה זו קיים פער של 155 - שנים. פער מסף, קטן יותר, קיים בתחילת התקופה היוונית, עד לתחילת מנין שטוח. לחשבונם של חז"ל אורך תקופה זו שש שנים (עבודה זרה, י, ע"א). לחשבון המקובל - כעשרים שנה (-332 עד 312 לפני סה"נ). הפער הוא של כארבע עשרה שנים, וביחד כפי שכבר כתבנו - 169 שנים. מתחילת מנין שטוח הפערים הם, כאמור, קטנים מאוד, ולא נתייחס אליהם.

כאן המקום להעיר, שהחשבון שהובא לעיל, והמציב אותם בשנת 5920 לבריאת העולם במקום בהתשנ"א (5751) לבריא, הוא חשבון כלאיים, שאינו מבוסס לא על מסורת חז"ל ולא על המחקר ההיסטורי, אלא עבר באופן כמעט שרירותי משיטה אחת לחברתה. ובאר דברים. חשבון ה'תשנ"א שאנו מונים והמבסס על המסורת היהודית, הוא כדלהלן: שנת 1656 - המבול (החישוב על-פי הפסוקים בבראשית ה'--ו'). 1948 - לידת אברהם (החישוב על-פי בראשית, י"א). 2048 - לידת יצחק (בראשית, כ"א, ה). 2448 - יציאת מצרים (על-פי בראשית, ט"ו, יג, לשיטת רש"י בשמות, י"ב, מ). 2928 - תחילת בנין המקדש (על-פי מלכ"א, ו', א). 3338 - חורבן בית ראשון (ערכין, יב, ע"ב, ועיי"ש ברש"י). 3408 - תחילת בנין בית שני (סדר עולם, פרק כ"ח; וכנראה על-פי זכריה, א', ז--יב). 3828 - חורבן בית שני (סדר עולם, שם, שעמד 420 שנה).

המנחה ששנת החורבן ידועה ומוכרת, אם מגיעים להפרש המספרי המוכר של 3760 - שנים בין הספירה לבריאת העולם ובין הספירה הנצרכת, שלפיה בנה המחקר ההיסטורי את הלוח הכחולג של. הוא הגיע כאמור, למסקנה דומה, שחורבן בית שני היה בשנת 70-68 לסה"נ, היים 70-68 שנה לאחר שנת 3760 לבריא, היתה לשנת 3828 שהובאה לעיל בשיטת בעל סדר עולם. ההתאמה, עד כדי דיוק של שנה אחת או שתיים בין המחקר ההיסטורי למסורת היהודית למחית פער השנים הגדול המציב בניהם בענין משך זמנה של התקופה הפרסית ושנת הבית השני (כאמור - למחקר - 5900 שנה ולמסורת היהודית - 420), התאמה זו קשורה לכך שהמחקר, המרבה בשנת הבית השני, מצמצם מעט את שנת הבית הראשון (3740 - שנים במקום 410 במסורת חז"ל), ומצמצם מאוד את התקופה שבין כבוש הארץ ועד ראשיתה של מלכות ישראל. ובסך הסל הושא המחקר ההיסטורי ומסורת חז"ל באותן אלף שנים שבין יציאת מצרים למנין שטוח 10 (בתקופה שלפני יציאת מצרים, המחקר ההיסטורי כמעט שאינו עוסק במנין שנים מדויק, וממילא מנינים עד יציאת מצרים אינם מעלה ואינם מוריד לעניינם). רק שיטה המקבלת את המסורת היהודית בכל המגע למקרא אך אינה מקבלת אותה בתקופה שאחרי המקרא, מגיעה למסקנה שעלנו להוסיף כנראה ושבעים שנות היסטוריה למנין המקובל. פער זה של 170 - שנה בראשית ימי הבית השני, הוא סלע המחלוקת החשוב הראשון בין שיטת חז"ל בענין זה לבין המחקר ההיסטורי. אך ישנן גם מחלוקות נוספות.

ג. המחלוקת על הרקע ההיסטורי למגילת אסתר

מחלוקת חשובה הקשורה במחלוקת הקודמת היא זו הקשורה למגילת אסתר, לזמנה ולרקעה ההיסטורי. במחקר ההיסטורי רב הדעות על כך, אך כדי להציג עלינו להביא תחילה את רשימת מלכי פרס על-פי המקובל: 558- עד 530 - סרש. ובתוך זה מ-539 - מלך על בבל, ובאותה שנה נתן את הצהרות בדבר שיבת ציון ובנין המקדש.

530- עד 522 - כנבזי, כמבסס (הצורה הפרסית של השם וצורתו היוונית וכן להלן לגבי חשיארש כסרכסס). 522- עד 486 - דרוש הגדול. 485- עד 465 - חשיארש, כסרכסס. 465- עד 424 - ארתחשסתא הראשון. 424- עד 404 - דרוש השני. 404- עד 359 - ארתחשסתא השני. 358- עד 337 - ארתחשסתא השלישי. 337- עד 335 - ארסס. 335- עד 332 - דרוש השלישי.

נשוב למגילת אסתר. הדעה המקדימה את סיפור המגילה במחקר ההיסטורי (בין אלו המאמינים בקיומה כאירוע היסטורי), והיא גם הדעה הרווחת ביותר, מזהה את אחשוורש של המגילה עם חשיארש-כסרכסס. היא עושה זאת בין השאר בגלל הדמיון בשמות, ובעיקר לאור הכתיב באסתר, י, א, 'אחשרש' 'הא' היא תוספת עברית מתקופת הבית השני למלות לעז רבות וכתוב 'פרסים' בספר עזרא - 'אפרסאי' [עזרא, ד', ט]. ועל-פי המסופר בהחזקתו אק מתאימה חצו של חשיארש-כסרכסס לתיאור חצר המלכות במגילת אסתר, אף כי בכך אין ראיה נחרצת, שהרי חצר כזו תוארה אצל מלכים פרסיים רבים. לפי זה יש להניח, שהסעדות הגדולות שברקע סיפור המגילה קשורות בזעזועים הכבדים בממלכה הפרסית בעקבות מלחמותיו של כסרכסס במדינות יוון ובתבוסתו בתרמופילי ובסלמיס (-480 עד 479). שנת שלוש למלס של אחשוורש, שבה נערך המשחית לחיל פרס ומדי, היא שנת 483, והיא השנה שבה גויס כל חיל פרס ומדי והחל ההכנות למלחמה הגדולה ביונים. שנת שבע למלס, השנה שבה נשא את אסתר (אסתר, ב', טז) היא שנת 478, שבה חזר כסרכסס מוכה ממלחמות ביונים, ושקע בעיני ארמונו, בעסקי נשים, ומסר את ניהול הממלכה בפועל ביד יועציו. על רקע זה יש לראות את התסיסה ואת ניסיונם של בגתן ותרש לשלוח יד באחשוורש, את מסירת הממלכה והטבעת ביד המן, את האיסור החמור להיכנס לחצר המלך בלא רשות, ואולי גם את הכוונתה של התסיסה על התבוסה ביד שונאי ישראל כנגד היהודים, שלחמו בעיקר תחת פיקודו של הצבא הפיניקי מקרתגו, צבא שהונה בראשית קרב סלמרס, ואשר בתבוסתו תלה כסרכסס את כישלום במלחמה 13.

אך מוסף בן מתתיהו (קדמוניות יא, ו, יא) עולה בביחור שאחשוורש של המגילה הוא ארתחשסתא שאחרי אחשוורש, כלומר - ארתחשסתא הראשון, וכך משמע לכאורה מתרגם השבעים, שצין ששם המלך ארתחשסתס. לדעתו של יוסף אירע מעשה המגילה לאחר עליית עזרא ונחמיה.

הושנדר 14 נחשב כהיסטוריון המאחר מסלם את סיפור המגילה, והוא מזהה את אחשוורש עם ארתחשסתא השני, כלומר קובע את סיפור המגילה בראשית המאה הרביעית לפסה"נ. לדעה זו חשיבות מיוחדת לעינינו, וכפי שיבאר בהמשך. זמן רב נחשבה דעתו כדחיה (עין ערך 'אחשוורש', אנציקלופדיה מקראית, כרך א, עמ' 234), אך לאחרונה הייתה לה עדנה במאמריהם של כמה חוקרים שנטו לאמץ אותה. עוד נציין, שהר"א אברבנאל בפיחשו לדניאל 'מעייני הישועה' (מעין יא, תמר ג) מתפלמס עם דעת החוקרים בשאלת מספר מלכי פרס ומשך זמנם. והדעה שהוא

הכר הייתה כזו של הושנדר, שמעשה אסתר ומרדכי היה בימי ארתחשסתא השני והוא אחשווש. ה'ר' אברבנאל טוען נגד דעה זו רק זאת, שלפיה יש ממלכות יהויכין עד אחשווש 240 שנה, ומכיון שמרדכי הוגלה עם יכניה (אסתר, ב', ב) הרי שהיה בזמן אחשווש בגיל שאים מתקבל על הדעת. ואף שקושיה זו כשלעצמה ניתן לתרץ בדרכים המקובלות ולומר שלא מרדכי הוגלה אלא אחד מאבותיו, מכל מקום נראה שהמחקר שהכיר ה'ר' אברבנאל דומה מבחינת סדר הזמנים למחקר בתקופתו, הטוען שגלות יהויכין הייתה ב-597 - וארתחשסתא השני מלך עד 359-240 שנה לאחר גלות יהויכין. גם ר'ד גזן בצמח דוד הכיר דעה זו, שאחשווש הוא ארתחשסתא השני, וכן עזריה מן האדומים בספר מאור עיניים 15.

על-פי האמור, ומהנחת המחקר שחונכת הבית השני הייתה בשנת 516, אירע סיפור המגילה כארבעים שנה לאחר בנין הבית, לדעת המקדימים; וכמאה ושלושים שנה לאחר בנין הבית, לדעת המאחרים. אך דעת חז'ל [כמעט] 16 בכל מקום היא, שסיפור המגילה היה אחרי הצהרת סרש אך קודם בנין הבית; כלומר - בתקופה שבין סרש בעל ההצהרה ובין דרוש, שבימי נבנה המקדש. עיתיה זה של המגילה לפי בנין הבית, מבע בהכרח מחשבונו, שמלכת פרסים בפני הבית 34 שנים. שהרי בנחמיה (י"ג, ו) נזכרת שלשים ושתיים שנה, ועוד שנה נוספת לארתחשסתא-דרוש (לדעת חז'ל זהו מלך אחד, ונדון בכך בהמשך). ואם כך, הרי אין מקום לשנים עשרה שנותיו של אחשווש הנזכרות במגילה (ג', ז), שיהיו בפני הבית. ועל סרסונו יש למנות שלא בתוך אותן ל'ד שנים שבפני הבית אלא לפניהן.

פתרון הבעיה נעוץ כאמור, בכך, שחז'ל שמנו לאחשווש ארבע עשרה שנה 17, מן אותן לפני ימי הבית, בתוך שמנה עשרה השנים שמנו בין הצהרת סרש לייסוד המקדש.

ונבאר את דבריו. בעל סדר עולם, שאמר שמלכת פרסים בפני הבית ל'ד שנים, מנה לכל מלכת הפרסים משנת אחת לסרש - חמישים ושתיים שנה 18. שמנה עשרה השנים העודפות על ל'ד היו בין שנת אחת לסרש לשנת שתיים לדרוש, שבה נוסד הבית, כלומר, החל ביינו 19. י"ח שנים אלו חושם כהפרש שבין תחילתן וסופן של שתי תקופות של שבעים שנה הקשורות בגלות ובשיבת ציון והנזכרות בנביאים.

ירמיהו (כ"ה, יא-י"ב) מזכיר שבעים שנות שלטון בבלי מן השנה הראשונה לנבוכדנאצר המתחילות בשנת ארבע ליהויקים מלך יהודה (כ"ה, א). הוא אף מדבר על פקידת עם ישראל ושיבתם לארצם בתום שבעים השנים (כ"ט, י), והסונה לשיבת ציון בשנת אחת לסרש, שהיא ראשונה למלכות הפרסים וכמבאר בדב"ב, ל', כ--כג 20. זכריה מדבר על שבעים שנה מחורבן ירושלים ועד שנת שתיים לדרוש, שבה יוסד בית ה' 21. והוא ומתחילת שבעים שנה של ירמיהו שהיו בשנה הראשונה לנבוכדנאצר (כ"ה, א) עד לתחילת שבעים שנה של זכריה עם החורבן, בשנת תשע עשרה לנבוכדנאצר (מלכ"ב, כ"ה, ח) יש שמנה עשרה שנה, יצא שגם בין סוף שבעים לירמיהו, הצהרת סרש, לבין סוף שבעים של זכריה, תחילת יסוד הבית, ישן י"ח שנה. גם התיארוך של המחקר ההיסטורי מסכים לכך, והוא קובע את שנת אחת לסרש ב-9/-538 ואת שנת שתיים לדרוש ב-1/-520. אך החלוקה הפנימית בתוך אותן שנים במחקר ההיסטורי שונה מזו של חז'ל. המחקר ההיסטורי, כפי שרשמנו לעיל, סבור שסרש מלך 9-8 שנים (539-530), כנבז מלך מספר שנים דומה (530-522), ושנה או שתיים אחרונות מלך דרוש. חז'ל טען שסרש מלך שלוש שנים (ואלו הוזכרו במפורש בדניאל, י', א) וארבע עשרה מלך אחשווש 22, ושתי האחרונות הן שתי שנותיו הראשונות של דרוש 23.

להבהרת העניין נציג את התרשים הבא:

מחלוקת זו בדבר זמנה של המגילה חורגת מן התחום המצמצם של חישוב שנות מלכות פרס, אל שאלת הרקע ההיסטורי, וכבר דם בכך לעיל בהבנת הרקע על-פי המחקר ההיסטורי. אך חז'ל [כמעט] בכל מדרשיהם ראו את המגילה כחלק מן החורבן וחלק מן הרקע לבנין בית המקדש השני.

כך ראו את העונש שבא על אחשווש, על שביטל מלאכת בנין בית המקדש (אסתר, א, א); את עונשה של ושת, על שיעצה לבטל את מלאכת הבנין (ילק'ש אסתר, תתרמ"ט); את משתוה של אחשווש השני למשתה בלשאצר שנעשה כשהמקדש חרב (אסתר, ג, ג) וכשאחשווש משתמש בכלי המקדש (שם, ב', יא); ועוד. את סיבת עונשם של ישראל שנתחיים (שנאיהם) כליה חאים חז'ל בכך שנהם מסעדות של אחשווש (מגילה, יב, ע"א); ושבו, זהו חטא שניתן להבינם בעיקר לאור האבלות על חורבן הבית שטרם נבנה מחדש 24. ולדעת רשב"י (במסכת מגילה שם) חטאם של ישראל היה שהשתחוו לצלם של נבוכדנאצר (עין דניאל, ג'), ומשמע שהיה זה 'אות החר' (וכנזכר בגמרא שם), ומשמע - סמך למלכות בבל.

בכמה מדרשים 25 טוענים חז'ל שושת הייתה בת של בלשאצר מלך בבל ואחשווש היה משרתו, וזה היה הרקע לסכסוך בניהם, ליסיון של אחשווש להשפילה, להתנשאותה של ושת עליו ולסיחבה הפומבי לשמע לפקודתו 26. לגבי חכמי ישראל שבחרו אומרים חז'ל שלא רצו לשפוט את ושת כיוון שמיוס שחרב המקדש פסקה מהם רוח הקודש (אסתר, ד, א). מרדכי מספר להמן על מנחת העומר שהוקרבה בט' בניסן 'כשהיה המקדש קיים' (אסתר, י', ד). ומרדכי היה מושב לשכת הגזית בבית ראשון וידע שבעים לשון (מגילה, יג, ע"ב), וזה לא ייתכן כלל אם נאחר את סיפור המגילה עשרות שנים לאחר בנין בית שני. את דניאל חז'ל מזהים עם התר שליח אסתר (מגילה, טו, ע"א) או עם ממוק 27 וטוענים, ששמש הסופר בעל כתב השטנה נגד בנין הבית (עזרא, ד'), הוא בם של המן (פתיחתא דאסתר, ה). ובמקום אחד אמר (ויק'ר, יג, ה) שדרוש הוא בנה של אסתר המלכה מאחשווש, וכך ביאר את אהדתו לעם ישראל ולבנין המקדש (עין למשל ר' אברבנאל, מעיני הישועה, מעין יא, תמר ג).

מכל מקום בחר, שהקדמת אחשווש לדרוש במסורת חז'ל אינה רק דעת בעל סדר עולם בשל אילוצו החשבני, אלא דעת חז'ל, לאורך כל מדרשיהם כמעט ללא חריג.

לפי דרכם של חז'ל לא נכל לקבל את הרקע ההיסטורי של מלחמות פרס ויוון כהסבר למעשה המגילה. בחר מדבריהם שהובאו לעיל, שהרקע למעשה היה אידיאולוגי-דתי. ואכן מחבר המאמר מציע במאמרו להלן הסבר נרחב למדינת השמדת היהודים על רקע סכסוך דתי ב אותה תקופה.

עוד נעיר, שמבחינה עקרונית יסלנו לצמצם את המחלוקת על המגילה בין חז'ל למחקר ההיסטורי עד למינימום ההכרחי, ולומר, שחז'ל דחה את אחשווש עם כנבז בן סרש ולא עם חשיארש בן דרוש, ואז תהא המחלוקת רק בחמש או שש שנים, בשאלה מתי החל כנבז למלוך לאחר הצהרת סרש. אפשרות כזו הייתה מסתיעת הן מכך שהמחקר ההיסטורי מכיר בחסו הרע של כנבז ליהודים, והן מכך שחז'ל (תרגום שני, אסתר, א', ב) דיבר על מלחמתו של אחשווש במצרים, והמחקר ההיסטורי קושר בעיקר את כנבז למלחמות פרס במצרים. אך מחבר המאמר נוטה מדרך זו אל עבר מחלוקת עקרונית בכל סדרי הזמנים של התקופה, ואף זה יאמר בהרחבה בהקדמה המאמר.

ד. ארתחשסתא

מחלוקת אחרת בין חז'ל לבין המחקר ההיסטורי היא בדבר השם ארתחשסתא המופיע כמה פעמים בספר עזרא ונחמיה והידוע למחקר ההיסטורי גם ממקורות אחרים. כפי שהבאנו לעיל מרשימת המלכים אלבא דהמחקר ההיסטורי, היה ארתחשסתא שם פרטי או כינוי פרטי לשלשה ממלכי פרס: ארתחשסתא הראשון, השני והשלישי. היה זה שם כדריש, סרש או כל שם אחר.

הבנה זו כשלעצמה עלולה ליצור בעיות בחשבון 'מלכות פרסים ל'ד שנה בפני הבית', שהרי חשבון זה מתחיל כאמור, משנת שתיים לדרוש שהוא שנת יסוד הבית. בספר עזרא (ו, טו) נזכר, שחונכת הבית הייתה בשנת שש לדרוש. כלומר, דרוש מלך חמש שנים בפני הבית (משנת שתיים עד שנת שש). אחריו מופיע (בעזרא, ז') המלך

ארתחשטא, ובנחמיה (י"ג, ו) מוזכרת במפורש שנת שלושים ושתיים לארתחשטא, ובעקיפין מופיעה לפחות עוד שנה אחת למלכות ('ולקץ ימים נשאלתי מן המלך'). גם אם נצמצם את שנות מלכותם של דרוש ושל ארתחשטא רק לשנים הנזכרות בכתבים, כבר יש לנו שלושים ושמונה שנות מלכות פרס בפי הבית. אמנם עדיין אין כאן סתירה מפורשת לחשבון של בעל סדר עולם, וזאת מכיוון שהגמרא במסכת ע"ז (י, ע"א), ההולכת בשיטתו של בעל סד"ע ומזכרה אותה (ט, ע"א), מציגת שש שנות ביניים (לעיל הזכר כשנים ג' אלפים תמ"ב--תמ"ח) הנספקות על ל"ד שנות מלכות פרס בפי הבית, ובשש שנים אלו כבר עלתה מלכות אלכסנדר מוקדון אך עדיין לא פשטה בכל העולם. ויתכן שהסיפור מנחמיה, י"ג, שהוא לעיל, הוא מתקופה זו, כשעדיין היה מלך בפרס עד שנת ארבעים בפי הבית. אך פתחן זה, אף שניאלץ להזכיר בהמשך, הוא פתחן דחוק, וחז"ל נטו לדרך שונה, מחוחות יותר. לדעת חז"ל ארתחשטא הוא שם כללי, שם המלכות, וכשמות פרעה במצרים ואבימלך בארץ פלשתים. וזו לשון מדרש לקח טוב בפתיחתא דאסתר: 'ומלכות אלו השלושה [=סרש, אחשווש ודרוש] נקרא מלכות ארתחשטא. כי ארתחשטא הוא שם למלכות פרס כמו פרעה על שם מלכות מצרים ואבימלך על שם מלכות פלשתים ולכל אחד ואחד שמו'. וכך הם דברי הגמרא במסכת ראש השנה (ג, ע"ב): 'תנא - הוא סרש הוא דרוש הוא ארתחשטא. סרש - שמלך כשר היה; ארתחשטא על שם מלכות; ומה שמו - דרוש שמו'. וק בסדר עולם, פרק ל' - 'הוא סרש הוא דרוש הוא ארתחשטא, לפי שכל המלכות נקראת ארתחשטא'.

ואמנם, רבים חלקו בחריפות רבה על דברי סדר עולם והגמרא בכך. וזה לשון הראב"ע בספרו שפה בחרה: 'כי כל איש דעת יבין שג' מלכים היו. נמצא בעל סדר עולם על מה יסמוך' (מהדורת ליפמאן, פיראד תקצ"ט, דף ח). ואכן, פשטי המקראות אינם מאפשרים כלל להבין שסרש הוא דרוש, ואף במסחאות מדויקות של סדר עולם לא נמצא מאמר זה, וכנראה שורבב לשם מן הגמרא בראש השנה (עין סדר עולם, מהדורת רטנר, בהערה). המעין בגמרא שם ובראשונים חאה שאין סוגת הגמרא לחבר את סרש המוזכר במקרא עם דרוש אלא לבאר שם את דברי ר' אבהו, שמונ' לסרש המלך הכשר מיסן, כמו שמונים למלך ישראל; ומסיקה הגמרא שמונות של ר' אבהו לדרוש, וכינוהו סרש לפי שכשר היה, וזוהי גם משמעות הדרשה על הפסוק בעזרא, ו', יד, ואנמל'. אך מעולם לא עלה על דעת איש שסרש בעל הצהרת שבת ציון הוא דרוש שבימי נחנך הבית28. וק כתב התוספות (שם, ג, ע"ב, ד"ה שנת), וכך הבין רש"י בספר עזרא וכל המפרשים במס' ראש השנה. אמנם, הזהות בין דרוש לארתחשטא נשארת למסקנה. דרוש כשם של המלך וארתחשטא כשם כללי, הראב"ע בספר שפה בחרה הבין כאמור, שדרוש וארתחשטא הם שניים, וק כתב בפירושו לדניאל, ט', כה. אך שם, י"א, א, חזר ופירש כבעל סדר עולם, שדרוש הוא ארתחשטא.

הבנה זו בשם ארתחשטא פותרת את בעיית שנות מלכות פרס בפי הבית כדרך שונה. אם דרוש הוא ארתחשטא, אין לחבר את שנותיהם, כיון שהם מלך אחד, וחישוב מלכות פרסים בפי הבית ל"ד שנים מסתמך על שנות ארתחשטא בלבד. ואם מתאר בנחמיה, שבשנת י"ב נקרא לפרס לעמוד לפני המלך וחזר כעבור שנה ואז תיקן תקנות חדשות בדבר מעשרות הדגן התיחש והיצהר (י"ג, יב), הרי ניתן להניח ששהה לפחות עוד שנה ביחשלים, ולפחות עבר את ראש השנה בתשרי לאחר חזרתו ליחשלים, שהרי מעשר הדגן קודם ראש השנה ומעשר היצהר אחריו, ואם כן, הגיע נחמיה לשנת ל"ד למלכות ארתחשטא. וכיון שהבית יוסד בשנת שתיים למלכות דרוש-ארתחשטא הרי לנו שלושים ושלוש שנים למלכות פרסים בפי הבית. שנה אחת ניתן לענ"ד להוסיף לכך על-פי דברי הגמרא בראש השנה שם, שבאמצע ימי דרוש שונתה ספירת השנים, והחלו לספור למלך מתשרי במקום מיסן, והרי לנו ל"ד שנים למלכות פרסים בפי הבית, המוזכרות או נרמזות בכתבים. אמנם, מחבר המאמר חולק על טענה זו וטוען שמסורת חז"ל בכך הייתה שאובה ממקורות חיצוניים, וידעו שדרוש מלך שלושים ושש שנים וכפי שמקובל במחקר ההיסטורי (522 עד -486), ומשנת שתיים לדרוש חישוב חז"ל ל"ד שנים29.

שלא כבמחלוקת לגבי סדרי הזמנים ולגבי זמנה של מגילת אסתר, בסוגיה זו של השם ארתחשטא נטו מפרשים רבים מן ההולכים בעקבות חז"ל משיטת הגמרא וסדר עולם, ואכן ראו את ארתחשטא כשם פרטי והוסיפו מלכים לפרס מלבד השלושה הנזכרים - סרש, אחשווש ודרוש (שכלם נקראו ארתחשטא). וק כתב הגר"א בביאור לסדר עולם, שדרוש וארתחשטא מלכים שונים היו. וק כתב הר"ה בעל המאמר בפיחשו למסכת ראש השנה שם: 'אבל הפיחש הנסן לפי הפשט זה שכתב 'וטעם סרש ודרוש וארתחשטא מלך פרס' שלושה מלכים היו'. הרשב"א שם אמנם לא פירש נגד הגמרא, אך טען, שהיה ארתחשטא מסף לדרוש - ארתחשטא שקדם לו, והוא ארתחשטא שעצר את בנין הבית בעזרא, ד'. הריטב"א הפליג עוד יותר, והעלה אפשרות שהיו שלושה ארתחשטא (ארתחשטא שביטל את עבודת המקדש אחר סרש, ארתחשטא-דרוש וארתחשטא שבימי נחמיה בעת בנין חומות יחשלים). פיחש חמה הביא הראב"ע בדניאל, י"א, א, בשם ר' משה הכהן.

רש"י בדניאל, י"א, א, מבאר את הפסוק על-פי יסופן ולא כבעל סדר עולם ומזכיר מלך מסף על השלושה שבסדר עולם - כמביסס (כנבס)30; לדעתו מלך כנבס בין סרש לאחשווש.

ביחס למחלוקתם של הראשונים עם בעל סדר עולם והגמרא ביחס למספר מלכי פרס נציין רק את דברי הר"י אברבנאל במעיי' הישועה (מעין י"א, תמר ג): 'ע"כ אמרתי, שחז"ל לא שללו שלא היו יותר מג' מלכים בפרס ולא מם אותם, אבל אמר בלבד אותם שקיבלו ישראל מהם אם טוב ואם רע, שהם סרש ואחשווש ודרוש'. ונתן שם לכך גם סברות מסופות.

מכל מקום, לפי דרכם למדנו, שאף שנחלקו ראשונים על בעל סדר עולם במנין מלכי פרס ובשאלה אם אכן היה ארתחשטא שם פרטי של מלך מסף, מכל מקום לא מצאנו שסטו משיטתם העקבית של חז"ל במנין שנות מלכות פרס. שהרי אף אלו הסוברים שארתחשטא (כשם פרטי) מלך אחרי דרוש, יסלים עדיין, כאמור לעיל, 'לדחוס' את חמש שנותיו של דרוש שבפני הבית עם שלושים ושתיים שנות ארתחשטא הנזכרות במקרא אל תוך ארבעים השנים בפי הבית שבהם הייתה עדיין מלכות פרס קיימת31.

למחלוקת בין המחקר ההיסטורי לבין חז"ל על סדרם של מלכי פרס ומשך תקופתם ישנן השפעות חשובות מסופות על פיחש ספר עזרא ונחמיה, ונציין את אלו הנראות לנו עיקריות:

א. בפרק ו' בעזרא מתואר בנין הבית וחמכתו בשנת שש לדרוש. פרק ז' מתחיל במלים 'ואחר הדברים האלה במלכות ארתחשטא מלך פרס' (ז', א), ובו מסופר על עליית עזרא בשנת שבע לארתחשטא (ז--ח). מדרש חז"ל אומר, ש'אחר הדברים האלה' בכל מקום - סונתו סמוך. ואכן שנת שבע לארתחשטא היא השנה הסמוכה לשנת שש לדרוש, ועברה כשנה וחצי בין חמכת המקדש לעליית עזרא (עין ראש השנה, ג, ע"ב). סיפוח של ספר עזרא הוא אפוא סיפור רצוף ועוקב משיבת צוין בימי זחבבל ויהושע ועד עזרא ונחמיה. אף בנין חומות יחשלים בימי נחמיה בשנת עשרים לארתחשטא (נחמיה, א', א; ב', א) היה זמן קצר בלבד, כארבע עשרה שנים לאחר בנין המקדש. ובמשך כל זמן של ספר עזרא משנת אחת לסרש ועד שנת שלושים וארבע עברו כחמישים ושתיים שנים32.

אך לדעת המחקר ההיסטורי מחולקים ספרי עזרא ונחמיה לשתי חטיבות היסטוריות שונות, כמעט ללא קשר ביניהן. בראשונה - עזרא א'--י', באים פרקי שיבת ציון ובנין המקדש בימי זחבבל ויהושע ובימי הנביאים חגי וזכריה, וזמנה בין 539- (הצהרת סרש) ל-516- (חמכת המקדש). בשנייה - מעזרא, ז', ועד סוף נחמיה, באים פרקי העלייה השנייה, בנין יחשלים ומפעלי השיקום החברתי והחנכי של עזרא ונחמיה והנביא מלאכי שזמנם בין 458- (שבע לארתחשטא הראשון) ל-431- (34 לארתחשטא. עין לעיל)33. בין שתי החטיבות שבספר קיים חלל ריק של קרבן לשישים שנה, שאליו חמזת פתיחת פרק ז' בעזרא - 'ואחר הדברים האלה'.

ב. פרשת איגרת השטנה בעזרא, ד'. בהקדמה לאגרת השטנה נגד יהודי יחשלים נאמר הפסוקים: 'והי' עם הארץ מרפים ידי עם יהודה ומבלהים [ומבהלים קרי] אותם לבנות. וסכרים עליהם יועצים להפר עצתם כל ימי

סרש מלך פרס ועד מלכות דרוש מלך פרס. ובמלכות אחשווש בתחלת מלכותו כתב שטנה על ישיב יהודה ויחשלים. ובמי ארתחששתא כתב בשלם' וס' (עזרא, ד', ד--ז).
ובהמשך מופיע תכנה של איגרת השטנה מימי ארתחששתא, תשובת המלך וביטול הבניין. ביטול הבניין מתואר בפס' כג, ואחר כך נזכר:
'באדן בטלת עבדת בית אלהא די ביחשלים והות בטלא עד שנת תרתין למלכות דרוש מלך פרס' (ד', כד).

לפי חז"ל כתבי השטנה היו מימי סרש (כתב השטנה הראשון) ועד מלכות דרוש (כתב השטנה האחרון), ובמלכות אחשווש (כלומר, בין השניים הקודמים), כתב שטנה על יושבי יהודה ויחשלים. וההמשך 'ובמי ארתחששתא' סונוה לכתב השטנה הראשון, וארתחששתא הוא סרש (רש"י), או לכתב השטנה הנזכר בסמוך על ימי אחשווש, ואחשווש הוא ארתחששתא הנזכר (ראב"ע) 34.

לפי זה אק עוסק כתב השטנה בביטול בנין המקדש (אף שבת המקדש לא נזכר בכתב השטנה במפורש), ובעקבות תשובת ארתחששתא נתבטל בנין המקדש. וזה מה שנאמר בפס' כד שנזכר לעיל, שנתבטלה עבודת בית האלהים ביחשלים עד שנת שתיים לדרוש מלך פרס, ואז החלה מחדש במצוות חגי וזכריה, וכמסופר בפרק ה' בעזרא, והפרשיות כסדרן.

אך לפי רשימת מלכי פרס על-פי המחקר ההיסטורי חייבים לפרש את סדר הפרשיות בצורה שונה: כתב השטנה היו ל' ימי סרש מלך פרס (כתב השטנה הראשונים) ועד מלכות דרוש מלך פרס (כתב השטנה השניים), ובמלכות אחשווש בתחילת מלכותו כתב שטנה על יושבי יהודה ויחשלים (סדרה שלישית של כתב שטנה), ובמי ארתחששתא כתב בשלם מתרדת וס' (כתב השטנה האחרונים המתוארים בכתב) 35. לפי זה, כתב השטנה המתואר של ימי ארתחששתא אינו קשור כלל לבנין המקדש (וכבר אמרנו שהמקדש אינו נזכר בו) שהרי המקדש כבר נחנך בשנת שש לדרוש (-516) וכתב זה שמיימי ארתחששתא אינו יכול להיות לפני -465, השנה שבה עלה למלכה. ועל סרסון עסק כתב זה בבנין חומות ירושלים בימי נחמיה (עשרים לארתחששתא, -445), וכפי שאנו מתפרש יותר ברוח מלשון של כתב השטנה. ואין תוכנו של כתב זה חזמה לקדמו מימי סרש ודרוש העוסקים בבנין המקדש. ולפי זה הפרשיות אינן כסדרן, ופסוק כד בפרק ד', המתאר את ביטול בנין בית המקדש עד שנת שתיים לדרוש אינו המשך ישיר לכתב לפניו על כתב השטנה בימי ארתחששתא וביטול בנין החומה, אלא המשך לפרק ד' פסוק ה על כתב השטנה בימי סרש, העוסקים בביטול בנין המקדש. פרשת כתב השטנה בימי ארתחששתא שייכת לפי זה מבחינה כחולגית לפרקים ג'--ה' בספר נחמיה ולא לתחילת ספר עזרא (ויתכן על-פי תפיסה זו של המחקר ההיסטורי, שטבאל הנזכר בספר עזרא [ד', ז] כאחד מכותבי השטנה הוא-הוא טוביה העמומי מראשי המתנגדים לבנין החומה בספר נחמיה). למחת זאת הוכנס כתב שטנה זה לתחילת ספר עזרא, לתקופת סרש ודרוש, כדי להשלים את פרשת איגרת השטנה לפרשה אחת, ועל-פי הכלל שאין מוקדם ומאוחר בתורה.

כאמור, יתחם של פירוש הפרק על-פי המחקר ההיסטורי בפשוטי המקראות הוא בכך שאין מלשון כתב השטנה נראה שעסק בבנין חומת ירושלים ולא בבנין המקדש. אמנם לעיל הזכרנו את שיטת בעל התוספות במסכת ראש השנה, שהחומה נבנתה במקביל לבנין המקדש; אך לשאר השיטות ההולכות על-פי הבנת חז"ל יש קושי מסוים בהבנת פרק זה.

ה. מלכי פרס בחזון דניאל

ונעיר על עוד פרשה אחת, שפרשנותה תלויה בשתי התפיסות ההיסטוריות, זו של חז"ל וזו של המחקר ההיסטורי. בעל סדר עולם סמך יתדותיו בן השאר על חזון של דניאל בפרק י"א:
'ואני בשנת אחת לדרוש המדי עמדי למחזיק ולמעז לז. ועתה אמת אגיד לך, הנה עוד שלשה מלכים עמדים לפרס והרביעי יעשיר עשר גדול מכל וכחזקתו בעשתי יעיר הכל את מלכותו. ועמד מלך גבור ומשל ממשל רב ועשה כרצונו. וכעמד תשבר מלכותו ותחץ לארבע חוחות השמים...'
(דניאל, י"א, א--ד).

הנחה פשוטה היא, ש'המלך הגיבור' הוא אלכסנדר מוקדון, שכבש את האימפריה הפרסית; אחר כך נשברה מלכותו יוון לארבע מלוכות, ובהמשך יש תיאור של יחסי מלוכות אלו זו עם זו. כך הבין בעל סדר עולם, שמדרוש המדי, שמיימי נמנים מלכי פרס, היו ארבעה מלכים לפרס עד שבא אלכסנדר מוקדון. וארבעת המלכים הם דרוש המדי (שמלך פחות משנה וקדם לסרש), סרש, אחשווש ודרוש הגדול--ארתחששתא. האחרון הוא המלך הפרסי האחרון, והוא זה שניגף לפני אלכסנדר מוקדון 36.

אך על-פי המחקר ההיסטורי אמנם ניגף דרוש הגדול בסוף ימיו לפני היוונים בקרב מרתון (-490), אך האימפריה הפרסית עדיין החזיקה מעמד כמאה ושישים שנה אחר כך. ודרוש שניגף לפני אלכסנדר היה דרוש השלישי (-332). ועל סרסון נפרש את פסוקים א--ב כמותקנים מפסוקים ג--ד. שלשת המלכים העומדים לפרס הם סרש, כנבזי ודרוש הגדול. המלך הרביעי הוא חשיארש-כסרכסס, שניגף לפני היוונים בצורה קשה ומכרעת (קרב תרמופלי וסאלאמיס -480/-479). אז החלה שקיעה איטית עם מעלות ומורדות רבים של האימפריה הפרסית ועלית משקלן של מדינות יוון. תהליך זה נמשך כמאה וחמישים שנה, ובסופו עמד מלך גיבור והוא אלכסנדר מוקדון, והוא אשר נאמר עליו 'ומשל ממשל רב'. וכאמור, זמן רב, כמאה וחמישים שנה, מבדילים בין התערות מלכות יוון בפסוק ב, לממשלתה בעולם בפסוק ג.

עוד נציין, שבפרק ד' אליעזר (פרק מט), אק מופיע שהמלך הרביעי, שהעיר את מלכותו יוון, הוא אחשווש, וכשיטת המחקר ההיסטורי ולא כבעל סדר עולם. אך אם יש בכך ראייה לשיטה הסללת של חשבון השנים של המחקר ההיסטורי - על כך נדון בהמשך.

ו. הנוחות יסוד במאמרו של ד"ר חפץ

עד עתה דנו בפרשיות שיש למחלוקת בין חז"ל והמחקר ההיסטורי השפעה ישירה על פירושן: מגילת אסתר, ארתחששתא, שני חלקי ספר עזרא, פרשת איגרת השטנה ומלכי פרס בחזון דניאל. בחלק זה של המבוא נדון בשני כמה פרשיות שיש למחלוקת זו השפעה עקיפה על פירושן, וזאת, אם נצליח לברר להיק 'נעלמו' כמאה ושישים השנים שבין דרוש הגדול לבין דרוש השלישי, שניגף לפני אלכסנדר מוקדון. עד שלא נדון באותן פרשיות, נעמוד בקיצור על כמה עקרונות, שעליהם בנה הד"ר חפץ את מאמרו, בנוסחו לעמוד על שאלתו זו, להיק 'נעלמו' כל אותן שנים וכל המלכים הרבים שאחרי דרוש הגדול, שלהבנת חז"ל הוא זה שניגף לפני אלכסנדר.

לפני שנעמוד על כך נזכיר לעצמנו שתי עובדות פשוטות ויחשבות, שאין עליהן כל מחלוקת:

- א. אצל סתבי ההיסטוריה הפרסית הקדומים אין מניין כחולגי קבוע ומסודר, העובר ממלך למלך. כל מלך מנה את שמו לעצמו, ולא אצל כל מלך יש לם מניין בחר אף לגבי שמותיו שלו. הלוח הכחולגי המקובל במחקר ההיסטורי הם פרי של עבודת שחזור שנעשתה ממרחק של אלפיים שנים ויותר מן התקופה הנדונה.
- ב. המלכים לא היו עצמם על-פי מספרים סידוריים, ודרוש השלישי, למשל, לא קרא לעצמו 'השלישי' אלא דרוש או דרוש קודמם בלבד. המספרים הסידוריים ניתנו אף הם לאחר השחזור הנ"ל, ושבו - ממרחק אלפיים שנה ויותר.

וארבע טענות עיקריות למחבר על השחזור המקובל:

- א. טענת חז"ל, שכבר דנו עליה בהרחבה, היא שארתחששתא אינו שם פרטי אלא כינוי שיכול להתאים לכל מלך

פרסי אחר הידוע לנו. ממילא קיימת חפיפה, לפחות חלקית, בין שנותיהם של שלושת המלכים הנקראים ארתחשסתא לבין מלכים פרסיים אחרים המוכרים לנו בשמותיהם הפרטיים. דלות האיחעים ההיסטוריים והתרבותיים הידועים מתקופותיהם של שלושת אלו (שזמנם הסלל הוא כמאה ושבע שנים) יש בה כדי לסייע לסברה זו.

ב. חלקת המספרים הסיחורים לבעל השם דרוש אינה מוכחת. ובעוד שעל-פי המחקר ההיסטורי ידועים שלושה מלכים בשם זה, ואם נסיף אליהם את דרוש המדי שקדם לכורש (דניאל פרק ו'; וכן שם, ט', א'; י"א, א) הרי לפנינו ארבעה מלכים נושא השם דרוש, טוען ד"ר חפץ שלא היו אלא שנים בלבד, והוא מזהה את דרוש השני עם דרוש המדי ואת דרוש השלישי עם דרוש הגדול.

ג. בממלכה כה גדולה כאימפריה הפרסית, הסללת בתוכה 'שבע ועשרים ומאה מדינה', ייתכן שם בזמן יקראו שני אישים בתואר מלך, כשהקטן נמצא תחת דגל של הגדול ממנו או בשלב של פילוג זמני. כך טוען מחבר המאמר ביחס לכנבז השני שמלך לדעתו, בזמנו של ארתחשסתא השני³⁷.

ד. אחרי הסלל אין ספק שלא ניתן לדחוס את מלכי פרס הנשארים ואת האיחעים הידועים עליהם אל תוך חמישים ושתיים שנות מלוכת פרס הנמנות אצל בעל סדר עולם. וכאן טוען ד"ר חפץ טענה נוספת, שההיסטוריה הפרסית שמקובל במחקר לראותה כמתחילה מסורש לאחר שקרסה מלוכת בבל (-539), מתחילה למעשה כמה עשחת שנים קודם קריסת מלוכת בבל, בימי נבכדנאצר ואף לפניו. וכל עלילות חשיארש-סרכסס למשל, המתואחת בהרחבה אצל הרודוטוס וכל מלחמותיו נגד יוון, היו קרוב למאה שנה לפני המקובל, ועדיין בימי נבכדנאצר מלך בבל בשיא פריחתה של האימפריה הכשדית, ונערס תחת חסותו של מלך המלכים הבבלי. כורש מלך אנשן המקובל במחקר ככורש בעל הצהרת שיבת ציון, היה לדעת ד"ר חפץ מלך פרס בתקופה קדומה עוד יותר, בסוף התקופה האשורית. ואילו כורש בעל הצהרת שיבת ציון הוא לדעתו כורש הצעיר שנלחם נגד ארתחשסתא השני (לדעת המחבר - אחשוורוש) בראשית המאה הרביעית לפנה"ס. ממנו ועד אלכסנדר מוקדון אכן לא עברו יותר מכמה עשחת שנים.

על הנחתו הרביעית של המחבר, שבה יתרכז עיקר דיונו בחלק זה של המבא, ניתן להקשות כמה קושיות מדברי ההיסטוריונים היוונים, אך באמתחתו של המחבר ובמאמרו זה ראיות חזקות ומעניינות לשיטתו, ואף תשובות לשאלות העולות על שיטתו. אם נדון כאן רק בהשפעת האפשרות של הנחתו זו על פירוש פסוקים ופרשיות במקרא, שפירושם המקובל, על-פי המחקר ההיסטורי, הוא מערפל, הוא מעורפל, עמום ומוקשה.

המשך

להערות השוליים

הועלה בתאריך - 3/9/2002 ע"י מכללת הרצוג

[חזרה]

Copyright 2000 - 2004 Miro International Pty Ltd. All rights reserved.
Mambo is Free Software released under the GNU/GPL License. Designed by SoftMedia.

מגדים יד

מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי / יעקב מדן

חלק ב'

ז. השפעות אפשריות של דרכו העקרונית של ד'ר חפץ על סוגיות בפרשנות המקרא

1. ישעיהו וכורש

מן הבעיות הגדולות בשאלת אחדותו של ספר ישעיהו, וכנראה הגדולה שבהן, היא הנבואה בראש פרק מ'ה: 'כה אמר ה' למשיחו לסרש אשר החזקתי בימים לרד לפני גוים ומתני מלכים אפתח לפתח לפני דלתים ושערים לא יסגרו'. השאלה היא כיצד ייתכן שנביא שניבא 'במי עזיהו יותם אחז יחזקיהו' (ישעיה, א', א), כלומר, עד שנת 698 לפי המקובל, נבא על מלך שעתיד להיות 'משיח' בשנת 539, כלומר, כמאה ושישים שנה אחר כך. שאלה זו הייתה אחד מן היסודות החשובים של המפרשים מאסכולת ביקורת המקרא, שאיחדו את הנבואות שבספר ישעיהו מפרק מ' ואילך לתקופת הבית השני, ולצורך זה יצח את 'ישעיהו השני'. המפרשים על-פי המסורת היהודית נקטו כדבר פשוט, שניבא יכול להיבא בדבר ה' את העתידות לפרטיו עד למרחק בלתי מוגבל, ויכול אף לנקוב בשמו של המלך שיקום ויסייע בגאולת ישראל³⁸.

לדעתנו יש קושי גדול בהבנה זו. אין דרכם של נביאים להיבא לעתיד כה רחוק, ובדואי שלא נבאה מפורטת, המזכירה שמותיהם של אנשים שעדיין לא באו לעולם³⁹. קושי מספיק נשף בכך שבתקופה זו עדיין לא נגזר חורבן על ירושלים, וירמיהו טוען עד לרגע האחרון שניתן להציל את ירושלים. כמו כן לא נזכרה במפורש גלות, ומדוע יש צורך בנבואה המקבית בשמו של מי שיחזיר מן הגלות? גם מי שיתרץ שאלות אלו חייב להודות שנבואה מסוג זה היא חריגה. דעת חז"ל (יבמות, מט, ע"ב) היא, שישעיהו נבא גם בזמנו של מנשה, שמלך חמישים וחמש שנים, אלא שלא נזכר הדבר בסתרת הספר. ההתעלמות ממנשה בסתרת הספר היא לגנותו של מנשה, על שהרג את הנביאים. אם נקבל את הנחתו של מחבר המאמר, שסרש מלך אנשן היה סרש של כורש בעל הצהרת שיבת ציון, עולה מכך, שסרש הסב היה בסוף התקופה האשורית, וישעיהו הכיר. הוא קראו 'משיח' לא בגלל ניצחונם על בבל אלא בגלל ניצחונותו העתידיים על אשור בסוף ימי מנשה ובמי יאשיהו.

תחמתו של סרש זה להתפוררותה של ממלכת אשור הייתה גם תחומה מכרעת, שלא מדעתו, ליטולתו של יאשיהו להכריז על עצמאות מדינית וחזיתית, וממילא גם לחידוש עבודת המקדש, לטיהור הארץ מן האילים והבמות, לכיבוש חב שטחה של ארץ ישראל ביד יאשיהו ולהשבת נדחי ישראל מעשרת השבטים. כל אלו מצדיקים את התקנות שתולה ישעיהו בכורש בנבואה זו. נבואה משיחית זו נתקיימה רק בחלקה בימי יאשיהו, וכל מה שלא נתקיים בימי קיים הקב'ה בימי סרש נכח של כורש מלך אנשן, בעת שיבת ציון.

2. בנכדנאצר וגויי הים

בנבואת סוס החמה (ירמיה, כ"ה) מזכיר ירמיהו רשימה ארוכה של גוים שישתו מין הפורענות של שלטון של בנכדנאצר. בן השאר הוא מזכיר את 'מלכי האי אשר בעבר הים' (שם, פס' כב). סולם ישות מן הסוג ומלך ששך-בבל ישתה אחריהם. על-פי הידוע לנו מן המחקר ההיסטורי, לא התפשט שלטון של בנכדנאצר עד לאיחופה⁴⁰. שלטון זה נחדש והתבסס בימי דרוש הגדול ובמ חשיארש-כסרכס בשנות התשעים והשמונים של המאה החמישית לפסה"נ, בעוד שבנכדנאצר מת בשנת 560 בערך. אם נקבל את הנחת המחבר על החפיפה שהייתה בין האימפריה הפרסית-מדיית לאימפריה הכשדית (ולכך הוכחות רבות), נעלה, שחשיארש-כסרכס, שעלילתו מתואחת בהרחבה כה רבה בכתבי החדוטוס, היה במ של דרוש המדי ולא של דרוש היסטוספיס בן וושתספא שבמי בננה המקדש. מלחמותיו של חשיארש היו אפוא עדיין בימי בנכדנאצר, ומבחינה עקרונית (אף אם לא מבחינה מעשית) נעשו הדברים תחת דגלו של בנכדנאצר.

3. מעמדו הכללי של בנכדנאצר

בפרק ל"ד מתאר את ירמיהו את סחו של בנכדנאצר: 'ונבכדנאצר מלך בבל וכל חילו וכל ממלכות ארץ ממשלת יח וכל העמים נלחמים על ירושלים ועל כל עריה' (ל"ד, א). על-פי הידוע במחקר ההיסטורי תיאור זה של בנכדנאצר באותה תקופה הוא מופרז. ממשלתו של בנכדנאצר בעת כבוש ירושלים (לפני שכבוש את אדום, מאב, עמון, מצרים, צר וצידון) סוללת אמנם עמים אך עדיין אינה כממלכת אשור בשיא גדולתה. גם התיאור בפרקים אחרים בירמיהו (כגון 'כי הנני קרא לכל משפחות ממלכות צפונה נאם ה' ובאו ונתנו איש כסאו פתח שערי ירושלים' - א', טו) נראה מופרז. הבעיה חזקה יותר בספר דניאל. דניאל מתאר את בנכדנאצר כמלך השולט בכל העולם: 'אנתה [אנת קר] מלכא מלכא די אלה שמיא מלכותא חסנא ותקפא יקרא יח לך. ובכל די דארין [דין קר] בב אנשא חיות ברא ושא שמיא יח בידך והשלטך בכלהון' (ב', לז--לח). 'אנתה [אנת קר] הוא מלכא די רבית [רבית קר] ותקפת ורבותך רבת ומטת לשמיא ושלטנך לסוף ארעא' (ד', יט). עצם העובדה שהקב'ה טורח להבהיר דווקא לבנכדנאצר (ולא לשאר מלכי עולם) באמצעות חלומות, מעשים ועצם שליחתו של דניאל אליו, שממלכת העולם היא של הקב'ה 'ולמן די יצבא יתננה' (ד', יד; ד', כב; ד', כט, וחזמה לכך ה', כא ועוד), מעידים שהמקרא חאה בו את גדול מלכי עולם. ושוב, על-פי הידוע לנו הייתה מלכות אשור בשיא גדולתה גדולה ממלכות בנכדנאצר בתקופה שדניאל מדבר עליה. אם נקבל את הנחתו של ד'ר חפץ, שכבוש חשיארש ומלכי מדי ופרס נעשו תחת מטריית גג כשדית, מתפרשים עניינים אלו הרבה יותר ברוח.

4. כיבוש מצרים בידי בנכדנאצר

להשפעת המאמר על הבהרת נקודה עלומה זו מתייחס בקצרה המחבר עצמו, ולא הוספנו אותה למבא אלא בגלל שייכותה לסוגיה שאנו עוסקים בה עתה. הנביאים ירמיהו ויחזקאל מדברים על כיבושה של מצרים של פרעה חפרע בידי בנכדנאצר מלך בבל. ירמיהו מדבר אל אנשי יוחנן בן קרח, שירדו למצרים אחרי רצח גדליה בן אחיקם ומדבר עמם על כיבוש מצרים עוד בדורם. 'הנני שלח ולקחתי את בנכדנאצר מלך בבל עבדי ושמתי כסאו... ובאה [ובא קר] והכה את ארץ מצרים' (מ'ג, י--יא). 'הנני נתן את פרעה חפרע מלך מצרים ביד איביו... ונתתם ביד מבקשי נפשם וביד בנכדנאצר מלך בבל וביד עבדיו' (מ'ד, ל; מ'ו, ט). וגם ביחזקאל דברים דומים. עין בעיקר כ'ט, ט; ל', י, כד--כה. על-פי המחקר ההיסטורי לא ידוע לנו שבנכדנאצר (שמת כזכור בסביבות 560) כבש את מצרים. זו נכבשה בידי כנבזי הפרסי (530 עד 522). על-פי גישתו של ד'ר חפץ, המקדימה את מלכות הפרסים אל תוך ימי האימפריה הכשדית, כבש כנבזי (הראשון) בן

סרש (הראשון, מלך אנשן) את מצרים תחת חסות-העל של מלך המלכים הבבלי, והדברים הם עדיין בימיהם של ירמיהו ויחזקאל או סמוך להם, ועדיין בימי פרעה חפרע. כפי שהזכרנו, לטענת ד"ר חפץ האימפריה הפרסית רבת השנים קיימת כבר בתקופה הכשדית, אלא שהמשיכה להתקיים אחר נפילת האימפריה הכשדית חמישים ושתיים שנה, ושלושים וארבע מהן בפני הבית.

ח. רשימות האנשים בספר עזרא ובספר דברי הימים - מקראות שאין להם הכרה
בספר עזרא ובדברי הימים רשימות רבות של אנשים, לעתים בני דור אחד ולעתים שושלת של משפחה אחת. הרשימות הן בעיקרן של משפחות העולים, ראשי העם, ורשימות יוחסין של הסהנים, הלויים ובני חד. חב הרשימות מקוטעות, ההתאמה ביניהן חלקית ויש בהן סתירות לחב. לכן קשה להביא ראיות נחרצות מרשימות אלו לדעת חז"ל או לשיטת המחקר. למרות זאת נרשום בראשי פרקים כמה מן הראיות לכאן ולכאן:

- א. בן ראשי העם העולים בעקבות הצהרת סרש עם זחבבל וישוע מופיעים נחמיה ומרדכי (עזרא, ב', ב). על-פי דרכם של חז"ל, הם-הם נחמיה בן חכילה הפחה ומרדכי היהודי, שהרי סלם - זחבבל, ישוע, נחמיה ומרדכי - בני דור אחד הם. לשיטת המחקר נצטרך למר שנחמיה ומרדכי אחרים הם.
- ב. השוואת ספר היוחסין של עזרא (עזרא, ז', א-ה) לרשימת הסהנים בדבה'א, ה', כט--מא, מעלה, שעזרא הוא בן של הסוהן הגדול שלפני האחרון במקדש - שריה בן עזריה. דבר זה יתכן רק אם נניח כשיטת חז"ל, שעזרא היה בדרך שיבת ציון⁴¹.
- אם נניח כשיטת המחקר יהא עליהם למר, שהכתוב 'עזרא בן שריה' טומן בתוס דילוג חזות גדול בין השניים. שהרי בן חורבן בית ראשון לעליית עזרא היו כמה ושלושים שנה.
- ג. על רשימת הסהנים הגדולים בנחמיה, יב', ט--יא, נדון בהרחבה להלן בפרק הבא.
- ד. לעומת זאת, ברשימת הסהנים שהתיישבו ביחשולם נחמיה, מופיע בדברי הימים (דה'א, ט', יא) עזריה בן חלקיה, שהוא סבו של עזרא. ברשימה המקבילה בנחמיה (י', יא) מופיע שריה אביו של עזרא. פסוקים אלו נראים כסותרים את הנזכר לעיל, ששריה היה סוהן בימי הבית הראשון, ואף מטים יותר לאחר את עזרא אל כשני חזות לאחר בבין הבית; וזה כשיטת המחקר ההיסטורי. על בעיה זו נכתב פתחונם שונים ולא נאריך בהם כאן⁴².
- ה. רשימת הלויים בנחמיה (יב', כג--ס) נחתמת בפסוק: 'אלה בימי ייקים בן ישוע בן יצחק ובני נחמיה הפחה ועזרא הכהן הסופר'. על-פי חז"ל, שלושם - ייקים, נחמיה ועזרא - בני דור אחד הם. ומדבר אפוא ברשימה של לויים בני אותו דור. לשיטת המחקר - דורות שונים הם, וייקים קדם בדרך אחד לנחמיה ולעזרא. שני הפיחונים נראים לם שקולים בפסוק זה.
- ו. ראה מספת מובאת לשיטת המחקר ההיסטורי מהשוואת חטוש בן חזם של עזרא ונחמיה (נחמיה, יב', ב) עם חטוש משושלת היוחסין של בית חד (דה'א, ג', כב), שעל-פי החשבון חי מספר חזות לאחר שיבת ציון. אך כאמור, כל אלה הן ראיות קלושות, והפסוקים ניתנים לפיכחים שונים.

ט. ההתייחסות לגישה ההיסטורית של חז"ל מצד מלומדים בדורות האחרונים
ד"ר חפץ אינו הראשון, שסתירה זו בין המחקר ההיסטורי המקובל לבין דעת חז"ל הטרידה אותו. קדמו לו רבים וטובים מבין אלו שדברי חז"ל ואמונת חכמים היו נר לרגלם, והנטיה להתייחס בדרך ארץ ובכבוד הראוי אל המחקר המדעי. זו הייתה הבעיה המרכזית שעמדה בפני עזריה מן האדומים בספר מאור עינים ובפני בני הפלוגתא שלו: המהר"ל מפראג בספרו באר הגולה, תלמידו ר' חד גנז בספרו צמח חד והר"י עמזן בפיחשו לסדר עולם. בבעיה זו דן בהרחבה הר"י אברבנאל בפיחשו לדניאל (מעייני הישועה, מעייני יא, תמר ג). בזמנו דן בכך ההיסטוריון זאב יעבץ, ואף בחרוהם נכתב על כך דברים שונים. בפרק זה נסקור בקצרה חלק מגישותיהם של אנשי מסורת בני זמננו למשאל זה.

1. פירוש דעת מקרא, שהוא פירוש האמון על מסורת חז"ל והמפרשים המסורתיים, בחר משום מה להתעלם לחלוטין בכל פירושיו לספרי הבית השני (אסתר, חגי זכריה ומלאכי, עזרא ונחמיה) מכל רמז לשיטת חז"ל. המבאות נכתבו לפי שיטת המחקר ההיסטורי. למפרש אסתר, גבריאל חיים כהן, היה בחר שהמגילה נכתבה אחרי בבין הבית - ואף מפרש ספרי עזרא וספרי נביא הבית השני, מרדכי זר-כבוד, פירש בכל מקום על-פי הנחות המחקר ההיסטורי.

2. ההיסטוריון זאב יעבץ בספרו תולדות ישראל מקבל בדרך כלל את שיטת המסורת היהודית, המקרא וחז"ל, ומגן עליה מפני הביקורת החיצונית. אך במשאל זה של הלוח הכחולוגי, נקט בשיטת המחקר ההיסטורי. המחבר, הרואה עצמו (במידה רבה של צדק) נאמן למסורת חז"ל, דן בבעיית הסתירה הכחולוגית (כרך ג, 'מלאך דבר', פרק טו) ופותר אותה בדרך שלו. לדבריו דעת ר' יוסי בסדר עולם שמלכות פרס בלפת הבית ל'ד שנה אינה אלא דעת יחיד, אך חכמים חלקו עליו, ויחיד ורבים - הלכה כרבים. המקור שמבא יעבץ לחולקים על ר' יוסי הוא מדברים הנאמרים בסדר עולם (פרק ל'): 'כל שני מלכי מדי ופרס חמישים ומאתים שנה'. דעה זו נראית ליעבץ תואמת את המחקר ההיסטורי, הטוען שמהצהרת סרש עד לסוף מלכות פרס עבר קצת יותר ממאתים שנה ולא יותר (539 עד -332) אך לכן ניתן אולי להוסיף עשרים שנים מספות המיוחסות במחקר לסרש עד שלא כבש את בבל, והסתייגה הנשאר איהם גדולה.

עד כתב יעבץ, שהמאמר 'מלכות פרס' לפי הבית ל'ד שנה' פירשו לפני שנבנה הבית, והסונה היא לתקופה שמתחילת מלכותו של סרש בפרס עד לפני שכבש את בבל. וכל דבריו של יעבץ דחויים מעיקרם לכל המעין בסדר עולם. בפרק כ'ח שם נזכר במפורש, שבת שני עמד ארבע מאות ועשרים שנה, וק שיטת חז"ל בכל מקום. ואם חז"ל טוענים (ע"ז, ט, ע"א) שעברו שלוש מאות שמונים ושש שנים מתחילת מלכות יוון ועד לחורבן, על סרסחם אין מלכות פרס'ם בפני הבית אלא שלושים וארבע שנים. בפרק כ"ט בסדר עולם כתוב במפורש, שעזרא עלה שנה אחרי חנוכת בית המקדש, וזה איהם עולה בקנה אחד עם השיטה הטוענת שמלכות פרס למעלה ממאתים שנה. ועל סרסחם נקבל את גרסת הגר"א והר"י עמזן שגרסו במקום חמישים ומאתים - חמישים ושתיים⁴³, ובהתאמה גמורה לסדר עולם זוטא, וק לדברי ר' יוסי שמלכות פרס'ם בפני הבית שלושים וארבע שנים (ושמונה עשרה מספות לפני הבית). המחבר הוא בשיטה היסטורית שלמה, שלא ניתן לסתרה באמצעות שינוי גרסה כלשהי⁴⁴.

יעבץ טוען עוד, שמאמר ר' יוסי כמשמעו 'מבטל כתובים מפרשים בנחמיה ובדברי הימים'. לשאלת כתובים אלו עוד נתייחס. כעת רק נזכר את טענת המהר"ל⁴⁵, שגם מי שחצה לחלק על חז"ל במחקר ובמדע איהם יסל למר עליהם שלא ידעו ללמוד את המקרא!

3. בסדרת מאמרים שפרסם ר' שאול לוסיטז'ל בכתב-העת שמעתין (שנה ה [תשכ"ט], גיליון 19; שנה ו [תשל"ד], גיליון 23) הוא טוען, שאין לם יסלית לזוז מחשבון של בעל סדר עולם כמלאו הפמה. תזוזה כזו תגרום בהכרח שינויים במניין שנות השמיטה, במולדות הלבנה ובמחזורי שנות העיבור ועל-ידי זה בחלות המעדים ובכלל זה אכילת חמץ בפסח ושינוי עם יום הכיפורים. הוא טוען שם, שראויותו של המחקר ההיסטורי אין נחרצות וחד-משמעיות, ואין יסלית לעמוד בפני המסורת הנתונה לם מבראית העולם.

בתגובה לכך פרסם ד"ר מרדכי ברייאר את מאמרו 'הוראת היסטוריה ואמונת חכמים' (שמעתין שנה ט [תשל"ג], גיליון 36-37), ובטען, שחז"ל לא התכוונו למסור לחזות מידע היסטורי אלא ללמדו השקפת עולם, וממילא בלימוד הכחולוגיה וההיסטוריה של מלכות פרס, אם יסלית לפסוח על דעתם של חז"ל.

דבריו של ד"ר ברייאר התפרסמו ברבים והתקבלו בחוגים נרחבים בציבור הדתי. מלומדים העוסקים בתקופה הנידונה

מפנים את הקורא אל מאמרו זה⁴⁶.
 בדרך זו הלך אף ר' שמואל הכהן בספרו מבא לספר שיבת ציון במקרא⁴⁷ וכתב: 'חז"ל ראו בדברי הנביאים והכתובים ספרי מוסר לישר בהם לבית בני ישראל ומעשיהם' (שם, עמ' 68). ובהמשך: 'חז"ל לא חקרו היסטוריה וכחנולוגיה, ודבריהם נאמרו מתוך מגמות חיפוכות ולפי השקפה מיוחדת על האיחודים ההיסטוריים, שלא לפי ראות עיני אדם פשוטות'⁴⁸ (שם, עמ' 71).
 ראיותיהם של ד"ר בחיאר ור' שמואל הכהן לטענה שחז"ל לא חקרו היסטוריה ולא עסקו בהיסטוריה - אין בהן ממש, ולדעתי יש לדחות את דבריהם לחלוטין. נביא כאן כמה מן הראיות ונבחון אותן.
 בחיאר מביא את דברי ר' יצחק אייזיק הלוי בספרו דורות ראשונים שכתב: 'אבל רבותינו לא הייתה מלאכתם חקירת דברי הימים' (עמ' 59). בכך חצה בחיאר לתרץ את התעלמותו של ר'א הלוי מן הבעיה הכחנולוגית בתקופת מלכי פרס. נדמה לי, שהמעין בספרו החשוב של ר'א הלוי, חאה מיד עד כמה מופרכת טענה זו. חלק חשוב ויכר מן הספר מקדיש ר'א הלוי כדי להוכיח את אמינותם הרבה של חז"ל כהיסטוריונים של תקופת הבית השני, לעומת כתביו הפחות אמינים, לדעתו, של יוסף בן מתתיהו. בכל המחלוקות בין חז"ל ליוספוס נחלץ ר'א הלוי להגנתם של חז"ל כמוסר עובדות נספח וניתוח היסטורי מדויק ולא כמוסר 'רעיונות חינוכיים'... ר'א הלוי כלל אינו עוסק בתקופה הפרסית (פרט לענין גזרות השבת של נחמיה ועוד כמה פרטים), וכל מלו של הספר על התקופה היוונית, החשמונאית, החמית ומה שאחריה. הציטוט מדברי ר'א הלוי - על 'רבותינו שלא הייתה מלאכתם חקירת דברי הימים' מוצא מן ההקשר, שהר 49 מתייחס ר' הלוי לא לחז"ל אלא לרבותינו בעלי התוספות (במסכת יבמות, סא, ע"א, ד"ה ע"לא). בעלי התוספות חיו בתקופת ימי הביניים, למעלה מאלף ושלוש מאות שנה אחרי התקופה החשמונאית, ועליהם אמר ר'א הלוי שלא ידעו פרט מסוים במשמעות התואר 'סוהן גזל' בתקופה זו, כיוון שלא עסקו בחקירת דברי הימים אלא בפרשנות הש"ס. האם מכאן ניתן להסיק על חז"ל, שחיו בתקופת הבית השני וקצת אחריה, ושעסקו במקרא ובניתוח היסטוריה בכל דבריהם וימי הבית השני היו נהירים להם, שדבריהם בהיסטוריה דחויים מפני החחוטטוס וחבריו והיסטוריונים בני דורם? אתמהה⁵⁰.
 אף דבריו של בחיאר על דברי בעל סדר עולם בסוגיה זו של מלכי פרס נראים למ מופרכים. ונדון כאן בכמה מהם. בראשית דבריו כתב בשם סדר עולם רבה 'מספר שנותיה של מלכות פרס לאחר חורבן בית ראשון היה 34', וטען, שבעל סדר עולם זוטא חולק עליו, שהר כתב 'שמלכות פרס נמשכה 52 שנה' (עמ' 53-54). אך דבריו בשם סדר עולם רבה אינם נכונים. נאמר שם 'שמלכות פרסים בפני הבית שלשים וארבע שנה' (פרק ל'), אולם במפורש נאמר שם גם - כמו בסדר עולם זוטא - ש'כל שני מלכי מדי ופרס חמישים ושתיים שנה'. פשר ה'סיתרה' המדומה הוא שמונה עשרה השנים של מלכות פרסים לפני בנין הבית, משנת אחת לסרש ועד שנת שתיים לדריש, שנת 'סוד הבית, וכפי שמבארת הגמרא במגילה, ו, ע"ב ושד.
 בהמשך דבריו אמר בחיאר, שר' חז' גז' בעל צמח חז' תלמידם של הרמ"א והמהר"ל מביא את הדעה שאנשי כנסת הגדולה היו פעילים במשך שמונה דורות, מעזרא עד שמעון הצדיק, ושואל: 'כיצד נדחוס שמונה דורות לתוך 40 שנה, חמש שנים לחר'?' (עמ' 54; כנראה סונת לאותן שלשים וארבע שנים ועד שש שנים שבין דעכה מלכות פרס, על-פי הגמ' בע"ז, יב, ע"א שהובאה לעיל).
 לא צין בחיאר, שדעה זו מביא ר' חז' גז' בשם עזריה מן האדומים, שחב גזל' ישראל חלקו עליו ועל שיטתו⁵¹. ר' חז' גז' עצמו, לאחר שהביא דעה זו, דחה אותה וכתב: 'אך תדע שדבר זה לדברי בעל מאור עינים [=עזריה מן האדומים] לא נמצא לא בימא ולא בפ"ק דע"ז ולא בשאר דברי רז"ל'. ולדבריו של ר' חז' גז' לא היו שם אלא שישה דורות של סהנים גדולים⁵².
 לכאורה עדיין לא פתרנו דבר, שהר אף שישה דורות לא ניתן לדחוס לתוך ארבעים שנה. אך כאן עלינו לעמוד על שני דברים נוספים שהשיטתם בחיאר מחשבתם.
 1. רשימת ששת דורות הסהנים הגדולים, המופיעה בנחמיה, י"ב, ט-י"א אינה מתחילת ימי הבית אלא מהצהרת סרש. כך שנספח לו י"ח שנים, ויש לו עתה חמישים ושמונה שנים ולא ארבעים כדבריו.
 2. הראשון מבין הסהנים הגדולים שם, יהושע בן יהוצדק, לא נולד בשעת הצהרת סרש. בעת ההצהרה היה כבר מנהיג העם כמבאר בעזרא, ב', ומסתבר שבתקופה זו כבר חיו בו וכן במ.
 ולראיה זו נגד חז"ל, שעזריה מן האדומים הביאה כראיה מרכזית לשיטתו, נקדיש כמה מלים. למ נראה שאדברה, ממנה מתפרשת שיטת חז"ל יותר ברוח. ונבאר דברים: יהוצדק, אביו של יהושע הסוהן הגדול היה סוהן גדול בימי דצקוה, לפני חורבן בית ראשון. (דבה"א, ה', מא). אם נניח שבעת סוהן תפקידו כסוהן גדול היה לפחות בן חמישים שנה, הר בשנת הגלות היה בו יהושע כבן עשרים וחמש. 52 שנים אחר כך, בעת שיבת ציון, היה יהושע כבן שבעים וחמש או אף קצת יותר. ברשימת ששת הדורות של הסהנים עלינו להוסיף מספר זה לחמישים ושמונה השנים שמהצרת סרש ועד אלכסנדר מוקדון, והרי למ למעלה ממאה ושלושים שנה לשישה דורות של סהנים גדולים, כלומר, כעשרים ושתיים שנים לדור, ולא חמש שנים לדור.
 יתרה מזו. חשבון הסהנים הגדולים על-פי שיטת המחקר ההיסטורי אינו עולה יפה. שהר החורבן אירע לשיטתם בשנת 586. על-פי ההנחה דלעיל, שיהושע בן יהוצדק, ראשון הסהנים הגדולים מששת הדורות היה כבן כ"ה שנים, הריהו יליד - 610. נכדו של יהושע, אלישיב (נחמיה, י"ב, י'), היה סוהן גדול בשנת שלשים ושלוש לארתחשסתא (נחמיה, י"ג, ו-ז), שהיא שנת 432 על-פי המחקר. אף אם נניח שהיה כבן שבעים וחמש בעת כהונתו, הר יש לו הפרש של למעלה ממאה שנה בין הסב יהושע לנכדו אלישיב. ואם נניח שהיה צעיר יותר, גדל ההפרש. ולפי שיטת חז"ל המצמצמת את השנים מתפרש הענין בפערי שנים סבירים.
 ר' שמואל הכהן תמך יסודותיו בהבנת את דברי חז"ל כגישה חינוכית ולא היסטורית בעיקר על דברי בעל סדר עולם 'הוא סרש הוא דריש הוא ארתחשסתא', וק על המאמר שם 'ואין אתה מוצא לפרס מלכים אלא שניים, סרש ודריש'⁵³. והואיל ואין ספק מתוך המקרא ומתוך חשבון השנים שסרש ודריש הם מלכים שנים (עין מגילה, י, ע"ב; ראש השנה, ג, ע"ב) וק אין ספק שמלך בפרס גם אחשווש, מסיק הכהן ש'במדריש מעין אלה ביקשו חז"ל להביע רעיון כלשהו'⁵⁴, ומכאן יסוד כל גישתו על 'המגמה החינוכית'. אך יסודותיו חפפים. בדברי בעל סדר עולם שהיו לפרס שני מלכים בלבד הסתמך מחבר המאמר על גרסה מוטעית. הגרסה הנכונה היא 'שלושה מלכים - סרש אחשווש ודריש'⁵⁵. אשר למאמר 'הוא סרש הוא דריש', כבר העיז בעלי התוספות (ראש השנה, ג, ע"ב, ד"ה 'שנת'; וק ריטב"א, שם, ד"ה 'גרס רש' זל' ועוד), שהסונה היא שגם דריש נקרא שקם בסוגיה סרש על שם שכשר היה. אך לא באו הסוגיות לשלול את קיומו של מלך נפרד בשם סרש. וקרב לזו"א שזוהי גם סונתו של בעל סדר עולם⁵⁶. ולמרות זאת עולה מדברי חז"ל בכל מקום שארתחשסתא אינו שם של מלך פרסי.
 אף טענתו בשם הרב שאב, שחז"ל רצו להעלים את מספר השנים עד לקץ הימין, אינה עומדת במבחן הביקורת. מכיוון ששיטת חז"ל במלכות פרס עסקה לא רק במספרי השנים אלא הייתה שיטה היסטורית שלמה שכללה פרשנות במקרא ובדניאל, באסתר ובעזרא, וכפי שהבאנו בפרקים הקודמים. לא ייתכן שהספר סדרם של המלכים של פרקים במקרא, בלבד הסל ודרשו זיהויים בין אנשים, דורות ומגמות אך ורק כדי להעלים את מספר פרקים להשקפתם - ואם משוכנעים שזוהי גם השקפת עולמם של המהר"ל, ר'א הלוי ואחרים שצטטו לעיל - הלם חז"ל בדרם של המקרא סל, וראו את ההיסטוריה כהופעת דבר ה' במסגרת הזמן והמקום. הם ראו בה תורה, ועסקו בניתוחה במלוא סכד הראש. אף אם התעלמו מפרטים אלו או אחרים, הר מגמותם החינוכיות וההשקפתיות לא הייתה מנותקת מעצם המציאות, ולכן הוגנת בעיני מכל ההשקפות האלו של חוקרים בני זמננו, השקפתם של עזריה מן האדומים (בספרו מאור עינים או בספרו ימות עולם), שחז"ל חקרו את התקופה בכליהם שלהם והגיעו למסקנות שאליהן הגיעו כמסקנות היסטוריות, אלא, על-פי טענתו, ביסלתם לחלק על מסקנות אלו לאור הממצאים שבדם (עמ' 64). ואף לדבריו של עזריה מן האדומים אין אנו מסכימים, ונתייחס אליהם בפרק הבא.

אם יש לדעתנו, מקור לגיטימי לחלוק על דברי ר' יוסי בסדר עולם, הריהו ר' אלעזר בפרקי דרבי אליעזר, פרק מ'ט"ו, שאחשוחש הוא המלך הרביעי (על-פי דניאל, י"א, ב) לפרס, ומשמע שהיה אחר דרוש. לפי זה אף אם נזהה את דרוש עם ארתחשסטא, שנזכר לו שלשים ושתיים שנים במפורש ועוד לפחות שנה או שתיים במחמז (נחמיה, י"ג, ו), על סרחם נפרץ מחסום ארבעים שנות מלכות פרסים בפני הבית, 58, יש אף מקום לומר שאחשוחש הוא כסרכסס בן דרוש. לאור כל המקורות שהבאנו במבוא, נראה שדבריו הם דעת יחיד 59, אך יש מנחה פתוח פה להולכים בשיטת המחקר ההיסטורי. ובכל זאת עדיין לא מצאנו שיתחלק על בעל סדר עולם במספר שנים כה גדול, כפי שחלק עליו המחקר ההיסטורי. ודבר זה הוא בעל משמעות, וכפי שנראה בפרק הבא.

י. שורשה העיקרי של המחלוקת בין בעל סדר עולם למחקר ההיסטורי

בפרק זה נתמודד עם אחת מטענותיו המרכזיות של עזריה מן האדומים בספח מאור עינים. עזריה טוען בספח שאם רשאים לחלוק על חשבון של בעל סדר עולם, שק מציג במקומות רבים שמפרשים ואחזקים חלקו על חשבון. ונביא מספר דוגמות לכך:

- א. הרמב"ן בפיחושו לתורה (שמות, י"ב, מ--מא) ביאר, שמהולדת יצחק ועד ליציאת מצרים עברו 430 שנה. לחשבון של בעל סדר עולם עברו 400 בלבד.
- ב. הר"י אברבנאל נחלק על סדר עולם במקומות רבים. בפיחושו לשפטים (י"א, ט) טען שמכאן ארץ סיחון ועד למי יפתח עברו כ-260 שנה, ולפי סדר עולם עברו 300 שנה; לאברבנאל מלך שאלו שבע עשרה שנה, ולפי סדר עולם מלך שנתיים; לאברבנאל שפט יהושע את העם עשרים שנה, ולפי סדר עולם - עשרים ושמונה; לאברבנאל שפט שמואל עשרים שנה, ולסדר עולם - שנים עשרה; ועוד 61.
- ג. לדעת הראב"ד בספר הקבלה עמד בית ראשון 427 שנים, ולפי סדר עולם - 410; לראב"ד (שם) מלכות פרסים בפני הבית שלשים שנה, ולפי סדר עולם - 34 > 62.

כיצד בדבר עוד מחלוקות רבות. ומדוע לא נכלל אם לקבל את שיטת המחקר, שמלכות פרסים בפני הבית מאה ותשעים שנה ולא ל'ד כבעל סדר עולם?

ואם עודק עזריה מן האדומים בטענתו, מדוע זה יצאו נגדו ובחריפות כה רבה גדולי ישראל שהיכו את שיטתו, ומדוע

כתב על דבריו רע"ב 63 'דרך חז"ל אמית'. ה' יצילנו מדעת חיצנים בלידי נכרים ישפיקו המוספים הרבה במנין מלכי פרס ומאריכים שנותיהם מאוד ולא ימצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש'.

זאת ועוד: ר' חזקוני בספח צמח חזקוני לקבל, שלא כמו פשט דברי סדר עולם, שהיו מלכים לפרס בסוף

לשלושת הנזכרים בחז"ל, ובסך-הכול מונה ארבעה עשר מלכים, ובכל זאת הוא נדחק להכניס את כולם במסגרת הזמן של בעל סדר עולם (שלשים וארבע שנים ועוד שש שנות מלכות פרס בשקיעתה, שנזכרו במס' ע"ז, ט, ע"א, דלעיל), ודחה בשתי ידיים את האפשרות לחלוק ממסגרת זמן 64.

והר"י אברבנאל שכה הרבה לחלוק במקומות אחרים על בעל סדר עולם, הביא בספרו מעייני הישועה (מעין א, תמר

ג; וע"ע מעין עשיר, תמר ו--ז) רשימה של י"ד מלכי פרס ואף הוא נשאר במסגרת ל"ד השנים.

נראה לי ששתי סיבות עיקריות הביאו את חב המפרשים לעמוד כחומה בצורה אל מול המחקר ההיסטורי:

א. הר"י אברבנאל 65 מתפלמס ארוכות עם היסטוריונים בני דורו על משך ימי הבית השני על רקע חישובי הקצץ

בדניאל, ובעיקר על הנאמר 'שבעים שבעים נחתך על עמך ועל עיר קדשך לכלא הפשע ולחתם חטאות' [ולוהנה חטאות

קרי] ולכפר עון ולהביא צדק עלמים ולחתם חזון ונביא ולמשח קדש קדשים' (ט, כד). המפרשים שפירשו בעקבות

בעל סדר עולם ביארו 'שבעים שבעים' על 490 השנים שבין חורבן ראשון לחורבן שנים, ואילו שבעים שנות הגלות

ו-420 שנות הבית השני על-פי סדר עולם. המלומדים הנצרים שהביאו אברבנאל פירשו על 490 השנים שבין דניאל

לבן הולדת משיחם יש' 66. אצל חכמי ישראל היה קיום חשד סביר, שההיסטוריה הפרסית נתארכה בצורה מלאכותית

על-ידי חוקרים במשך הדורות כדי להתאימה לחישובים הנצריים.

ב. חכמי ישראל ובראשם רה"ל בסזרי (ג', סה) והרמב"ם (בהקדמתו לפיחש המשנה) במ את עיקר כוחה וסמכותה

של תורה שבעל-פה על שלשלת הקבלה מדר לדר. ברוח המשנה באבות (א', א): 'משה קיבל תורה מסיני ומסרה

ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים, ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה'. הרמב"ם ממשיך את שלשלת הקבלה

עד לסוף תקופת התנאים, ומפרט את שמות כל החכמים במשנה, באיזו תקופה היו ומי קיבל ממנו. גם הראב"ד כתב

על כך את ספח שלשלת הקבלה. לדעתם שלשלת זו היא הסתנת תקוף להלכות למשה מסיני, שעברו מדר לדר,

וכך סבר גם רה"ל.

על-פי המחקר ההיסטורי, הבנת חז"ל אינה רק טעות בהיסטוריה חיצונית ובפיחשי המקראות. הבנת חז"ל אף מעידה

שלא היו מודעים לתקופה של קרב למאות שנה; מוטעת גם הבנתם של חז"ל, שחגי זכריה ומלאכי, אחרי

הנביאים, ראו את שמעון הצדיק משייר כנסת הגדולה, העומד בפתחה של תקופת הזוהר. חגי זכריה שניאו עד

שנת ארבע לדרוש (-518 למנינם) לא ראו את שמעון הצדיק, שקיבל את אלכסנדר מוקדון בשנת -332 בשערי

ירושלים. החלל שמצר, והעובדה שלא ידוע לם על דבר שמצר בתקופה זו בספחות, בתרבות ובפרשנות התורה ולא

ידע לם שם של חכם אחד מתקופה זו, בעוד שחכמי המשנה שהיו קצת אחרי-כ ידועים לם לפרטי פרטים בשמותם,

בשם רבותיהם ותלמידיהם, במאמריהם ובהלכותיהם - חלל זה מעמיד בסימן שאלה את שלשלת הקבלה ואת

אמינותה (מלבד התמיהה הגדולה על עצם ההיווצרות של חלל זה, כאשר תקופה קצרה אחר-כך ידועים לם פרטים

רבים כל-כך על החכמים).

והערה נוספת בשולי ענין זה של אנשי כנסת הגדולה: מפרשים וחוקרים התלבטו רבות במשמעות המספר מאה

ועשרים הקשור בכך 67, ומדוע נבחר דווקא מספר זה של אנשים, ולא שבעים סנהדרין, למשל. הרמב"ם בהקדמתו

לפיחש המשניות מונה כמה מהם. את חגי, זכריה ומלאכי דניאל, חנניה מישאל ועזריה, עזרא, נחמיה, מרדכי

וזרחבבל. הר"י אברבנאל, ור"ד גז 68 מן את ראשי העם בעזרא, ב', ב. והרמב"ם ור"ד גז כתב שעמהם נספו

חכמים להשלמת המספר מאה ועשרים. נראית ביותר השערתו של הרב ש' גוק 69, שהמספר מאה ועשרים מורכב

משלושת בתי-הדין שישם בהר הבית, בעזרה ובלישכת הגזית (משנה סנהדרין, ו', ב); באחד מהם היו שבעים ואחד

דיינים, ובשניים האחרים - עשרים ושלושה דיינים בכל אחד. לבתי דיינים אלו מצטרפים הנביאים חגי, זכריה ומלאכי,

והרי כאן מאה ועשרים זקנים שמהם יצאה הוראה לכל ישראל.

להבנתנו, ייתכן שמעולם לא נקבע מספר זה של מאה ועשרים כדפוס לעילון של ההנהגה החזית. לפי

חשבון של בעל סדר עולם, לא פעל מסד הכנסת הגדולה במשך דורות רבים, אלא רק בחר שיאשיות בזרחבבל

ויהושע, חגי וזכריה וסיומו בשמעון הצדיק. אם נקבל דעה זו אין אם זקוקים כל-כך להסבר המספר מאה ועשרים. אין

הוא אלא מספרם האקראי של מנהיגי הדור וחכמיו המופיעים בספר שבת ציון במקרא, והם שהוגדרו בפי חז"ל כאנשי

כנסת הגדולה. חכמים אלו מופיעים במקומות הבאים: א. עזרא, ב', ב - ראשי העולם מן השב (אחד עשר); ב.

עזרא, י', ב, טו--טז - עזרא, שכניה בן יחיא וארבעה מנהיגים נוספים שעסקו בהבדלת הנשים הנכרות (שישה);

ג. נחמיה, ח', ד - החכמים שעמדו אצל עזרא בעת שקרא את ספר התורה באוזני כל העם בראש השנה (שלושה

עשר); ד. נחמיה, ח', ז - הלויים שהבינו לעם את דברי התורה (שלושה עשר); ה. נחמיה, ט', ד--ה - הלויים

שזעקו אל ה' וביטלו לעיני העם ביום הצום בכ"ד בתשרי (אחד עשר בניי אל המופיעים פעמיים בשני הפסוקים); ו. נחמיה

י', א--כח - חותמי האמנה של נחמיה (עשרים ושלושה סוהנים, שבעה עשר לויים, ארבעים ושלושה ראשי

העם).

בימי שמות המופיעים פעמיים (כגון באמנה ובלויים המבינים, ועוד) ובתוספת חגי, זכריה ומלאכי ושמעון הצדיק,

המספר המדויק הוא מאה ועשרים 70.

יתחנה הגדול של שיטת ד"ר חפץ הוא, שבנספך לכך שהוא לוקח את שיטת חז"ל ללא תיחצים דחוקים וללא שיטות צדדיות, והגמחות ושיטות הראשונים העיקריות מתפרשות לפיו ברוח, הרי שיטתו היא היחידה מבין אלו המקובלות היום המתמדת עם רציפות הקבלה והמסורת מאחוריה הנבאים ועד לשמעון הצדיק ותקופת הזווגות מחד גיסא ועם נתניו הבסיסיים של המחקר מאידך גיסא. אם אמנם תעמוד שיטתו זו במבחן הביקורת ותוכל לה, נראה לי שד"ר חפץ הצעיד אותם צעד חשוב מאוד בחקר אמונת חכמים לעומקה. אמונת חכמים רבות לה ובדרכים רבות ניתן ליישבה. הפנים שמשוה לה ד"ר חפץ בסוגיה הנדונה הן פנים שמחות ומאירות כיום נתינתה.

לסיים, מלים מספר על דרך עבודתם במאמר של הד"ר חפץ: מלבד עריכה סגנונית והוספת מקורות מעטים לעושר המקורות שצייד בהם ד"ר חפץ את מאמרו, הוספנו בשולי המאמר הערות שציינו באותיות. אלו הן הערות עזר, והן נועדו בעיקר לקורא הממוצע, שלעתים אינו בקי בסדרי הזמנים ובנכפי המאורעות הרבים הנזכרים במאמר. הקורא המלומד הבקי בתקופות הנדונות יוכל לדלג עליהן. להערות אלו שלושה תפקידים עיקריים:

- א. סיכום מקוצר של פרקים שנראו לנו מסובכים וקשים.
- ב. שיבוץ אישים ומאורעות שנזכרו במאמר במסגרת המחקר ההיסטורי המקובל, מבחינת התאריך והרקע ההיסטורי. נציין שהמחבר, עקב לשיטתו שבאה לתת לוח זמנים חדש להיסטוריה, אינו מצוין במאמרו בשום מקום את התאריך המקובל לאירועים הנדונים ב. בהביאנו בהערות את הדעה המקובלת במחקר לא התכווננו לחלוק על הנחותיו של ד"ר חפץ (פרט למקרים מעטים שהסתייגו מדבריו במפורש), אלא לאפשר לקורא להשוות את הנחותיו של מחבר המאמר עם הדעה המקובלת.
- במקרים רבים חזרנו על דברים שכבר הזכרנו קודם, ואף שם עשינו זאת מתוך סונה, שהקורא ימצא עצמו על מפת ההיסטוריה במהירות ובקלות.
- ג. עוד השתדלנו בהערותינו להפנות את הקורא, ככל שניתן, לספרות השוואתית הנמצאת תחת ידו. מחבר המאמר השתמש בעיקר בספרי המקור, שחלקם לא תורגמו מלטינית או משפות לועזיות אחרות; ואף אלו הכתובים בשפה המובנת לקורא, ספק אם הם מציינים תחת ידו. אם השתדלנו להפנות את הקורא הממוצע אל האנציקלופדיה העברית, האנציקלופדיה המקראית ושד ספרים על תולדות התקופות הנדונות, הנמצאים בהישג יד.

אחורה

להערות שוליים

הועלה בתאריך - 3/9/2002 ע"י מכללת הרצוג

[חזרה]

Copyright 2000 - 2004 Miro International Pty Ltd. All rights reserved.
Mambo is Free Software released under the GNU/GPL License. Designed by SoftMedia.

מגדים יד

מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלכות פרס ומדי / יעקב מדן

לתחילת המאמר

הערות שוליים

1. עין רש"י, עבודה זרה, ט, ע"א, ד"ה מ"ח שנה.
2. עין איגרת רב שרירא גאון, מהדורת ב"מ לזין, עמ' 2-4 ובהערות שם. ועין עוד, מאור עינים לעזריה מן האדומים, פרק כ"ד (הוצאת מקור, ירושלים, תשל"ל, עמ' 254).
3. סדר האמוראים בדרך השישי - רב אשי.
4. נציין שר' אברהם הנשיא (שדבריו הובאו במאור עינים לעזריה מן האדומים) ואחרים, סטו ממניין זה בכמה שנים, אך הדעה המקובלת היא כפי שהזכרנו. ועין בכל זה גם במאור עינים שצין בהערות הקודמות.
5. עם זאת נציין, שקיימת לכאורה סתירה באשר לשנת חורבן בית שני. על-פי מסורת חז"ל בשנת ג' תתכ"ח (68 לסה"נ), ועל-פי המחקר ההיסטורי בשנת 70. אך סתירה מדומה זו ניתנת בקלות ליישוב מקומי ואינה חלק מן הבעיה הכללית.
6. מניין לבריאת העולם החל כנראה באמצע ימי הביניים. רב שרירא גאון מזכיר כאמור את מניין שטוח בלבד (פרט למקום אחד), והרמב"ם שהואב לעיל מזכיר את שני המנינים, מניין שטוח והמניין לבריאת העולם, במקביל.
7. סדר עולם רבה, פרק ל'; עבודה זרה, ט, ע"א; רש"י, שם; ובבסא-בתרא, ג, ע"ב, ד"ה בשנים, ובמפורש בסדר עולם זוטא, פרק ט'.
8. ראה לעיל, הערה 5.
9. עין, למשל: ש' קידר, 'התשמ"ד האומנם?', בפורים א (תשמ"ד), הוצאת ישיבת הקיבוץ הדתי; ש' הכהן, מבוא לספרי שיבת ציון במקרא, רמת-גן, תשמ"ח, עמ' 67-68, ושם בשם הרב שמעון שואב (במאמרו 'כחולוגיה יהודית משוה' [אנגלית], עטרת צבי, ספר היובל ל' בריאר, ניו יורק 1962, עמ' 177-197).
10. אלף השנים שבין יציאת מצרים למניין שטוח נזכר ברש"י, ע"ז, י, ע"א, ד"ה ושבוך לאלפא קמא. וכן בביאור הגר"א לסדר עולם רבה, פרק ל'. וראה: ש' לוסיג, 'מדע מבוסס ומדע משוער', שמעתין, שנה ו, גיליון 23, עמ' 45. במדע דעות שונות בתאריך יציאת מצרים. הנפוצה שבהן קובעת אותו בסביבות 1310-1310. ומניין שטוח מתחיל כאמור בשנת 312 לפסה"נ, כלומר ביניהם כאלף שנה.
11. עין: ח' תדמור, ערך 'כחולוגיה', אנציקלופדיה מקראית, כרך ד, עמ' 304-305. וישנם שינויים קלים על-פי היסטוריונים אחרים.
12. עין למשל: מ' צ' סגל, מבוא למקרא, ירושלים, תשל"ז, כרך ב, עמ' 723; גבריאל חיים כהן, דעת מקרא, מבוא למגילת אסתר.
13. יוסף בן מתתיהו מציין (בספח נגד אפיין), שהיהודים לחמו בצבא אחשווש.
14. עין להלן במאמרו של ד"ר חפץ, הערה 117. דעת הובאה גם באנציקלופדיה מקראית ערך 'אסתר' וערך 'אחשווש', וכן באנציקלופדיה עברית ערך 'אסתר - מגילת' ועוד.
15. ר"ד גנז, צמח זר, החלק השני - מלכות פרס, מהדורת בריאר, עמ' 191. בהערות שם מפנה המהדיר לספר מאור עינים.
16. את הדעה החולקת של פרק דרבי אלעזר נביא בהמשך.
17. עין סדר עולם, פרק כ"ט; מגילה, יא, ע"ב. כאמור, נס פורים היה בסוף שנת שתיים עשרה לאחשווש (עין אסתר, ג', ז; ט', א). אחרי הנס כתב מרדכי ספרים לכל היהודים לקיים עליהם את ימי הפורים (ט', כ--כא) לשנה הבאה, וכנראה כעבור שנה, כשימי הפורים לא נתקבלו בכלל ישראל, שלחו אסתר ומרדכי 'את כל תקף', איגרת פורים שניה ותקיפה יותר, ודרשו לקיים את ימי הפורים (ט', כט--ל). 'ומאמר אסתר קים דברי הפרים האלה' (ט', לב), ושנתיים אחרי הנס כמותאר, הייתה שנת ארבע עשרה לאחשווש.
18. סדר עולם, פרק ל', על-פי הגהת הגר"א ורעב"ץ.
19. עין חגי, א'--ב'.
20. ועין עוד דניאל, ט', א--ב ובראב"ע, ובגמרא, מגילה, יב ע"א.
21. זכריה א', ז--ז. ('יסוד בית ה' בשנת שתיים לדריש נזכר כאמור, בחגי.)
22. ולעיל ביארנו כיצד הוציא חז"ל מספר זה מן הכתובים כאפשחות המזערית לשנתו. וכן בספר, אין ראה מן המקרא שמלך שלוש שנים, אלא שמלך לפחות שלוש שנים.
23. דברים כאן לשיטת בעל סדר עולם. לגמרא במגילה, יא, ע"ב, חישבו שונה מעט, הנוח לסרש בערך שנה נוספת, ורש"י שם בד"ה 'שנים מקוטעות' עמד על סתירה זו ויישב אותה; עין שם.
24. וכך ביאח חז"ל את העברת דין ערים מוקפות חומה הקוראות את המגילה בט"ו אדר מימות אחשווש לימות

- יהושע בן נון - שחלקו כבוד לארץ ישראל שהייתה חרבה באותן ימים (יחשמי' מגילה, פ'א, ה'א).
25. ילק'ש אסתר, תתרמ"ט, סוף פתיחתא דאסתר', ועוד.
26. מגילה, יב, ע"ב; אסתר', ג, יד ועוד.
27. פרקי דרבי אליעזר, מ"ט, ולמדרש זה חשיבות לעניינם להלן.
28. לפי דבריהם אלה נסתר חלק מן הבנין שבנו ר"ש הכהן וד'ר מ' בחיאר. שיטתם תידון להלן, פרק ט.
29. והראב"ד בספר הקבלה נצמד כדבריהם לכתבים, אך לא הוסיף את השנים מל"ב עד ל"ד כדבריהם ולא חישוב את השנה הנוספת בתחילת ימי דרוש, ולכן הכריע, שמלכות פרסים בפני הבית שלשים שנים בלבד. עדין יש לבאר לשיטת חז"ל מדוע שינה המקרא בכתבתו מדרוש בפרק ו' בעזרא לארתחשסתא מפרק ז' ואילך. לכך אין לי תשובה בחרה אך ייתכן ששינוי זה קשור בדרך כלשהי למעבר מארמית בפרקים ה'--ו' לעברית מפרק ז' ואילך. ואמנם במעבר מעברית לארמית בפרק ד' מצאנו שינוי כזה, אך בכיוון ההפוך, ועדין צ"ע.
30. בלשון של יוסיפון - כמבישה.
31. אמנם, אם נלך בדרם של ר' חד גזז בעל צמח חד (חלק שני, עמ' 187, מהחזרת בחיאר) נצטרך לחזק מגבלות ארבעים השנים לכל הסוברים שארתחשסתא הוא שם פרטי. שהרי מוסכם על כולם שהמלך שנהרג בדי אלכסנדר היה דרוש. ואם כך נצטרך למר שאחרי סרש - (כמבישה) - אחשווש - דרוש - ארתחשסתא מלך דרוש האחזון, ואותו כבר לא נכל לדחוס במסגרת ארבעים השנים. אך לראב"ע חשבון אחר (עין בפיוש לדניאל, ט', כה), ולפיו עדין אם בגבולות חשבון בעל סדר עולם. וכן איננו בטוח שכלם הסכימו עם בעל צמח חד, שהמלך האחזון היה שמו בהכרח דרוש.
32. עין בחישובנו לעיל, שעבח לפחות שנתיים משנת שלשים ושתיים לארתחשסתא, הנקובה בפיוש, ועד לסיום הספר. נציין כאן, שלתיחץ ראשון בתוספות, ר"ה, ג, ע"ב, ד'ה שנת, נבנתה חומת נחמיה עד לפני חמנת המקדש, ושנת עשרים לארתחשסתא כונתה לשנת עשרים למלכות פרס בכלל, והיא שנת שלוש לדרוש. אך כל המפרשים נקטו כתיחץ השני בתוספות, שהחומה נבנתה כארבע עשרה שנים לאחר חמנת המקדש, וכפי שכתבנו בפנים.
33. וייתכן שיש להוסיף לכך עוד כעשרים שנה עד למפקד בימי דרוש הפרסי (נחמיה, י"ב, כב), שהוא לדעת המחקר דרוש השני.
34. ולדעת הרשב"א שנזכר לעיל, ארתחשסתא הוא מלך מוסף לפני דרוש.
35. ד"ר י' תבור ('התקופה הפרסית בעיני חז"ל', מחקרים בתולדות ישראל ובתרבותה, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, תשמ"ד) מרחיק לכת עוד יותר, וטוען שמפשטי המקראות ניתן לדבר על סדרם של שישה מלכים ראשונים של פרס על-פי הסדר של המחקר ההיסטורי: סרש (עזרא, ד', ה); כנבזי (לא נזכר); דרוש הגדול (שם, ד', ה); אחשווש (ד', ו); ארתחשסתא הראשון (ד', ז); דרוש השני (ד', כד וכל ההמשך); ארתחשסתא השני (ז', א וכל ההמשך).
- ולא ירדתי לסוף דעתו בכך. האם כוונתו לאחר את בנין המקדש לשנת 418 (שש לדרוש השני)? ומה שהביא מרש"י במסכת מגילה, יב, ע"ב, שאכן נבנה המקדש בימי דרוש השני, המעין ייווכח מיד, שכוונתו של רש"י היא למי שנקרא בלשון המחקר דרוש הראשון, שמלך שבע עשרה שנים לאחר הצהרת סרש. ולא כינהו רש"י בשם דרוש השני אלא בגלל דרוש המדי (דניאל, ו', א) שקדם לו ולסרש, ושהמדע אינו נוטה כלל להתייחס אליו, או שמזהה אותו עם אגבא (עין: י"מ גרינץ, 'ספר עזרא - פרקים א--ב ופיושם', מחקרים במקרא, יחשלים, תשל"ט, עמ' 266). בטוחני שכל זה היה ידוע לד"ר תבור ולכן כתבתי, שלא ירדתי לסוף דעתו.
36. רש"י משנה מעט פיוש זה, ומכניס על-פי יוסיפון את כנבזי אחרי סרש במקום את דרוש המדי לפניו.
37. דבר זה עלה בקנה אחד עם טענת הר"י אברבנאל, הושנדר ומחבר המאמר, שאחשווש הוא ארתחשסתא השני, ושחז"ל משבצים אותו במקום כנבזי בין סרש לדרוש הגדול.
38. ונסתייע בנבואת איש האלוהים לירבעם על יאשיהו שיחלל את מזבח העגל בבית אל (מלכ"א, י"ג), איחעו שהיה למעלה משלוש מאות שנה לאחר הנבואה. לעומת דעתם סויע זה ניתן להידחות ואכמ"ל.
39. בהערה הקודמת כבר אמרנו, כי לדעתנו אין ראיה מיאשיהו.
40. אמנם מלכי קפריסין, 'יאטנאן', היו כפופים למלכי אשור סרגון ואשורבניפל (ג"ב בר, דברי ימי יוון, 1900 [תרגום נ' רבן, תל-אביב, תשכ"ד], כרך א, עמ' 199), אך לא ידוע על קשר בין בבל יורשתה של אשור לאי יונו כלשהו.
41. גם אם נניח כך, סביר יותר שיש כאן דילוג של חז"ל אחד אל סוף תקופת הבית הראשון. דילוג של חז"ל אחד ברשימות יוחסין הוא תופעה שכיחה.
42. ראה, למשל: י"מ גרינץ, 'פרקים בתולדות הכהונה הגדולה', מוצאי חזות, תל-אביב, תשכ"ט, עמ' 263 ואילך.
43. גם הלשון הרגילה בסדר עולם מצביעה על כך שיש לגחוס 'חמישים ושתיים'; על-פי סגנון הרגיל של בעל סדר עולם היה עליו למר 'מאתיים וחמישים' ולא 'חמישים ומאתיים' כבלשון המקרא.
44. יעבץ טען טענה שלישית ליישוב את סדר עולם עם המחקר ההיסטורי, ואליה יש לדעת להתייחס ביתר רצינות. נביא טענה זו בהמשך.
45. בבאר הגולה, באר שיש, ד'ה עוד בספר ימות עולם, בהשגתו על דברי עזריה מן האדומים.
46. ראה למשל: תבור (לעיל, הערה 35), הערה 8; שמואל הכהן (לעיל, הערה 9), עמ' 79.
47. ראה בהערה הקודמת.

48. ש' הכהן אף הרחיב השקפה זו מחז'ל אל המקרא עצמו וכתב: 'אין הנביא מוגבל בסדרם של המאורעות או האישים ורשאי הוא להקדים את המאוחר או לאחר את המוקדם בהתאם למגמותיו הנבואיות. הנביא ברצותו מאריך וברצותו מקצר, ברצותו מגלה וברצותו מעלים, שכן אין מגמות למסור מידע בצורה מדעית אלא הוא מונחה ע' שיקוליו החינוכיים-נבואיים' (שם, עמ' 74). ובהמשך: '...חגי זכריה ומלאכי ידעו ללא כל ספק את האמתות ההיסטוריות אך הותירו לזכות רק את האמתות שלהם' (ההדגשה של - י'מ). סתם ש' הכהן לא פירש מהם גבולותיו בהשקפה זו; שהרי ניתוקה של 'האמת של הנביא' מן האמת ההיסטורית עשוי להוביל אותם להבנה (שיש לה מהלכים רבים בעולם המדע), שסיפורי המקרא אינם בהכרח היסטוריה אלא רעיונות חזניים. גם אם יכחיש המחקר (והוא עושה זאת!) את יציאת מצרים או את קריעת ים סוף, מכל לפי דרך זו לתרגם שמאורעות אלו הם 'אמת נבואית' או 'רעיון חינוכי' בגנות שעבודם של עמים זרים וכדומה, ומבחינת המציאות אינם אלא משל. הרשב"א (תשובה תיד ובהמשכה) דן על דעות כאלו שנפוצו בזמנם, וגזר עם עד ארבעים מחכמי דורו חרם עליהן ועל שכמותן. אם בטוחים שיהודי ירא שמים ותלמיד חכם כר' שמואל הכהן יש לו גבולות בחרים לטענתו. לדעתם, גבולות אלו אינם בחרים במאמרו, ואף מן הבחינה העקרונית נדמה לם שכל חילוק וגבול עלול להיות מלאסתי. לם בחר לחלוטין, שהאמת ההיסטורית היא ביססה של האמת הנבואית: אין האמת הנבואית סוטה מזו ההיסטורית כמלאה הנימה. (ואף אם הרמב"ם נטה לדעת יחיד בגמרא, שאיב לא היה ולא נברא אלא משל היה, אין זה אלא משום שמדובר שם באדם יחיד ולא באירוע היסטורי-לאומי.) כל הראיות שהביא ש' הכהן לדבריו דחיות, ואין בהן לדעתם כדי להצדיק את ניסוח דבריו כפי שציטטם לעיל.

49. כרך ב, עמ' 466, הערה לח.

50. גם ראיות אחת שהביא מן המהר"ל, מן התוספות, מן הרמב"ן ומן הראב"ד מפרסות לדעתו, כיוון שהן עוסקות בפרט זה או אחר, ובכך בחר שחז'ל לא דיין. הם יכולו לכתוב, למשל, על הורחם: 'קם קטלינו לסלחו', למחות שקטל לאו חזקא את סלם. ועל זה כתב מהר"ל 'אין דברי חכמים ספר דברי הימים' (באר הגולה, באר שיש מהדורת האיג, עמ' קלג), שעסקו בכללים ולא בפרטים. אך ודאי שאין בכך כדי לבטל שטה שלמה של חז'ל על תקופת שבת ציון וראשית ימי הבית שיטה הסללת סדרם של מלכים, מספר שמתיהם ואיחיעם שקר ביניהם.

51. היחיד'א בספח מחזיק ברכה לאו"ח, קונטרס אחון, ס' שז, מביא את תשובת מהר"ם אלשיך, שטוען בה, שמן ר' יוסף קאח דן את ספח זה של עזריה מן האדומים לשרפה, אך נפטר קודם שהספיק לחתום על כך בכתב ידו. אני מודה לידיד ר' יואל קטן שהעירי על כך. אמנם, היו גם גדולי תורה שכבדו את שיטתו של עזריה ואף שמתם בה.

52. א. מדובר על זכות של סהנים, ולא של אנשי כנסת הגדולה כדברי בחיאר; חשיבות ענין זה תתברר בהמשך. ב. אמנם בעמ' 63 תירץ ר' חזקוני את דבריו בעל סדר עולם אף לשיטת עזריה מן האדומים שהיו שמונה זכות, אך כאמור לשיטתו-שלו היו שישה זכות בלבד, וידע, הכהן הגדול השישי (נחמיה י"ב, יא) הוא עצמו שמען הצדיק.

53. הכהן (לעיל, הערה 9), עמ' 60-61.

54. עין תביר (לעיל, הערה 35), עמ' 69, הערה 12, שבייר ביסודיות גרסה זו.

55. ולעיל הבאם, שכנראה שנשתרבו משפט זה לסדר עולם מן הגמרא בראש השנה.

56. בדרך זו בלבם שונה הלך גם תביר ([לעיל, הערה 35], עמ' 68), וטען שחז'ל הסיק את כל ידיעותיהם על התקופה מן המקרא, ולא הסתמכו על מסורות היסטוריות כלשהן.

57. דבריו הובאו גם בצמח חזק בחלק השני, בתחילת דבריו על מלכות פרס (מהדורת בחיאר, עמ' 187-186).

58. 6+34 על-פי הגמ' בע"ז, י, ע"א.

59. אם נקבל את הנחת ר"ד גזנ בצמח חזק, מסיף אחרי אחשוורוש שבא אחרי דרוש את דרוש האחון שנפל ביד אלכסנדר, וחריגתם מתחום ארבעים השנים תגדל עוד יותר. מאחת הדעות באסתר רבה (פרשתא א) נראה שאחשוורוש היה אחרי דרוש: לדעת רבן דר' ברכיה נחלקה מלכותו של אחשוורוש כעונש על כך שבפקודת דרוש הוגבל גובהו של הבית השני לשישים אמה; ומשמע, שאחשוורוש היה אחרי. אך גם בלאו הכי מדרש זה תמוה מבחינה היסטורית.

60. עוד העיר תלמיד וידיד יהודה טחפר נ"י, על דברי הרמב"ן בויסוחו עם המשומד (ספר הוויסוחים, מהדורת איזנשטיין, עמ' 87): 'ובבית שני לא היה מלך מיהודה רק זחבבל בן שאלתיאל ובניו, ימים מספר ועמדו אחר-כך שלוש מאות ושמונים שנה עד שמלך בני חשמונאי הסהנים המה ועבדיהם'. מספר שנים זה מתאים לשיטת המחקר ההיסטורי (השנה האחרונה שנזכר בה זחבבל היא שתיים לדרוש, -521. בשנת 142 'הוסר על הגויים מיראלי', והחלה ספירה ותיאורן 'לשמעון הסון הגדול ושר הצבא ונשיא היהודים' - חשמונאי א, יג). אמנם במהדורת שעועל של כתב הרמב"ן תוקנה הגרסה ל-380 שנה עד החורבן. אך גרסה זו אינה מתיישבת עם תוס' דברי הרמב"ן. ועין עוד בהשמות ומילאים לפרשת ויחי (רמב"ן, מהדורת שעועל; שעועל מקט שם את גרסת איזנשטיין ואים מציע לתקנה).

מכל מקום אין בסדר דברים בלתי בחרים שנאמרו במסגרת ויסוח עם מצר - ויתכן שנאמרו לשיטתו של המצר - כדי לדחות דברים מפורשים של הרמב"ן בספר הגאולה (תחילת שער שלישי) שאימץ לחלוטין את חישוב השנים של בעל סדר עולם

61. עין עוד אברבנאל לשמ"א, ז', ב; י'ג, א.

62. מראיות אלו ועוד רבות נראה לי שנדחית טענתו של ר'ש לוסיגי (במאמרו בשמעתין, שנה ו, גילון 23), שאל לם לזוז כמלאה הנימה מחשבם של בעל סדר עולם, וזאת בגלל ההשפעות ההלכתיות שיש לשינוי מספר השנים.

63. הגהות לסדר עולם, פרק ל' (מהדורת ליינער, אות ב).

64. עין חלק ראשון, האלף הרביעי, תחילת פרק 'מניין שטח' (מהדורת בחיאר, עמ' 62-63); שם, חלק שני, עמ' 190-191.

65. מעין עשיר, תמר ו-ז.

66. ואף שלחשבו של המחקר ההיסטורי היום יש 535 שנים בין חורבן בבל בשנת אחת לדרוש (-539) לבין הולדת משיחם, חשבונם היה שונה במעט; עין שם באברבנאל.

67. ברחב המקומות בחז'ל כשנזכר אנשי כנסת הגדולה לא נזכר מספרם (עיין למשל מגילה, כה, ע"א; ברסות, לג, ע"א). אך במגילה, יז, ע"ב, אמר ר' יוחנן 'מאה ועשרים זקנים ובהם כמה נביאים תיקנו י"ח ברסות על הסדר'. וכן משמע ביחשלמי מגילה (פ"א, ה"ב), על שמונים וחמישה זקנים ועוד שלשים וכמה נביאים, ושוב - המספר מתאים למאה ועשרים. וכאמור לעיל, הרמב"ם הביא מספר זה בהקדמה לפיחש המשמות, וכן רבים אחרים.

68. ר"י אברבנאל, נחלת אבות, ט, א; ר"ד גנז, צמח דוד, חלק א', האלף הרביעי, תיג, מהזרת בחיאר, עמ' 57.

69. ש' גורן, תורת המועדים, תל-אביב, תשכ"ד, עמ' 519-520.

70. ישנם כארבעה שמות מספים העשויים להתפרש ככפולים, כגון בני (נחמיה, י', י) ובני (שם, ט', ד) ולעמיתם ניתן להכניס אף את דניאל, חנניה מישאל ועזריה בשיטת הרמב"ם נגד הר"י אברבנאל. וקיימות גם אפשרויות מספות.

"יתק גם שהמספר 'שמונים וחמישה זקנים' הנזכר ביחשלמי מגילה, א', ב (שהובא לעיל, הערה 67) מבוסס על שמונים ושלשה חותמי האמנה (נחמיה, י', א--כח) בתוספת עזרא וחכם נוסף, אולי מרדכי או דניאל.

הועלה בתאריך - 3/9/2002 ע"י מכללת הרצוג

[חזרה]

Copyright 2000 - 2004 Miro International Pty Ltd. All rights reserved.
Mambo is Free Software released under the GNU/GPL License. Designed by SoftMedia.

מגדים יד

למאמר זה הוסיף י' מדין הערות הבהרה [מסומנות באותיות בתוך סוגריים מרובעים].
על מטרות ההערות ראה בסוף **מאמרו של מדין**.

חיים חפץ

מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה - עיון מחודש

חלק א'

א. מבוא: מכתב שנינו ועד אלכסנדר הגדול
ההיסטוריה של העולם העתיק, מקדם קדמתה ועד הקמתה של מלכות הכשדים בידי נבוכדנאצר הגדול ואביו נבופולצר, שריה במעין אור דמדומים, מפאת מחסור במקורות היסטוריים עתיקים בעלי רצף ספרותי שהגיעו לימינו, להוציא את ספר הספרים של העם היהודי [1]. ואולם מתקופת המלכות הכשדית, המכונה בפי ההיסטוריונים "האימפריה הבבלית החדשה", ואפילו קצת לפניו, ועד לכיבוש האימפריה הפרסית בידי אלכסנדר הגדול המקדוני, נכנסה כביכול ההיסטוריה העתיקה לאור גדול. לגבי תקופה זו קיים שפע מקורות, הן מקורות ספרותיים והן ממצאים ארכיאולוגיים רבים ומגוונים, והוא המעניק להיסטוריונים ולחוקרים של ימינו את ההרגשה שהידע ההיסטורי על תקופה זו הוא מאושש ומוצק. בשלל מקורות זה מצויים ספרי ההיסטוריה המפורסמים של היוונים, השלמים והמקוטעים, הלא הם ספרי הרודוטוס, תוסידידס, קטסיוס וכסינופון, וכן הספרות היוונית מתקופת האימפריה הרומית, הכוללת את ספרי דיודורוס סיקולוס, יוספוס, אריון ופלוטרכ [א]. בשלל ספרותי זה כלולים, כמובן, גם כתבי הקודש של עם ישראל, שהם ספרי הנביאים ירמיהו ויחזקאל, חגי, זכריה ומלאכי, סוף ספר מלכים וספר דברי הימים, ומעל לכול, ספרי הכתובים דניאל, עזרא, נחמיה ואסתר. מתחום הארכיאולוגיה צצו ועלו כתובות דברי הימים של נבופולצר אבי נבוכדנאצר הגדול, הכתובות של נבוכדנאצר ובמיוחד של נבונאיד; הכתובות של כורש, של דריוש ושל אחשורוש, וראש לכולן הכתובת הביזרפית הגדולה והמפורסמת של דריוש בן וושתספא בהר בהיסטון, שהייתה האבן המפענחת של כתב היתדות; ואחרון אחרון - הגמאים מן היישוב היהודי הצבאי בבי שבמצרים העליונה, והקלפים שהכילו את מכתבי הנסיך ארשם הפרסי אל אישים שונים בעלי שררה במצרים בימי המלך דריוש [2].

ברם, המעיין בעינים פקוחות וללא דעה קדומה באוצר ההיסטורי הזה, ייווכח במהרה שלפניו אור מסנוור ולא אור בהיר, בבחינת אוצר שמור לבעליו לרעתו [3]. וזאת משום שכל המקורות הממניים, אינם מקורות המשתלבים זה בזה מעצמם כחוליות בשלשלת; הם סותרים זה את זה במידה מרחבה ובצורה בולטת, וזאת לא רק בעניינים שוליים, אלא גם בעניינים מהותיים מאוד. על סמך שלל המקורות הללו לא ניתן ליצור רצף היסטורי מתקבל על הדעת של המאורעות ההיסטוריים החשובים לפי סדר כרונולוגי מוסכם, ללא פרשנות מתוחכמת ומעמיקה, ולרוב מתוך העדפת מקור אחד על פני חברו כשלא ניתן לגשר על פני הסתירה; ויעידו על כך חילוקי הדעות היסודיים המרחבים בין ההיסטוריונים בני העת החדשה. במצב בלתי ברור ובלתי יציב זה, השקפתו ונטיית לבו של כל היסטוריון וחוקר הנה בעלת תפקיד מכריע בדרך ראייתו ההיסטורית, ואף מתחת לסף הכרתו. זאת ועוד, כל הארה פרשנית חדשה במקורות ישנים וכל גילוי של מקורות חדשים יכולים להביא בנקל לערעור יסודות מוסכמים ולשינוי פניה ההיסטוריים המקובלים של התקופה עד לבלי הכר [4].

הסתירה הקשה והחמורה ביותר קיימת בין המקורות היהודיים, כפי שפורשו והושלמו על-ידי המסורת ההיסטורית היהודית [5], לבין המקורות היווניים, כפי שפורשו והושלמו במחקר ההיסטורי של העת החדשה. הסתירה מתנקדת בצורה חריפה וגלויה בשני מרכזים עיקריים. תחילת תקופת האימפריה הפרסית עם כיבוש בבל על-ידי כורש ומשך התקופה הזאת המסתיימת עם כיבוש פרס בידי אלכסנדר. לפי המסופר בספר דניאל, ועל-פי מה שפורש והושלם בידי חז"ל, נכבשה בבל בידי קואליציה צבאית של מדי פרס, שבראשה עמד דריוש בן אחשורוש מלך מדי וכורש מלך פרס, שהייתה ביניהם קרבת משפחה של חותן וחתן [6]. דריוש המדי היה הזקן שבין השניים, ורק לאחר מותו בשנה הראשונה לכיבוש, מלך כורש על מלכות פרס ומדי. הוא הוציא בתחילת מלכותו את הכרתו המפורסמת בדבר החזרת ישראל לארצו ובניין ירושלים ובית המקדש השני. על אף ניסיונות ומאמצים מרחבים נלא החוקרים המודרניים למצוא את דריוש המדי במקורות היווניים, מסיבות שתסברנה להלן במאמר זה, ואחדים מהם אף נמנו וגמרו כי מלך זה לא היה ולא נברא אלא משל היה, פרי דמיונה של הספרות היהודית [7].

מוקד הסתירה השני, הוא קביעת משך שלטון פרס בפני הבית, דהיינו משנת שתיים לדריוש הפרסי ועד לכיבוש אלכסנדר. דעת חז"ל שמלכות פרס בפני הבית הייתה כשלושים וארבע שנים בלבד, נראית בעיני ההיסטוריונים כמגוחכת ומופרכת על פניה, בהיותם סמוכים ובטוחים מעבר לכל ספק על-פי שחזור המקורות היווניים כי אורך התקופה הוא קרוב למאתיים שנה, עד שגם חוקרים מוקירי התנ"ך וחפצי צדקו מתייחסים אליה בביטול גמור, והיא נשארה עניין להוגי דעות שלומי אמוני ישראל שאמונת חכמים יקרה להם לענות בו ולסבול בדומייה [8]. ברם, קיים מוקד סתירה שלישי חשוב בין מקורות היהדות לבין מקורות יוון. אך מלבד החוקר המוחרם, ד"ר וליקובסקי, לא זיכורו יתר החוקרים בתשומת הלב הראויה, וייתכן שלא הרגישו בסתירה כלל [9]. לפי המסופר בירמיהו וביחזקאל, כבש נבוכדנאצר את מצרים והחריבה בסוף ימי פרעה חפרע - הלא הוא אפרים של הרודוטוס - למשך ארבעים שנה. כשהתאוששה מצרים מחורבנה והשיבה לעצמה את עצמאותה, נדונה להיות ממלכה שפלה, כלומר ממלכת תלות במסגרת ממלכה אימפרית של זרים, בדיוק כמעמדה של יהודה בימי צדקיהו תחת ממלכת בבל או כמעמדה של יהודה תחת האימפריה הפרסית. תיאור זה עומד בניגוד משוער לתיאורו של הרודוטוס של מצב ממלכת מצרים במשך ארבעים וארבע שנה לאחר הרגת פרעה חפרע. אמנם כיבושה וחורבנה של מצרים בממדי תיאורם של ירמיהו ויחזקאל תוארו בארוכה גם על-ידי הרודוטוס, אבל הם מוקמו ונקבעו על-ידי בימי כנבוזי בן כורש מלך פרס [10].

ניסיונות התיאום החלקיים מצד הוגי דעות יהודיים ולא יהודיים, מוקירי תנ"ך ומסורת ישראל, בין המסופר במקורות היהודיים לבין המסופר במקורות היוונים, העלו בדרך כלל חרס בידם, להוציא מקרים בודדים [11]. לדעתי, נדונים ניסיונות אלה לכישלון מראש, מן הסיבה הפשוטה שכולם פונים לכיוון אחד בלבד, והוא ניסיון שילוב המסורת ההיסטורית היהודית או חלקים ממנה במסגרת המערכת ההיסטורית המשוחזרת על-פי המקורות היווניים בלבד. ברגע שמאורעות ההיסטוריה והכרונולוגיה נקבעים על-ידי ההיסטוריונים על-פי מקורות הספרות היוונית בלבד, מתוך יישוב מתוחכם של סתירותיהם הפנימיות ההדדיות ומתוך התעלמות גמורה מקורות הספרות היהודית, נסתמים כבר מאליהם אשנבי הפרשנות הסבירה הדרושים ליישובי סתירות שמקורן מחוץ

למסגרת המשוחזרת. כדי ששילוב בין מקורות שונים יצליח, הוא חייב להיעשות לפני יצירת מסגרת משחזרת נוקשה ולא אחריה, ודבר זה אפשרי רק אם מתייחסים אל כל המקורות ביחס שווה. ליחס כזה עדיין לא זכו מקורות המסורת היהודית מצד חוקרים והיסטוריונים בני זמננו.

עד כמה שידעתי מגעת ועד כמה שהעלו חקירותי, לא ניסה אף היסטוריון אחד ללכת בכיוון ההפוך, דהיינו לשלב את המסופר בספרות היוונית (או חלקים מן המסופר בה) במסגרת ההיסטורית והכרומולוגית העולה מתוך מקורות המסורת היהודית. לא עשו זאת החדשים ואף לא ההיסטוריונים הקדומים, מלבד יוסף בן מתתיהו, המכונה יוספוס. אף יוספוס נחל הצלחה חלקית בלבד, והשאיר הפחץ מרובה על העומד [12]. מטרת מאמר זה היא להאיר כיוון זמנ זה של החקירה ההיסטורית, כיוון שיש בו, כפי שיוכח בהמשך, כדי להעמיד את המסורת ההיסטורית היהודית לפחות במעמד מדעי-היסטורי שווה לזה של הספרות ההיסטורית היוונית. יותר מזה אין אפשרות - וגם אין צורך - להשיג מבחינה מדעית.

כדי להצליח במשימה שנטלנו על עצמנו, עלינו לעסוק בקצרה בשלושה נושאים ראשוניים, הדורשים להנחת היסודות. תחילה נביא את המסורת היהודית על ההיסטוריה המתייחסת לתקופה הנדונה, באופן נפרד ומנותק מן הספרות ההיסטורית היוונית-הלנית המנוגדת לה. אחר-כך נסביר את דרכה ואת אופייה של הספרות ההיסטורית היוונית-הלנית כפי שהן באות לידי ביטוי אצל כותביה ואצל יורשיה-ממשיכה המאוחרים. אחר-כך נאמר משהו על אופייה של הארכיאולוגיה בכלל ועל תוכנם של הממצאים הארכיאולוגיים הנוגעים לתקופה הנדונה בפרט. ולבסוף ניגש למלאכת התיאום והשילוב בין שלוש מערכות אלו, וזאת בארוכה ובפירוט הנדרש לכל עניין ועניין בנפרד.

ב. שלשלת האירועים מנבוכדנאצר הגדול הכשדי ועד אלכסנדר הגדול המוקדוני לפי המסורת ההיסטורית היהודית

המסורת ההיסטורית היהודית מורכבת משלושה מקורות עיקריים:

א. המסופר בכתבי הקודש במפורש ובביאור. ב. פרשנות הכתובים על-פי חז"ל והמפרשים שבעקבותיהם. ג. מסורות היסטוריות שעברו מדור לדור בעל-פה ואין להן רמז בכתובים.

על-פי המסורת ההיסטורית היהודית, על שלושת מרכיביה, מצטיירת התמונה הבאה על התקופה המתחילה בעליית נבוכדנאצר הכשדי לשלטון בבבל והמסתיימת בסוף ימי דריוש הפרסי, עם כיבוש פרס בידי צבא אלכסנדר המקדוני:

א. מספר שנות התקופה רבת התהפוכות, שעלו וירדו בה שתי אימפריות עולמיות, הלא הן האימפריה הבבלית-כשדית והאימפריה הפרסית-מדית, הוא מאה עשרים ושתיים בסך-הכול; מהן שבעים שנות האימפריה הבבלית-כשדית וחמישים ושתיים שנות האימפריה הפרסית-מדית [13]. בעת שלטונה של האימפריה הבבלית-כשדית היו מלכי פרס ומדי בעלי ברית ואסאלים של המלך הבבלי. זה האחרון שלט בכיפה וכינויו היה 'מלך המלכים'. לאחר כיבוש בבל בידי הצבאות המשותפים של פרס ומדי בימי דריוש המדי וכורש הפרסי באה לעולם האימפריה הפרסית-מדית, ומלכי מדי ופרס, שהיו קשורים יחד בברית שלטון וקרבת משפחה, נעשו על-פי הסדר מוסכם ביניהם ל'מלכי מלכים', במקום צאצאי בית נבוכדנאצר שנוקדו מן העולם. מלכי פרס ומדי כינו עצמם גם מלכי בבל ואשור, והשפה המדינית הרשמית, ה'לינגוא פרנקא' של הימים ההם, הייתה השפה הארמית, כבימי האימפריה הבבלית-כשדית. נמצא שמלכות פרס ומדי הייתה קשורה בטבורה בתרבות בבלית-אשורית, הן בעת שלטון מלכות בבל מבית נבוכדנאצר והן לאחר שעשתה עצמה ליורשתה החוקית לאחר כיבוש בבל.

ב. נבוכדנאצר הגדול כבש את נינוה והחריבה בשנת שלטונו הראשונה, יחד עם בעל בריתו והנתון למרותו (ואסאל) בהיררכיה השלטונית, אחשוורוש (אחאחאר) מלך מדי [14]. בכך בא הקץ על שושלתו של סנחריב ועל מלוכת אשור כולה. מרכז מלוכת אשור-בבל הועתק לבבל, וזו נבנתה מחדש ביתר פאר על-ידי נבוכדנאצר להיות נינוה החדשה [15]. בזאת באה לעולם האימפריה הבבלית-כשדית. בסוף אותה שנה היכה נבוכדנאצר מלך בבל עם צבאות בעלי בריתו את צבאות פרעה נכו מלך מצרים בכרכמיש שליד נהר פרת. כל ארצות ממשלתה של ה'אימפריה' המצרית, שכונתה בפי יחזקאל 'בני ארץ הברית' (יחזקאל, ל', ה), כולל ממלכת יהודה, נפלו בידי נבוכדנאצר, פרט לארץ מצרים עצמה ומה שמעבר לה לדרום ולמערב [16].

ג. בשנת שלטונו השמינית הגלה נבוכדנאצר לבבל את המלך יהויכין ועמו יהודים רבים ויחזקאל הנביא בתוכם, והמלך תחתיו ביהודה את מתניה דודו של יהויכין. הוא הצב את שמו של מתניה לצדקיהו וכפה עליו שבועת אמונים למלוכת בבל. שרי צדקיהו נטו לברית עם מצרים ומרדו בנבוכדנאצר, ובשנת שמונה-עשרה לנבוכדנאצר עלו צבאותיו על ירושלים והחריבוה. מקדש שלמה המלך נשרף ועם יהודה גלה לבבל [17].

ד. בשנת עשרים ושבע למלוכתו כבש נבוכדנאצר את ארץ מצרים והחריבה, ומלכה פרעה נהרג בידי מבקשי נפשו. מצרים נשארה שבויה ודוויה תחת מלוכת בבל למשך 40 שנה, ורק בתחילת מלוכתו של בלשאצר, נכדו של נבוכדנאצר, התאוששה והקימה ממלכה עצמאית שפלה [18].

ה. נבוכדנאצר מלך 45 שנים, אחריו מלך אויל מראדך בנו במשך עשרים ושלוש שנים. הוא הוציא בשנת מלוכתו הראשונה את יהויכין מלך יהודה מבית הכלא והטיב עמו. לאחר מותו של אויל מראדך מלך בלשאצר בנו שלוש שנים מקוטעות ונהרג בליל משתה והוללות. באותו לילה נכבשה בבל בידי צבאות פרס ומדי שפעלו יחד [19].

ו. דריוש בן אחשוורוש המדי היה בן שישים ושתיים בזמן כיבוש בבל, ומת בשנת מלוכתו הראשונה בבבל. כורש מלך פרס חתנו עלה לדרגת מלך מלכים במלוכת הפרסית-מדית. בתחילת מלוכתו נתן את ההנהגות המפורסמת המתירה לעם ישראל לחזור לארצו ולבנות את ירושלים ואת בית ה' בתוכה. כורש מלך בתואר מלך מלכים לאחר כיבוש בבל שלוש שנים בלבד [ב].

אחריו קם על כסא מלך המלכים אחשוורוש בן דריוש המדי, הוא אחשוורוש במגילת אסתר [20]. בתחילת מלוכתו, כתבו צרי יהודה מכתב שטנה בידי הסופר שמש בן המן בן המדתא [21], הוא המכתב הכתוב ארמית לארתחששתא מלך פרס המובא בספר עזרא, ואחשוורוש-ארתחששתא, בהשפעת אשתו ושתי בת בלשאצר הבבלי [22], הורה להפסיק את בניין העיר והמקדש. אחשוורוש מלך ארבע עשרה שנים וימיו נתקצרו (תרגום אסתר, א', א), כלומר נרצח, ובמקומו מלך דריוש הפרסי (סדר עולם רבא, כ"ו), שבשנתו השנייה נמשך בניין המקדש (חגי, א') ונגמר בשנתו השישית. בשנת שבע למלוכת דריוש, שכונה אף הוא ארתחששתא (ארתחששתא היה שם כללי במלוכתו וכמו בו כל מלכי פרס ומדי, כמו השם פרעה במצרים - ר"ה, ג, ע"ב), עלה עזרא הכהן הסופר (עזרא, ז', ז'), בשנת עשרים לדריוש-ארתחששתא הפרסי נתמנה נחמיה פחה על יהודה, והוא עלה לארץ ובנה את חומת ירושלים (נחמיה, ב' ואילך). דריוש-ארתחששתא הפרסי מלך בסך הכול שלושים ושש שנים והובס בשדות הקרב על-ידי אלכסנדר הגדול. באותה שנה, שנת חמישים ושתיים לתחילת האימפריה המדיית-פרסית, נכבשה עילם, ומלוכת פרס ומדי כאימפריה עברה מן העולם (סדר עולם, שם). לאחר כיבוש עילם, מלך אלכסנדר עוד שש שנים עד שמת, וממלכתו מקדוניה היוונית-הלנית נתפצלה לארבע ממלכות שחבקו ביחד זרועות עולם, אך היו מסוכסכות בינן לבין עצמן [23].

לסיים הסקירה נעיר, שאין כל אפשרות להוציא מן הכתובים את סך שנות מלוכת פרס, ודבר זה הוא מסורת שבעל-פה [24] [ג]. כי השנה האחרונה למלך דריוש-ארתחששתא הנזכרת בנחמיה הוא שנת שלושים ושתיים. ומכיוון שהבית החל להיבנות בשנת שתיים לדריוש (חגי, א', טו), הרי ישנן שלושים שנה למלוכת פרסים בפני הבית עד לשנה האחרונה המפורשת בנחמיה. לכן ניתן להוסיף שנה אחת, מתוך הנחה שזמן מועט בתחילת המניין או בסופו נחשב כשנה שלמה, ואף כך נגיע לכל היותר לשלושים ואחת שנה [25]. אך ללא

לשון אחרת: ללא ספרות היסטורית עתיקה הכתובה בלשונות עתיקות, אין כל אפשרות לפענח את הכתובות הארכיאולוגיות העתיקות, או להוציא מתוכן משמעות כלשהי, גם לאחר שמצליחים לפענחן. ואף זאת - בלויית ספקות גדולים ומחלוקות בין החוקרים. פיענוח ומשמעות של כתובות ארכיאולוגיות השייכות לתקופה מסוימת, תלויים אפוא לגמרי באמונתם ההיסטורית של ההיסטוריונים והארכיאולוגים העוסקים בתקופה זו והניזונים אלו מאלו [36].

עובדה היא, כי בממצאים הארכיאולוגיים הנוגעים לתקופתנו מצויים בדרך כלל אותם סתמיים של מלכי פרס המופיעים בספרות ההיסטורית הן של היהודים והן של היוונים, דהיינו: כורש, דרוש, אחשורוש, ארתחששתא. השאלה העומדת תמיד בפני החוקרים למיניהם היא: למי הכוונה? האם לדרוש נותוס השני או לדרוש היסטוספיש הראשון [37]? האם לכורש הגדול או לכורש הצעיר [38]? ובאשר לארתחששתא, בספרות היוונית קיימים שלושה כאלו [39]. ההכרעות הן תמיד בהתאם לשחזור ההיסטוריה המקובל, הנעשה באופן בלעדי על סמך מקורות הספרות ההיסטורית היוונית [40]. קיימים בכך קשיים מרובים וחילוקי דעות בין החוקרים, אך מעולם לא עלה על דעתו של היסטוריון או של חוקר, שרבים מן הקשיים היו מוצאים את פתרונם בפשטות אילו היו מסתמכים על המסורת ההיסטורית היהודית. ואכן, רוב הממצאים הארכיאולוגיים מתיישבים היטב עם המסורת ההיסטורית היהודית, אם לא למעלה מזה, וכפי שננסה להוכיח להלן.

ה. שילוב של סיפורי הספרות ההיסטורית היוונית וממצאי הארכיאולוגיה במסגרת המסורת ההיסטורית היהודית עתה ניגש לשלב את נתוני הספרות היוונית ואת נתוני הממצאים הארכיאולוגיים בידוע לנו מן המסורת היהודית, ונעשה זאת לפי סדר נושאים שנפרט. לפני כן נעיר שתי הערות קצרות ביחס לשמות אנשים המופיעים בספרות היוונית ובספרות היהודית בכלל וביחס לשמות מלכי פרס ומדי בפרט. הערות אלו דרושות להבנת המתודה שנקטנו בעקביות בהסברת האמור להלן.

א. יש להבחין בין קביעת שמו של אדם לבין קביעת זהותו ההיסטורית. לפעמים ניתן לזהות שם מסוים בביור, אך יש קשיים בחשיפת האישיות ההיסטורית שמאחורי השם. לפעמים מצב העניינים הוא הפוך, דהיינו שהזהות ההיסטורית של האיש ברוח, אך השמות שבהם מכנים אותם קשים לזיהוי [41].
ב. זיהויים של ארבעת השמות הבאים של מלכי מדי ופרס יהיה קבוע בכל המאמר: 1. כסרכסיס = כיאכסרס = אחשורוש; 2. ארתכסרכסיס = ארתחששתא. זיהויים של השמות כורש ודרוש ברור בכל הלשונות.

הנושאים שייזונו במאמר זה הם אלו:

1. דרוש בן אחשורוש המדי בספרות היוונית
2. כורש בן כנבזי בן כורש - הנכד וסבו
3. אסטיאגס המדי
4. נבוכדנאצר, שמירמית ונבונאיד אבי בלשאצר
5. כנבזי בן כורש בן כנבזי - הנכד וסבו
6. אחשורוש בן דרוש בן אחשורוש המדי - הנכד וסבו
7. דרוש הגדול הפרסי בן וושתספא
8. ארתחששתא המלך הגדול
9. המן בן המדתא האגגי, בניו ואוהביו; המאבק והמיזוג בין הדת הפרסית לדת המגית
10. המרד המדי הגדול בימי דרוש המלך
11. סנבלט פחת שומרון
12. שמעון הצדיק ואלכסנדר מוקדון

1. דרוש בן אחשורוש המדי בספרות היוונית

כפי שכבר הזכרנו, לפי המסורת ההיסטורית היהודית, נכבשה בבל בידי הצבאות המאוחדים של מדי ופרס בראשותם של המלך דרוש בן אחשורוש המדי וכורש הפרסי, שהיו קרובים זה לזה בקרבת דם ובקרבת חיתון. ההיסטוריונים והחוקרים של העת החדשה נתקשו בזיהוי דרוש המדי הזה במקורות ההיסטוריים והארכיאולוגיים שבידיהם [42]. והנה למרבה הפלא, נמצא המלך המדי, דודו וחותנו של כורש הפרסי, באותיות קידוש לבנה בסיפור של כסינופון על כיבוש בבל בספר המפורסם על 'חינוח של כורש' - הסינרופדיה [43], אלא שהוא מסתתר תחת שם אחר, כיאכסרס בן אסטיאגס המדי. לפי סיפורו של כסינופון, השתתפו כיאכסרס המלך המדי וכורש בכל המלחמות נגד בבל ובנות בריתה עד רדתה של הממלכה הגדולה, ובסוף היה כורש נתון לפיקודו של כיאכסרס. לאחר הכיבוש, מכן כורש ארמון בעיר בבל עבור דודו לשכון בו, כלומר כיאכסרס מומלך על בבל, בדיוק כמסופר בספר דניאל (ט', א).

עוד יותר מפתיעה היא העובדה, שכמעט כל פרטי הסיפור של כסינופון תואמים להפליא את העובדות על-פי המסורת היהודית. אפילו כיבושה של יהודה בידי נבוכדנאצר מוזכר ברמז ברוח, שאינו מותיר ספק בלב כל יודע מקרא [44]. ואמנם, אף יוספוס ראה בסיפורו של כסינופון את המקור היווני המאשר את קיומו של המלך המכונה בספר דניאל בשם דרוש בן אחשורוש המדי, שהרי בהרצאתו את סיפור דניאל וכיבוש בבל, הוא קבוע בפשטות כי דרוש בן אסטיאגס המדי כבש את בבל יחד עם כורש קרובו, אלא שהיוונים קוראים לו בשם אחר [45]. סתם יוספוס ולא פירש מהו השם שהיוונים מכנים בו את דרוש. אך אין ספק שיוספוס התכוון לכיאכסרס בן אסטיאגס המדי שבספר כסינופון. מוכח אפוא למעלה מכל ספק, כי האישיות ההיסטורית שמאחורי השם דרוש בן אחשורוש המדי מציגה במקורות הספרות ההיסטורית היוונית.

לפני שנצמד צעד נוסף ונזכיר שגם עצם השם דרוש בן אחשורוש המדי מצוי בספרות היוונית ההיסטורית, נזון בשאלה מה ראו החוקרים להתעלם כליל מסיפורו של כסינופון, שכל יתר ספריו ההיסטוריים מקובלים כבני סמך ומאורעות היסטוריים לפי סדר זמניהם נקבעים על ידם. פשר העניין הוא, שכמעט כל החוקרים החליטו פה אחד, שסיפורו של כסינופון על כורש הוא סיפור בדוי מראשיתו ועד סופו, כעין חומן היסטורי, שנכתב על-ידי ההיסטוריון והסופר היווני המוכבד לשם הצגת דמות חינוכית לעיני בני דורו [46]. הנימוקים המוצגים לביסוס קביעה זו, כאשר הם מוצגים, הם קלושים. כוחם יפה לכל היותר לגבי תיאור אישיותו של כורש בסיפור, אך בשום פנים ואופן אין בהם כדי להסביר המצאת אישיות דמיונית כבנו של אסטיאגס המדי בשם כיאכסרס ופרטים רבים אחרים.

זאת ועוד, הנימוקים שמעלים החוקרים כוחם יפה באותה מידה גם כלפי סיפור הרודוטוס על כורש. נימוקים קלושים אלו ביחס לסיפורו של כסינופון אינם מהווים סיבה לדחיית סיפורו. הסיבה האמיתית הגלויה להתעלמות הרוב המוחלט של החוקרים מסיפורו של כסינופון על כורש היא הסתמכותם המוחלטת על סיפורו של הרודוטוס, שאין בו זכר למלך מדי בן אסטיאגס העומד בדרגה שלטונית מעל כורש, ואף קטסיס איננו סותר את הרודוטוס בעניין זה. אך אם זאת הסיבה הגלויה האמיתית - הסיבה הסמויה שפעלה מתחת לסף ההכרה תתבהר להלן - הרי התמיהה גדולה עוד יותר. שהרי הרודוטוס עצמו מסיח לפי תומו, ששמע ארבעה סיפורים שונים על כורש הגדול, והוא בחר מביניהם את שנראה בעיניו הסביר ביותר [47]. ואילו קטסיס מכחיש את הרודוטוס בסיפורו שלו על כורש בפרטים חשובים ביותר, כפי שנראה להלן. אם כך, יש להניח בביור, שגם כסינופון שמע לפחות אחד מבין ארבעת הסיפורים, ששניים מהם משוקעים בספרי הרודוטוס וקטסיס, ואין סיבה להאשים דווקא

1. כורש בנבזיז בן כורש - הנכד וסב
עתה נערך בזו אחר זו את גרסותיהם הסותרות של שלושת ראשי המדברים בספרות ההיסטוריה היוונית על דבר ייחוסו ומעשיו המפורסמים של כורש הגדול, ונראה אם אפשר ליישבן זו עם זו ללא דוחק [49].

א. לפי הרודוטוס היה כורש בנם של כנבזיז הפרסי ומנן בתו של אסטיאגס המדי, מלכה של האימפריה המדית שלטה הפרסים. השידוך בין בת המלך הגדול ובין הנסיך הפרסי נעשה בעקבות חלום מבהיל שחלם אסטיאגס על בתו מנן. המגים פותרו חלומותיו פירשו את חלומו, שמנן עתידה ללדת בן שיירש את כס המלוכה המדית ושלטונו יתפשט בכל העולם. כשהיה כורש עובר ברחם אמו חלם שוב אסטיאגס סבו חלום, שהמגים פתרוהו במשמעות דומה, דהיינו שהעובר שיוולד ישלוט במדי ובעולם כולו. כשנולד כורש ניסה אסטיאגס הסב להרוג בחשאי את כורש, אך הרפגוס, השר המדי שהמשימה הוטלה עליו, מסר את התינוק לרועה עני, שהוא ואשתו בגדלו כבנם. בסופו של דבר גדל הכורש כורש, ובעזרת הפרסים ובעזרתו של הרפגוס שבדג באדוניו, מרד באסטיאגס סבו המדי וניצחו. כך נולדה האימפריה הפרסית, שירשה את האימפריה המדית.

ב. אך לפי קטסיס, טעה הרודוטוס טעות חמורה. לגרסתו, כורש שניצח את אסטיאגס המדי לא היה כלל נכדו או בן משפחתו, כי אם פרסי ממשפחה לא מיוחסת. לאחר הניצחון נהג כורש באסטיאגס כבוד אב ובאמיטיס בתו של אסטיאגס נהג כבוד אם. מאוחר יותר נשא כורש את באמיטיס בת אסטיאגס לאישה.

ג. לפי סניפון, אמנם היה כורש נכדו של המלך המדי, אך לבתו מנן, שהייתה נשואה לכנבזיז מלך הפרסים. כורש וסבו אסטיאגס אהבו זה את זה, ובמותו של אסטיאגס ירש כיאכסרס בנו את כס מלוכתו מדי. כיאכסרס וכורש הצעיר אחיינם ניהלו יחדיו את המלחמות נגד מלכי בבל, ניצחונם וכבשו לבסוף את בבל. באותה תקופה היה עדיין כנבזיז, אביו של כורש, בחיים.

כאמור, העיד הרודוטוס בעצמו כי שמע ארבעה סיפורים שונים אודות כורש הגדול. ניתן לראות, שהרודוטוס שמע את הסיפור של קטסיס בדבר היות כורש בן המשפחה עובדת ולא מיוחסת בפרס וזר לחלוטין למשפחת אסטיאגס המלך המדי, והוא פתר לעצמו את הסתירה על יסוד סיפור החלומות והעברת כורש בעת לידתו למשפחת רועים שגידלתו. זאת ועוד, גם הרודוטוס וגם קטסיס מדברים רק על בנות שהיו לו לאסטיאגס, ואף כסיפון אינו מנחיש קיומן של בנות. אך ברור גם מסיפור של הרודוטוס שהיו לאסטיאגס בנים, ולפחות בן אחד. שאם לא כן, מדוע נבהל אסטיאגס מפתרון חלומותיו בידי המגים, שהודיעוהו שכן בתו יירש את מלוכתו. שהרי רק דבר בנותיו, יכול היה להיות המשך לבית מלוכתו. לא כן הדבר אם היו לו בנים. שאז משמעות החלומות הייתה שהמלוכה תיטוב מביתו לאחר. וזאת רצה אסטיאגס למנוע [50].

אך עדיין נותרה בעינה הסתירה היסודית, בין קטסיס, הטוען בהחלטיות שכורש הפרסי שניצח את אסטיאגס לא היה ממשפחתו, לבין כסיפון, המסכים עם הרודוטוס שכורש היה נכדו של אסטיאגס, אך טוען בתוקף, בניגוד להרודוטוס, שכורש לא וכלל לא נלחם נגד סבו אסטיאגס.

מפתיע הדבר עד כמה קל ליישב הסתירה זו. את הפתרון הציע חוקר אנגלי מהמאה התשע עשרה [51]. בכתובת בבילית אחת מרכזי כורש כושב בבל את הדברים האלה על גדולתו וייחוסו: "אני כורש, מלך הכול, המלך הגדול, המלך הגיבור, מלך בבל, מלך ארץ שומר ואכד, מלך ארבע רוחות, בן בנו של כורש המלך הגדול, המלך העיר אנש..." נמצא אפוא שהיו שני כורש גדולים, כורש הנכד כושב בבל וכורש סבו. מאליה מתבקשת אפוא המסקנה להייושב הסתירה בין שלושת ההיסטוריונים המדברים ומספרים לפי תומם של שמעו ממקורות שונים. כורש הגדול שלטלם שני אסטיאגס וניצחו, הוא כורש הסב מלך אנש. והוא כנראה כורש הנזכר באתר מכתובות אשורבניפל מלך אשור, בן בנו של סנחריב, שהוא בן זמנם הזקן של נבופולצר ובנו נבוכדנאצר הכשדים [52].

לשון אחרת: כורש הגדול המתואר על-ידי ההיסטוריונים היווניים הוא דמות מורכבת משני אנשים מפורסמים בעולם העתיק בעלי שם זהה, כורש הסב וכורש הנכד. העירוב בין שניהם חזק ביותר אצל הרודוטוס, שליטת הרבה סיפורים ממשפחותיו ועשה כמיטב יכולתו לצאת ידי חובת כולם. קטסיס מדבר על כורש הסב, ואילו כסיפון מספר אך ורק על כורש הנכד הצעיר.

כבר עמדו החוקרים על כך, שתיאורו של כסיפון את כורש בסיחפודיה לקוח מדמותו של כורש הצעיר, בנו של דריוש תומס-אונס השני, ראש המרד נגד אחיז ארתחששתא. דבר זה נכון בהחלט, כפי שייבחנו כל קורא תיאורו של כורש הצעיר על-ידי כסיפון באנבאסיס, הספר המתאר את המרד המפורסם ואת מעללי עשרת אלפים היוונים השכירים. זאת ועוד, גם בתיאורו של כסיפון את כורש הצעיר בכתביו הקצרים ובספרו עלתיקה ברור, שכורש הצעיר היה מלך לכל דבר וכך התנהג, ואפילו הארכיאלוגים במצאם כתובות של כורש, בעיקר באסיה הקטנה, אינם בטוחים אם הם של כורש הזקן או של כורש הצעיר [53]. לדעתי, המסקנה ההגיונית היא שכורש הצעיר הנזכר הוא כורש הנכד, חתנו ואחיינו של דריוש המדי, ויחד עמו כבש את בבל, והוא שהוציא את הקול במלכותו לעם ישראל לשוב לארצו ולבנות את המקדש, כמבואר. נשים לב, ש'ב' פירושו (מלבד מובנם הרגיל של קרבת דם) גם בן מנישואין, כלומר חתן, גם בן ברית וגם תלמיד [54]. כורש הצעיר היה בן מנישואין של דריוש אונס בן אחשוורוש המדי, ואח מנישואין, כלומר יסו של ארתחששתא. רק עובדה זו יש בה כדי להסביר את המלחמה הגדולה על המלוכה בין שני האחים. עוד נחזור לעניין זה, כשנדון בזהותו של ארתחששתא זה שנגדו נלחם כורש הצעיר.

פרט מעניין אחד לסיום נושא זה של כורש הזקן וכורש הצעיר. הקבר המפורסם של כורש הגדול בפרסגדי יוסח על-ידי חוקרים מסוימים לכורש הצעיר. אך דעה זו נדחת באנציקלופדיה היהודית כלאחר יד וללא נימוקים [55]. הוויכוח המקורי היה, לדעתי, לשווא, וכמוהו כספוקות לגבי כתובות אחרות של המלך כורש הפרסי. כורש הצעיר הוא כורש הגדול, ולכן כל הצדדים בוויכוח צודקים, בדיוק כמו ההיסטוריונים היוונים בדרך כלל [ה].

3. אסטיאגס המדי

אסטיאגס המדי [1] אינו נזכר, לפחות בשם זה, במקורות המסורת ההיסטורית היהודית. אולם ברור למעלה מכל ספק כי אישיות היסטורית זו הייתה קיימת, שהרי כל מקורות הספרות ההיסטורית היוונית, ואף המקורות הארכיאולוגיים, מעידים על קיומה במציאות. לידיעה זו ישנה חשיבות גדולה בהבנת יצירתה של מלכות מדי ופרס, שהייתה ברית פדרטיבית בין שתי אומות, ששכבות המלוכה והאצילות נתקשרו ביניהן בקשרי חיתון. עתה נרשום בזה אחר זה את תיאורי הייחוס הסותרים של ההיסטוריונים העתיקים על אסטיאגס, ונראה איך ניתן לתאמנם ללא דוחק [56].

א. לפי הרודוטוס, מלך אסטיאגס המדי במשך שלושים וחמש שנים עד שנצח בידי כורש הפרסי. הוא היה בנו של כיאכסרס [ז], שמלך ארבעים שנה. כיאכסרס זה הוא שכבש והחריב את נינוה, בירתה של ממלכת אשור [ח]. אביו של כיאכסרס היה פראורתש, והוא מלך עשרים ושתיים שנים ונהרג בעת ניסיון קודם לכבוש את נינוה.

ב. לעומת זאת, לפי קטסיוס אין זכר לא לכיאכסרס ולא לפראורתש [ט] ואף לא לדיאומס [י], מייסד מלכות מדי לפי הרודוטוס. כובש נינוה אליבא דקטסיוס היה ארבקוס המדי, שנעזר בבליסיס הבבלי, והוא מלך עשרים ושמונה שנים. אחריו מופיעה רשימה ארוכה של מלכים המסתיימת בשלושת האחרונים שהם: ארטיניס - 22 שנה; אשטיבריש - 40; ואספנדס, שהיוונים מכנים אותו אסטיאגס.

ג. ואילו אצל כסינופון אנו מוצאים את כיאכסרס בן אסטיאגס, שכזכור זוהו על-ידי יוסופוס ועל-ידינו כדריש בן אחשוורוש, אבל אין זכר לאבות אסטיאגס. כמו כן, כבר ציינו שאין בספרו של כסינופון כל זכר למלחמתו של כורש באסטיאגס.

ד. אשר לכתובות: מצייה כתובת בטבלה אחת בשם נבונאידי מלך בבל, אביו של בלשאצר, שבה הוא מתואן בפני אלילו מרודך על אי יכולתו לבנות מקדש בחרן, מכיוון שתחום חרן היה כבוש בידי אישתומגא, מלך האומן-מנדא. מרודך מבטיח לו כי בקרוב ינוצח אישתומגא במלחמה על-ידי כורש מלך אנשן, והוא, נבונאידי, יוכל לבנות את מקדשו. והנה בכל מקום בכתובות אשור ובבל שהאומן-מנדא מוזכרים, מתרגמים החוקרים את הביטוי כמתייחס לסקיתים, כלומר האומות הנודדות שבצפון. אך במקום הזה החליטו החוקרים, שהכוונה למדים. וברור מדוע סטו החוקרים מן התרגום הרגיל. הם משוכנעים שאישתומגא הוא אסטיאגס של הרודוטוס ויתר ההיסטוריונים היוונים, שכינו אותו תמיד כמלך המדים, והוא שנצח בידי כורש על-פי הרודוטוס, וכפי שהוזכר לעיל.

ה. מכתובות אחרות הסיקו החוקרים, שלאחר כיבוש נינוה על-ידי הצבאות המשותפים של נבופולצר אבי נבוכדנאצר הכשדי וכיאכסרס (אווחשתרה) המדי, נשא נבוכדנאצר את אמיטיס בתו של אסטיאגס בן כיאכסרס לאישה. מסקנה זו עומדת בסתירה לגרסת קטסיוס, ולפיה התחתן כורש הפרסי עם אמיטיס בת אסטיאגס. עוד ברית נישואין אחת נזכרת בהרודוטוס, ויש לה כנראה קשר ושייכות לסיפורי הנישואין האחרים: לבינוטוס מלך בבל, שהחוקרים מזהים אותו עם נבוכדנאצר, תיווך בין כיאכסרס לבין אליאטיס הילדי אשר מלך בסרדיס (ספרד) בעת המלחמה בין המדים ללודים. אז נישאה אריאנסיס אחות קרויזס, יורש העצר הילדי, לאסטיאגס בן כיאכסרס, וכך הפכו קרויזס המפורסם - שמלך על לוד אחרי מות אביו, מצאצאי גיגיס (גוג) - ואסטיאגס המדי לגיסיס.

מכל המובא כאן אנו רואים כי אסטיאגס מופיע בכמה שמות ובהקשרים קצת סותרים. בפי קטסיוס הוא נקרא אספנדס (אספנדא, אספנדא) בן אשטיבריש; בכתובת של נבונאידי הוא נקרא אישתומגא מלך האומן מנדא (סקיתים); הרודוטוס ראה בו את בנו של כיאכסרס (אחשוורוש); ואילו כסינופון מדבר על כיאכסרס בנו של אסטיאגס ללא כל רמז שגם שם אביו של אסטיאגס היה כיאכסרס. ובאשר למשמעות השם אסטיאגס ומקורו, נחלקו החוקרים. ראולנסון ראה בו את השם אדדהגס או אד-דהק, שהוא שמה של מפלצת ידועה במיתוס הבבלי. ואילו אולמסטד סובר כי ההיגוי המדי של השם הוא ארשטיוויגא, שהוא קרוב מאוד לשם אשטיבריש של קטסיוס, שהוא אביו של אספנדס-אסטיאגס (במיוחד אם ההיגוי של הג' הוא כמו הע'). ואז יוצא לנו ארשטיוויגא, שהוא לדעתי דומה לשם אחשוורוש (אווחשתרה, כיאכסרס).

לכאורה הגענו למבוי סתום. אולם כאן יבוא לעזרתנו סיפור נוסף של הרודוטוס אודות כיאכסרס, והוא יוציאנו מחשכה לאורה. הרודוטוס מספר (ספר ראשון, פרקים 106, 103), שבעת שכיאכסרס נלחם על נינוה, פרצו לפתע הסקיתים ברדיפתם אחרי הקימרים אל תוך המזרח התיכון, כבשו את האימפריה המדית ושלטו עליה במשך עשרים ושמונה שנים. אחר-כך הצליח כיאכסרס בתחבולה להרוג את מלכי הסקיתים ונסיכיהם בעת משתה שהכין להם. האימפריה המדית הוחזרה על כנה, ואז סיים כיאכסרס את אשר התחיל, כיבוש נינוה. ארבעים שנות מלכותו של כיאכסרס כוללות לפי הרודוטוס את עשרים ושמונה שנות מלכות הסקיתים. נמצא שכיאכסרס (אחשוורוש) מלך, כמוהו כאשטיבריש של קטסיוס, במשך 40 שנה, קצתם לפני מלך הסקיתים וקצתם אחריו ורובם בחפיפה עם מלך הסקיתים.

המסקנה העולה לדעתי מכל הנזכר לעיל היא, כי אסטיאגס של ההיסטוריונים היוונים הוא תרכובת של אישתומגא-אד-דהק מלך הסקיתים, המפלצת הברברית שהטילה חתיתה על עמי בבל ומדי ופרס, ואחשוורוש-ארשטיוויגא-אשטיבריש-כיאכסרס מלך המדים. אחשוורוש-כיאכסרס לא הצליח להתגבר בעצמו על הסקיתים. לעזרתו בא כורש מלך אנשן, וניצחם, וכך שחרר את פרס, מדי וארם מאימת הסקיתים. בעקבות ניצחון זה באו אחשוורוש המדי וכורש הסב מלך אנשן בקשרי חיתון. בתו של אחשוורוש נישאה לכנבזי בן כורש, ומזיווג זה נולד כורש הצעיר הגדול, שיחד עם אחי אמו, דריוש בן אחשוורוש המדי, כבש מאוחר יותר את בבל בימי בלשאצר בן נבונאידי הבבלי. באותה תקופה נוצרו מן הסתם קשרי חיתון נוספים בין מלכי האומות, ואף חלק מהסקיתים, בני מלכותו של אישתומגא-אד-דהק, נתערבו ונטמעו בין המדים. נציין, ששבט המגים, אחד משבטי המדים, הוא לפי החוקרים ממוצא סקיתי, עובדה בעלת חשיבות מרובה, וכפי שנראה בהמשך.

לסיכום, האישיות ההיסטורית שכונתה אסטיאגס מהווה מפתח לברית הפדרטיבית המיוחדת בין המדים והפרסים שנתגלמה במלכות פרס ומדי או מלכות מדי ופרס. סדרי השלטון שבה נקבעו על-פי חוקת הברית, והיא היא דתי פרס ומדי [57]. חוקת הברית הזאת היא שתסביר לנו את מניע המלחמה של כורש הצעיר נגד גיוס ארתחששתא בן דריוש המדי, כפי שנראה להלן בהגיענו לנושא אחשוורוש הגדול ממגילת אסתר [יא].

4. נבוכדנאצר, שמירמית ונבונאידי אבי בלשאצר

נעת נסטה קצת מענייני מלכי מדי ופרס, ונדון במלכי בבל הכשדים, ובעיקר בשלושת האחרונים: נבוכדנאצר, נבונאידי ובלשאצר. שניים מהם, הראשון והאחרון, מפורסמים מאוד במסורת היהודית, והאמצעי ידוע בעיקר מן הכתובות הארכיאולוגיות ומסיפורו של בירוסוס, הכולן הכשדי מימי התלמיים במצרים, המובא אצל יוסופוס [58]. כיבוש בבל על-ידי דריוש המדי וכורש הפרסי הוא שהביא לעולם את האימפריה המדית-פרסית במלוא היקפה. לפי המסורת ההיסטורית היהודית היו דריוש המדי וכורש הפרסי לפני כיבוש בבל שומרי השער של המלך בלשאצר [59]. נראה שזהו ביטוי מליצי, שמשמעו שהם היו מלכים בעלי ברית הכופים ל"מלך המלכים" הבבלי ושמרו על גבולות ממלכת בבל מפני אויביה מבחוץ. ברית זו הייתה מימי נבוכדנאצר ואביו נבופולצר, בעת שאחשוורוש המדי עזר למלכי בבל הכשדים נבופולצר ונבוכדנאצר לכבוש ולהחריב את נינוה [60]. ההיסטוריה

של שתי הממלכות, הבבלית והפרסית-מדיית, ארצות ומשולבות זו בזו, ולגביהן קיים חומר רב הן במסורת ההיסטורית היהודית, הן בספרות היוונית והן בממצאים ארכיאולוגיים. העובדה המפתיעה ביותר - ומשום מה לא מצאו החוקרים לנכון לדון בה בארוכה ובנוכח ראש - היא, שבהרודוטוס וביתר ספרי ההיסטוריונים היוונים, על אף שהם עוסקים רבות בממלכת בבל, לא נזכר שמו של נבוכדנאצר הגדול. השם בלשאצר אכן מופיע אצלם, אך בצורה שהחוקרים לא זיהו אותה [61]. השם נבוכדנאצר מופיע כנראה אצל הרודוטוס, אם כי בצורה שונה, לבינטוס. אך כאן נכונה לחוקרים הפתעה, כי הרודוטוס מספר שלבינטוס זה, שמוצא על-ידי כורש, היה בנו של לבינטוס, שתיאור עשה שלום בין המדיים והללדים בימי כיאכסרס ואליאטיס אבי קרוזוס [יב]. היו אפוא שני לבינטוס, אב ובן. ראוולסון סבור היה כי לבינטוס הראשון מציין את נבוכדנאצר, וכי הרודוטוס הוטעה או שלא הבין מה שסופר לו על בבל. ואילו דוהרטי (בספרו המצוין 'נבוכדנאצר ובלשאצר') טורח ביסודיות לבסס את דעתו, שלבינטוס האב הוא אמנם נבוכדנאצר, ואילו לבינטוס הבן הוא בלשאצר בנו [62].

אולם, מלבד הזכרת שמותיהם, אין הרודוטוס יודע לספר דבר אודות שני המלכים ששמו לבינטוס. כנגד זה הוא מרבה לספר על הנשים המפורסמות ששלטו בבל. על אמו של לבינטוס הבן, ניתקרת, ועל קודמתה שמירמית ('סמירמיס'), שבנו שתיהן את העיר בבל. קביעה זו של הרודוטוס, ששמירמית היא שבנתה את בבל, נדחתה בלעג על-ידי בירוסוס הכשדי, והוא אף ראה את הרודוטוס כשקרן בשל כך, כיוון שלטענתו ידוע לכל בבלי שנבוכדנאצר הגדול הוא שבנה את בבל המעטירה.

וכאן נפלה בידינו הדממת פז להראות את חשיבותה ונחיצותה של המסורת ההיסטורית היהודית לחקר ההיסטוריה של העולם העתיק. במקרה זה לא יכלו החוקרים להצדיק בשום פנים ואופן את הרודוטוס מול עדותו של בירוסוס. הם העדיפו את בירוסוס לא מכוח המקראות המלאים שבספרי מלכים, ירמיהו, יחזקאל ודניאל, שמהם משתקפות גדולתו ואימתנותו של נבוכדנאצר הכשדי, שהרי לחוקרים רבים יפה כוחו של שבר כתובת דהויה ומעורפלות מכל המקראות שבתנ"ך. החוקרים דחו כאן את טענת הרודוטוס, כיוון שעל אלפי לבנים מארמון של נבוכדנאצר בבבל וממקדש מרדך (אסאגילא) שם נמצא חרות שמו של נבוכדנאצר, ונמצאו אף טבלאות שבהן הוא מתפאר בתיאור מעשיו ובניינו [63]. ואילו באשר לשמירמית, בקושי נמצא השם שמוראמית בכתובות המשויכות למלכי אשור קדומים. החוקרים החליטו אפוא, ששמירמית מלכת בבל הגדולה היא רובה מיתוס, פרי דמיונם של אנשי המזרח שהלעיטו את הרודוטוס ואת חברו קטסיוס סיפורי בדים [64]. אך דווקא מסורת אגדה יהודית גלויה ומפורשת במדרש היא, שאחת מארבע נשים שעשו שלטון בעולם היא שמירמית אשת נבוכדנאצר [65]. נמצאנו למדים, שצדקו יחדיו גם הרודוטוס וגם בירוסוס הכשדי. שניהם, נבוכדנאצר ואשתו המפורסמת, המלכה שמירמית, בנו את בבל המעטירה.

הדברים עמוקים ויורדים ממש לשיתן של ההיסטוריה העתיקה. כי הסיפור המלא אודות שמירמית נמצאת בדיוורוס סיקולוס (ספר שני), שמקורותיו היו דווקא כתביו של קטסיוס ולא של הרודוטוס. משם עולה ששמירמית הייתה נשואה למלך הגדול, כובש כל הארצות בימי קדם, ושמו נינוס. מלך זה כבש גם את מצרים וגם את פרס ומדי, והוא-הוא שייסד את האימפריה האשורית הגדולה, ואף בנה על נהר פרת את העיר הגדולה שנקראה עיר של נינוס. וכאן העיר העורך המלומד, שהעיר נינוס, שהיא ללא ספק (לפי שמה) נינוה, הייתה ממוקמת על החידקל ולא על הפרת. אך דיוורוס איננו נע ימין ושמאל, ובכל מקום מזכיר את הפרת כשם הנהר שעליו נבנתה עירו של נינוס. זאת ועוד: בין היתר מסופר שם, שלאחר מות נינוס, תמכה שמירמית בהמלכת בנו נינוסאס, למרות שהוא מרד בה. נינוסאס זה היה איש שלום ולא עסק במלחמות. שמירמית חיה שנים רבות וארוכות ומתה בזקנה מופלגת. עוד יש אומרים, ששמירמית שמה את בעלה נינוס לפני מותו בבית הכלא. לבסוף מדגל המחבר על כל המלכים שמלכו אחרי נינוסאס, כיוון שלא אירע בזמנם כל אירוע היסטורי חשוב, ומגיע לסדרנאפאליס, שבליסיס הכשדי יחד עם ארבעס המדי חבורו נגדו, ולאחר קרבות קשים כבשו את עירו של נינוס והחריבוה.

ניתן לראות בבירור, שסיפורים אלו מתאימים להפליא למסופר במסורת היהודית על נבוכדנאצר ועל בנו אויל מרדך שמלך אחריו. יש בסיפורי דיוורוס קצת ערוב והרכבה בין נינוה לבבל, אך דבר זה מובן לאור העובדה שנבוכדנאצר בנה לאחר חורבן נינוה את עירו בבל רבתי להיות נינוה החדשה. אפילו השם בלשאצר נזכר בסיפורים אלה בצורת בלסיס. השמות דומים זה לזה מבחינה פונטית וגם מבחינה עניינית, אך יש שוב הרכבה בין נבופולצר אבי נבוכדנאצר לבין בלשאצר נכדו [66].

אך מעל לכול מתברר להפתעתנו, שנכונות שמעותיו של הרודוטוס על שני מלכי בבל, לבינטוס האב ולבינטוס הבן. שהרי המלך נינוס ובנו המלך נינוסאס יש להם שמות בעלי צלצול פונטי דומה, או אפילו זהה. לדעתו, יש להסיק מזה שגם אויל מרדך וגם נבוכדנאצר קראו לעצמם בשם נבוכדנאצר, וששם זה שהקדימו נבו-, האילל הבבלי, נמצאת בו, כמו בשם נבוכדנאצר, הוא כמו השם פרעה במצרים והשם ארתחששת במלכות פרס. כבר כמה חוקרים עמדו על כך, שהכתובות של נבוכדנאצר מזכירות עניינים המיוחסים בספר דניאל לנבוכדנאצר, וכרגיל הגיעו למסקנה שאין מחבר ספר דניאל יודע מה הוא שח. לדעתו, יש לעיין היטב מחדש בכל הכתובות הקשורות בשמו של נבוכדנאצר, וכן בכתובות שהשם שמירמית מופיע בהן, שאף הן קשורות בתוכן עם האילל נבו. בעזרת מקורות המסורת היהודית ובעזרת מקורות הספרות ההיסטורית היוונית גם יחד, יש לנסות ולהבחין בין אלו השייכות לנבוכדנאצר לבין אלו השייכות לאויל מרדך בנו, ולנסות להבהיר בכך את ההיסטוריה המעורפלת של האימפריה הבבלית-אשורית-כשדית [67].

נביא עתה דוגמה מובהקת לעיון מחדש בכתובת אחת של נבוכדנאצר, ובכך נסיים פרק זה. ברצוני לציין שוב לשבח את מחקרו המאלף של דוהרטי, 'נבוכדנאצר ובלשאצר', מחקר שפקח את עיני בהרבה עניינים בסוגיה זו. והנה בניתוחו של דוהרטי את הכתובת של נבוכדנאצר המדברת על אמו הזקנה, הכוהנת האלילה נין היא אישתי, הוא מסיק כי שמה היא שמוא-דמקא, שפירושו הוא: 'שמי חשוב' (או 'שמי דגול', My name is Gracious) [68]. והנה השם שמירמית פירושו גם כן: שמי רם (דהיינו, חשוב או דגול) [69]. ואם כן, הכתובת הזאת שייכת לנבוכדנאצר הבן, כלומר אויל מרדך [יג].

5. כנבזי בן כורש בן כנבזי - הנכד וסבו
כל ההיסטוריונים היוונים הסיקו, שהיו קיימים במציאות שני מלכים בשם כנבזי, נכד וסב. הראשון בנו של כורש והשני אביו של כורש. גם הכתובות מעידות על כך. וכיוון שהיו במציאות גם שני מלכים בשם כורש, הנכד והסב, נמצא, שכנבזי הסב היה בנו של כורש הסב וכנבזי הנכד היה בנו של כורש הנכד. כלומר היו שני מלכים בשם כנבזי בן כורש [70].

עובדה זו תסייע בידינו ליישב סתירות הנוגעות לכנבזי בן כורש, והמצויות בספרי ההיסטוריונים היוונים, ובראש ובראשונה תישוב הסתירה הגדולה בין המסופר בהרודוטוס לבין המסופר בספרי הנביאים ירמיהו ויחזקאל. אמנם אף אחד משני המלכים כנבזי בן כורש אינו מופיע במקורות המסורת היהודית, מטעמים שיובהרו להלן, אך בגומא המפורסם של הקהילה היהודית בימי דריש מלך פרס נזכר כנבזי, וכן בכתובת המפורסמת של דריש הגדול הפרסי בן וושתספא בהר בהיסטון, ואף בכתובות של כורש [71]. ולכן ניאלץ לבסס את פתרונו על ניתוח המסופר בספרות ההיסטורית היוונית בלבד.

הרודוטוס מספר בארוכה ובשלל צבעים על כיבוש מצרים והחריבתה על-ידי כנבזי בן כורש. מסע זה התקיים לפי סיפורו בתחילת מלכותו של פסמטיקוס בן אמאסיס מלך מצרים. אמאסיס זה היה מצביא בצבא חפרע (אפריס)

מלך מצרים מבית פסמטיקוס הגדול אבי פרעה נכו (נכס), מרד באדוניו ומסרו להריגה בידי החיילים המצרים המרוגזים. לאחר מותו מלך אמאסיס ארבעים וארבע שנים; הוא היה מלך גדול ומפורסם ובנה בניינים אדירים וגדולי ממדים [72].

בד בבד עם סיפורו על כיבוש מצרים על-ידי כנבוזי, מספר הרודוטוס בשני מקומות (לשם הבלטת רעיונות מסימיים) את סיפור המרד הגדול של המצרים נגד פרס בתקופה מאוחרת יותר. בראש המרד עמדו אינרוס (טנרוס) בן פסמטיקוס הלובי ואמורטיס המצרי ששכן בביצות הדלתה במצרים התחתית. במרד זה נהרג אחמניש אחי כסרכסיס (אחשורוש) המפורסם, יוזם הפלישה הגדולה נגד ערי יוון ביבשת אירופה. כעבור זמן מה דוכא מרד זה, והפרסיים השליטו ברוחב לב את בני אינרוס ואמורטיס במקום אבותיהם.

חשוב לציין, שהמלך אמורטיס מוצב ברשימות המלכים של הכהן המצרי מניחו כמלך יחיד של השושלת ה-28 במצרים אחרי דריוש בן אחשורוש, האחרון בשושלת ה-27, היא השושלת הפרסית. נמצא, שאמורטיס מלך בימי ארתחששתא בן דריוש (שכזכור, הוא דריוש השני אוכוס-נותוס, לפי השחזור ההיסטורי הבנוי על המקורות היווניים בלבד). מניחו כותב, שאמורטיס מלך שש שנים, ואכן באחד מגמאי יב נמצא שטר שתארכיו השנה החמישית של אמורטיס [73].

קביעה זו של זמנו של אמורטיס על-ידי מניחו יצרה מבוכה אצל החוקרים, מכיוון שעמדה בסתירה בולטת למסופר בארוכה על-ידי תוסידידס על דבר דיכוי המרד של אינרוס ואמורטיס לאחר שש שנות הצלחה בידי מצביאו של המלך ארתחששתא בנו של כסרכסיס, שלפי דעת החוקרים הנו ארתחששתא הראשון סבו של ארתחששתא השני. ראוולנסון מנתח את הבעיה ומציע כפתרון, שמניחו, או מי שמסר את דבריו, בלבד את סדר הדורות, ושם את אמורטיס אחרי דריוש השני, כשלאמיתו של דבר היה לפניו. אולמסטרד פותר את הבעיה בהערות אגב בין השיטין, שכנראה אמורטיס של מניחו מהעיר סאית הנו הנכד של אמורטיס הראשון, שאף הוא מאותה העיר [74].

אך למרבה הפתעה, מסופר על-ידי קטסיוס [75], שכנבוזי בן כורש הוא שדיכא את המרד של אמורטיס באמצעות הסריס בגפתים (אבגתא) שנעזר בשר מצרי ששמו קומבפיס, שבגד באדוניו. במקום אחר מספר קטסיוס על דיכוי מרד אינרוס הלובי בימי ארתחששתא בן כסרכסיס, ועל צליבתו של אינרוס על-ידי אמסטריס אמו של ארתחששתא כנקמה על הריגת בנה אחמניש. ובמקום אחר, אנו למדים מקטסיוס שלארתחששתא השני בן דריוש אוכוס-נותוס היה סריס בעל השפעה בשם בגפתים "אבגתא" [76].

למנח הסתירות הגלויות בין קטסיוס לבין תוסידידס בעניין זה, הטיח ראוולנסון בקטסיוס מלים כדרבנות, והאשימו בשקרים בדרך. אך עם כל הכבוד לראולנסון - והוא באמת ראוי לכל הכבוד וההערכה כחוקר מעמיק בעל הישגים עצומים וכאדם בעל יחס אוהד לתנ"ך - קשה להבין את המניע הנפשי של קטסיוס לשקר בדרך בעניין שאינו נוגע לו אישית כלל.

לאור סדר הדורות של המסורת ההיסטורית היהודית, בא הכול על מקומו בשלום בפשטות. כנבוזי בן כורש המתואר בספרי ההיסטוריונים היוונים הוא אישיות מורכבת מכנבוזי הסב בן כורש הסב ומכנבוזי הנכד בן כורש הנכד. כנבוזי הסב חי בימי נבוכדנאצר והיה מלך בעל ברית כפוף למלך המלכים הבבלי [77], בדיוק כמו כיאכסרס (אחשורוש) ובנו דריוש המדי, שאת אחותו נשא כנבוזי לאישה, וממנה נולד כורש הנכד הגדול. נראה שכנבוזי הסב השתתף בכיבוש מצרים על-ידי נבוכדנאצר בימי פרעה חפרע, המלך המצרי האחרון מבית פסמטיקוס הגדול. דמותו של המלך אמאסיס שמלך במצרים אחרי חפרע, אף היא הרכבה בין אמסיס המצביא הפרסי שהיה תחת פקודתו של האחשדרפן שמינה כנבוזי לשלוט במצרים [78], ובין רעמסס השני הגדול בן סתי, הוא נכו בן פסמטיקוס הגדול [79] ניזכר שוב שבסיפור שמירמית ונינוס, נקבע בבירור כי נינוס הגדול (כלומר נבוכדנאצר) כבש את מצרים [80].

ובאשר למרד אינרוס בן פסמטיקוס הלובי (כנראה מצאצאי פרעה נכו בן פסמטיקוס הגדול) ואמורטיס הסאית, מרד זה היה בימי כנבוזי הנכד בן כורש הנכד, שחי יחד עם ארתחששתא בן דריוש המדי כמלך פרס ונמוך ממנו בדרגה, לפי סדרי השלטון של חוקת ברית האיחוד של מדי ופרס. הוא ירד למצרים כדי לדכא את המרד, וייתכן שירד אחרי דיכוי המרד על-ידי בגפתים (אבגתא), סריסו של ארתחששתא השני, והוא כנבוזי הנזכר בגומא של יב [81]. עוד דון בו שוב בקשר לכתובת בהיסטון של דריוש הפרסי בן וושתספא.

נסיים פרק זה בהערת הסבר קצרה לאי-הזכרתו של כנבוזי בן כורש במקורות המסורת ההיסטורית היהודית. מקורות אלה מזכירים שמות מלכי האומות רק כאשר באו במגע מיוחד עם עם ישראל או אם היו מלכי מלכים מפורסמים בעולם. בימי כנבוזי הסב היה נבוכדנאצר הגדול מלך המלכים. ובימי כנבוזי הנכד, היה אחשורוש-ארתחששתא, הוא אחשורוש של מגילת אסתר, מלך המלכים, כפי שיובהר בפרק הבא. שני המלכים כנבוזי, הנכד והסב, היה עיקר עסקם עם מצרים ולא עם ארץ יהודה או עם הגולה היהודית בבבל [יד].

המשך

להערות של יעקב מדין

הערות שוליים

הועלה בתאריך - 15/2/2006 ע"י ללי אוסטרופ

[חזרה]

מגדים יד

למאמר זה הוסיף י' מדין הערות הבהרה (מסומנות באותיות בתוך סוגריים מרובעים). על מטרות ההערות ראה בסוף מאמרו של מדין.

מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה - עיון מחדש / חיים חפץ

חלק ב'

6. אחשווש בן דרוש בן אחשווש המדי - הנכד וסבו

קיומם במציאות של שני מלכים בשם אחשווש, נכד וסב, מאושר במסורת היהודית. אחשווש המדי אבי דרוש המדי מוזכר בספר דניאל (ט', א), ואילו היותו של אחשווש, המוזכר בספר עזרא אחרי סרש, בן של דרוש המדי וזהו עם אחשווש ממגילת אסתר - דבר זה מוזכר כמסורת אגדה בתלמוד ובמדרש [82].

אף קטסוס מזכיר שני אחשווש (כסרכסיס), נכד וסב, שחולית חיבור היחס ביניהם הוא ארתחששתא הראשון המסונה לונגמסס (ארך היד) [10]. יש רגלים לסברה, ששמו הפרטי של ארתחששתא השני בן דרוש השני - שלפי קטסוס [83] נקרא ארשחיש ולפי דימן נקרא אורשיש, כמבאר בפלוטרך - היה אחשווש. מבחינה פונטית מהווה אחשווש חיבור של שני השמות שחלוקים בהם ההיסטוריונים הנכבדים. הרי למ אחשווש בן דרוש בן אחשווש, בדיוק כפי המבואר במסורת היהודית.

יתר על כן, עלים לשים לב כי גם השם כיאכסרס הוא אחשווש. ואחרון אחרון, השם אוסס (אחש), שהחוקרים התקשו לעמוד על טיבו, הוא הקיצור (החלק הראשון) של השם אחששתרה (אחשווש), שמו של כיאכסרס. זאת ועוד, אם נצרף 'אחש' ל'ורש' (בקיצוץ הסימית היוונית של השם אורשיש), נקבל את השם אחשווש במדויק. על כל פנים, לא חסרים בספחות ההיסטוריות היוונית שמות אחשווש, בין אם יחסי קרבה של סב ונכד מפורשים בה ובין אם לאו. עוד נעיר, ביחס לשם המלך אוסס (אחש), כי לפי הסופרים היוונים [84] שני מלכים בעלי שם זה שינו את שמם בעלותם על כס המלוכה, האחד לדרוש והשני לארתחששתא, ועלית שניהם הייתה כחכה ברצח כל אחיהם [10].

וכאן מגיעים אם לנקודת המבד של בעיית זיהוי האישים ההיסטוריים המסתתרים מאחורי השם אחשווש בספחות ההיסטוריות היוונית, ובעיקר לבעיית זיהוי של כסרכסיס המפורסם של החזוטוס, שנמצא על-ידי היוונים באיחפה בקרב הימי ליד סלאמיס. לדעת, כסרכסיס הגדול של היוונים הוא הרכבה בן אחשווש המדי הסב ובן אחשווש הגדול של אסתר. אבל הרכבה יותר מסובכת מזו של סרש הסב וסרש הנכד, או של כנבז הסב וכנבז הנכד. בעוד

שההרכבות האחרונות קלות יחסית לפיחוק למרכיבין ולחלוקת המעשים והאיחעים ביניהם, הרי ההרכבה הקשורה בשם אחשווש אינה ניתנת אלא לפיחוק מושגי ולא לפיחוק חומרי. מצד אחד השם אחשווש (כסרכסיס) מיוחס כולו אך ורק לאחשווש הסב שפלש ליוון שבאיחפה, וזהותו ההיסטורית היא כיאכסרס (אחחאר) המדי שערז לנבכדנאצר ואביו בכיבש יונה האשורית ובהחרבתה. פלישת לערי יוון היוונית חלק ממסע אדום נבכדנאצר נגד איי הים [85].

שם אביו של אחשווש הסב המדי לא היה דרוש, כפי שראינו לעיל. ומצד שני, כל תיאור המעשים, ההכנות הצבאיות, המצביאים וחוב האישים סביב אחשווש והתנשאות ותפארתו של המלך שבסיפור החזוטוס וקטסוס - לקוחים כולם מהווי זמנו של אחשווש בן דרוש המדי, המולך מהזד ועד כוש, הוא אחשווש הנכד, בעלה של ושת ושל אסתר, שהיה קרוי ידוע בפי הסופרים היוונים בעיקר בשם ארתחששתא (ארתכסרכסיס) [86]. זוהי גם אחת הסיבות העיקריות לשיבוש הכחמולגיה של מלכות פרס ומדי, שיבוש הנבע מן השחזור ההיסטורי מתוך מקורות הספחות ההיסטוריות היוונית לבדם.

אביא עתה בהבלטה ובאחכה שתי הוכחות בחזות וחזותסת, לדעתי, לקביעה מרחיקת לכת זו, וזאת בנוסף לראיות המצטברות והולכות מן הפרקים הקודמים ולאלי שעוד ייתספו עליהן להלן.

מגמת העיקרית של החזוטוס בספרו הייתה לספר את קורות מלחמת פרס ומדי נגד מדינת יוון, ערי אתונה ואספרטה ובמהותן, מלחמה שהתחוללה בימי אחשווש וקצת בימי דרוש אביו. הוא מרחיב את דבריו על היבטים שונים של המלחמה מנקודת השקפת האליטית, ובין השאר הוא מספר (לקראת סוף ספרו) על כמה ממעלליו המסערים של אחשווש עם אשת בן דרוש, בת מסיסטס אחיו. מעללים אלו עוררו את קנאת אמסטריס אשת אחשווש לנקום באכזריות במסיסטס ובאשתו. הספר מסתיים במאורע מסוים מימי סרש הפרסי.

ונהג, למרבה ההפתעה, מציאים אם אצל קטסוס סיפור מרתק על סופו של המלך כסרכסס-אחשווש הזה. מציא בשם ארתבסס ("יתק שהסונה לארתבסס חזד כסרכסס, שהחזוטוס מספר עליו באחכה עד קודם) חצח את אחשווש (באמצעות רעל, ולפי גרסה אחרת בחרב) ומולך במקומו כשבעה חודשים. במשך זמן זה מפתה ארתבסס את ארתחששתא הצעיר [87] בן של אחשווש להחג את אחיו הבכור דרוש בן אחשווש בתואנה שזה רצח את אביהם. אחר-כך מנסה ארתבסס לרצח גם את ארתחששתא, אך זה מתגבר על ארתבסס והורג. הוא מוציא להורג גם את בניו, עולה על כס מלכות פרס ומולך למעלה מארבעים שנה.

סיפור זה בדבר רצח כסרכסס-אחשווש המפורסם יחד עם בן בכור דרוש ביד ארתבסס היה ידוע גם לאריסטוטלס, והוא מביא בספרו על הפוליטיקה בהבדל אחד. לדבריו, קודם הייתה המתת דרוש ביד אחשווש אביו ועל-פי הסתת, ארתבסס בעלה שדרוש קשר קשר נגד אביו, ורק אחר-כך, ובשל הפחד שמא יוציא אחשווש להורג על הסתת,

הקדים ארתבסס ורצח גם את אחשווש [88] [יז].

ונשוב לדברי החזוטוס, הסתב את הספר העיקרי על כסרכסס-אחשווש. הוא מדגיש מאוד בספרו את קנאת האלים והענשתם את השליטים הגדולים והגאווותנים ומביא לכך דוגמות רבות לגבי מלכים ושרים. איך ייתק שלא יזכיר דבר על סופו המר של אחשווש כגמול על מעשיו הרעים בסוף ימיו, סוף המתאים כל-כך להשקפות ולגממת ספחו? יש להתפלא על החוקרים שלא מצאו מקום לדון בשאלה זו. אף שיגעתי הרבה בחיפושם, לא מצאתי דיון על כך בשום ספר או מאמר או ערך באנציקלופדיה.

לדעתי, פתחן תעלמה זו הוא, שהחזוטוס (בשאלת זמנו של החזוטוס נעסוק להלן) ידע שהסיפור בדבר רציחת אחשווש ובן ברעל ובחרב על-ידי ארתבסס ובעזרת סרסי הארמון מתייחס למאורעות שארשו לארתחששתא השני (המכונה מנימן או ממון) בן דרוש השני, כמסופר על-ידי פלוטרך בביוגרפיה שלו על ארתחששתא, והם זהים לסיפורם בדבר הרעלת ארתחששתא-אוסס ובן ארשיש על-ידי הסריס בגאס, המובאים אצל דיווחס סיקולוס ומקורם בקטסוס, או בדין שחי בימי אלכסנדר מוקדון. לשון אחרת: אחשווש שנרצח עם בן, הוא אחשווש הנכד עם בן הצעיר דרוש.

חיפשתי מסורת אגדה במקורות היהדות בדבר דרך מותו של אחשווש ממגילת אסתר, ולא מצאתי אלא קביעה מעורפלת, שהיא ספק מסורת ספק פיוש, שאחשווש נתקצח ימיו [89]. משמעתה הפשוטה היא קיצור ימים ביד יד מרצחת. אך בכתבת מצרית מימי תלמי הראשון מסופר על מלך בתקופה הפרסית בשם כבבשא, שהחוקרים מתקשים בזיהוי ובשיבוש בין מלכי מצרים, ובכתבת הזאת מספר כביסל כבבשא על הריגת אחשווש הרשע ובנו. החוקר

המלמד אולמסטרד מתקן את כבבשא, ואומר שבדאי כוונתו לא לכסרכסס אלא לארתחששתא-אכוס ובג [90]. ואף זה מתאים לדברים, שהסיפורים השונים על ארתחששתא השני בן דרוש המדי ועל אכוס-ארתחששתא, כביסל במ ארתחששתא השני, סלם שייכים לאחשוש הנכד הגדול בן דרוש בן אחשוש המדי [יח].

הכונה מספת לכך שסיפורי החזוטוס על אחשוש הסב לקוחים ממאורעות ומאישים שבמי אחשוש הנכד נמצאת בסיפוח על ארטמיזיה המלכה, אשת המלך הכרי מאוסולוס, שמלכה בעיר הליכרנסיס, עיר מולדתו של החזוטוס, לאחר מות בעלה. ארטמיזיה הייתה חשובה בעיני החזוטוס והוא האריך לספר על עצמה הנבונה לכסרכסס ועל השתתפותה מעוררת הכבוד בקרב הימי ליד סלאמיס. אך בדיווחו ובממצאים ארכיאולוגיים מתגלה, שמלכה מפורסמת בשם ארטמיזיה, שמלכה בהליכרנסיס אחרי מות בעלה מאוסולוס והקמה בנין מצבה גדול ומפואר על קברו,

חיה בימי ארתחששתא-אכוס השלישי [יט]. אף שמות בניה שמלכו אחריה נמצאים בתקופה הקרובה מאוד לימי אלכסנדר מוקדון וגם בספרו של החזוטוס, ועניינים דומים מאוד מסופרים עליהם בשני המקורות [91]. ועוד נראה, שהמאורעות המסופרים בכתובת בהיסטון ואצל החזוטוס עצמו על דרוש הפרסי בן ושתספא מבנים היטב רק לפי הסדר הכרונולוגי של המסורת ההיסטורית היהודית, השם את דרוש הפרסי הגדול אחרי מותו או רציחתו של אחשוש הגדול מספר אסתר ועזרא. לכן נראה, שעיקר שיבוש סדר הזמנים בתקופת מלכות פרס ומדי הוא כאן, בימי אחשוש המולך מהודו ועד כש, והמכונה בפי היוונים בכינויים רבים ובפניהם ארתחששתא מנימון וארתחששתא אכוס. וענין מסף להשלמת התמונה. כזכור, כסיפוח מספר שפרש הצעיר נלחם בשנת השלישית באחי ארתחששתא. סיבת מרדו כשר נגד אחיו הייתה טענות וטענות אמם פחשית שנתמכה בו, שלמחות שארתחששתא היה בנו הבכור של דרוש וכשר היה הבן הצעיר, הרי כשר מלך לאחר שדרוש מלך בעוד שארתחששתא מלך לפני המלכות של אביו. ההיגיון המשפטי חייב במקרה זה, שימלך הנולד לאחר ההמלכה, ולא הבכור ללידה. סיפור דומה מאוד מספר החזוטוס על דרך עליותו של כסרכסס-אחשוש למלכה אחרי דרוש אביו, אלא ששם התוצאות היו הפוכות. כסרכסס, לפי החזוטוס, היה בנו של דרוש מאטוסה בת כשר והיה צעיר מבכורו של דרוש מאישה אחרת, אך עמדה לו טענות שהוא מלך לאחר שדרוש כבר היה למלך [92]. מהי האמת בסיפורם אלו ומהו הקשר ביניהם? כאן שוב תהיה לנו לעזר המסורת היהודית.

על-פי המדרש [93], לא היה אחשוש ראוי למלך. יתרה מזאת, איפרכות מרדו בו. רק בשנת השלישית, התחזק על כיסא מלכותו בשושן, ואז עשה את המשתה הגדול והמפורסם בן מאה ושמונים הימים והשבע הסופר, ובו אירעה התקרית עם המלכה ושתי. והנה היטיב לראות הושנדר בספרו על ספר אסתר לאור ההיסטוריה [94], שאחשוש הוא ארתחששתא מנימון ושהמשתה ומה שנבע ממנו היו תוצאות הצלחתו של אחשוש להתגבר על מרד כשר הצעיר אחיו בשנת השלישית. ואמנם כך הוא הדבר, אלא שהושנדר, שדעתו נתקבלה בנתיים על דעת אולמסטרד [95], לא שיער שפרש הצעיר זה הוא כשר הגדול שהיה גיסו ואחיו מפשוטן של אחשוש, וכפי שהוכחם לעיל [כ].

לאור ההיגיון החדשים, מובנת עתה מלחמתו של כשר הגדול נגד אחשוש בן דרוש המדי גיסו בשנה השלישית למלכו אחרי כיבוש בבל. לפי חוקת ברית האיחוד בין פרס למדי, נקבע סיזור של הדיורג השלטוני בין הענף הפרסי והענף המדי. עם מות דרוש המדי הזקן בשנת הכיבוש הראשונה של בבל, עלה חתנו כשר הפרסי [96], שהיה פרסי מצד אביו ומדי מצד אמו, לדרגת מלך המלכים של האימפריה הפרסית-מדית. אחשוש בן דרוש המדי שנעשה מלך מדי במקום אביו טען, כנראה, שתואר מלך מלכים מגיע לו בגלל היותו הבכור לשנות כשר הצעיר ממנו. אולם כשר טען לעומת אחשוש, שבכורתו של אחשוש באה לשלם לפני יצירת האימפריה המדי-פרסית עם כיבוש בבל, ועל כן זכותו של לרשת את מקומו של דרוש המדי חותנו מלך המלכים היא עדיפה. בשנה השלישית החליט כשר להכריע את המחלוקת בסח הזחע, וכך בא לשלם מרד האחשדרפנים הגדול נגד ארתחששתא שעליו סיפר דיווחוס [97]. אחשוש ניצח, כשר נהרג במלחמה, והחל ארבע עשרה שנות מלכותו של אחשוש הגדול ובןו אחיע מגילת אסתר וכתב השטנה נגד בנין המקדש המזכר בספר עזרא [כא].

7. דרוש הגדול הפרסי בן ושתספא

לפי המסורת ההיסטורית היהודית, מלם בפועל בתקופה הנדונה רק שני מלכים בשם דרוש, והם דרוש המדי ודרוש הפרסי. דרוש הפרסי נקרא גם בשם ארתחששתא, ככל מלכי מדי ופרס, והוא הרשה את המשך בניין של המקדש, כמבאר בספר עזרא ובספרי הנביאים חגי וזכריה. וזאת לאחר שהופסקה הבנייה בתחילת מלכות אחשוש. הוא אף הרשה את עליית עזרא הסופר ופמלייתו, והוא שמינה את נחמיה משקו לפחה ביהודה בשנת העשרים למלכו. לפי מסורת אגדה או פרשנות לפסוק בספר דניאל (י"א, א-ד), הוא-הוא שפנח בידי אלכסנדר מוקדון ואותו עברה האימפריה הפרסית-מדית מן העולם [כב].

ואילו במקורות הספרותיים היוונים נזכרים שלושה מלכים בפועל בשם דרוש, מלבד שני נסיכים בשם דרוש שלא הגיעו למלכה. דרוש המפורסם ביותר הוא דרוש הפרסי בן ושתספא אבי כסרכסס, ועל שניהם מרחיב החזוטוס את הדיבור. הוא דרוש שהחל המלחמה נגד ער יון ושצבאותיו נהדפו בשדה מרתון על-ידי חיילי אותנה. בספר מזכיר החזוטוס (ספר תשיעי, עמ' 108) גם דרוש בן כסרכסס, נכדו של דרוש-היסטספס, אך כאמור מספר עליו קטסיס [98] שנרצח בהסתת ארתבנסוס. דרוש שני מוזכר בתסידיס (ספר שמיני, 5,37) כדרוש בן ארתחששתא, שאחשדרפנו ופחותיו היו מעורבים במלחמת הפלופונס בין אותנה לבין ספרטה וכל בני בריתם. דרוש הראשון מוזכר אף הוא בתסידיס, אך ללא ייחוסו כבן ושתספא (היסטספס), אלא כדרוש שבא אחרי כנבזי [99]. ציון זה הוא רב חשיבות, כיון שלפי הכרונולוגיה המבוססת על המסורת היהודית שני המלכים דרוש באו אחרי כנבזי, דרוש המדי אחרי כנבזי הסב ודרוש הפרסי אחרי כנבזי הנכד, ועוד נחזור לנקודה זו. דרוש הנזכר בספר כסיפוח הוא לפי התפישה ההיסטורית המקובלת דרוש השני שבספר תסידיס. בפלטור [100] מסופר על הנוסך דרוש בן ארשסטא מנימון שנהרג על-ידי אביו באשמת קשרת קשר. לבסוף ישם דרוש המלך השלישי המכונה קוזמנס, שמסופר עליו אצל דיווחוס ואריאן שמלך שנים מועטות, והוא זה שפנח בידי אלכסנדר [101].

ובאשר לממצאים הארכיאולוגיים. אותן כתובת שנזכר בהן במפורש ייחוסו של דרוש כבן ושתספא מדברת בעד עצמן. ואילו הכתובת המזכירת דרוש סתם, מחולקת בין שלושת המלכים הנקראים דרוש לאחר ניתוח ויסח בין החוקרים, וכמוכן אין ממש מחילוקי דעות [102].

גם מעין שיטתי בהחזוטוס ובכתובת המחבות, בעיקר הכתבת הבוגרפית הגדולה בהר בהיסטון, בחר שדרוש הפרסי בן ושתספא הוא דרוש הגדול והמפואר שבסלם. כך מגלה גם עיון חטוף במסורת ההיסטורית היהודית המדברת על דרוש, ולפי דרוש הפרסי הוא הגדול והמפואר מכל מלכי מדי ופרס, ואף מאחשוש ומכרש. המסקנה המתבקשת לכאורה היא לזהות את דרוש הפרסי של המסורת היהודית עם דרוש הפרסי בן ושתספא של החזוטוס ושל כתבת בהיסטון. הבה נביח עתה בהוכחה חותכת מממצאים ארכיאולוגיים, כי מסקנה זו היא המסקנה האמיתית. אחר-כך יובהר כי קיימות הוכחות רבות מאוד לזהות מפתיעה זו.

בכתבת בהיסטון מספר דרוש בן ושתספא על מאורעות מרתקים מחבים, מלחמות ומרידות שהתעוררו נגדו לאחר עלותו לשלטון, ואיך בעזרת האל אהורמזדא התגבר על כל המתקוממים ועל כל התלואות שפקדוהו. אחד המורדים שעליו מסופר בהרחבה בכתבת היה בבל בשם ידן-בל שקרא לעצמו נכסדנאצר בן נבואיד והכריז על עצמו כעל מלך בבל, ואף מלך בפועל קצב לשנה. החוקרים מייחסים לידין-בל זה כמה מצבות שמופיעות עליהן כתובת בשם המלך נכסדנאצר [103].

והנה, בספרו של פריטשרד 'טקסטים מזרחיים עתיקים' [104] מובאים ממצאים ספרותיים ארכיאולוגיים רבים, ובין

השאר מופיעה שם רשימה מימי מלכי בית סליקוס, שנרשמו בה דור אחר דור, החל מקנדלאנא מימי אשורבניפל דרך נבולצר ונבוכדנאצר, עד אלכסנדר מוקדון וממנו והלאה עד סליקוס השני, כל מלכי אוחק (ארך), כלומר ארך בבל. באותה רשימה מופיע רצף מלכים כדלקמן: "...ששמו השני הוא נידן-בל; דרוש; אלכסנדר, פילפוס, אנטיגונוס, סליקוס וכו'". הרי לם הוכחה חותכת, שמלך בבל אחר נידן-בל הוא דרוש שאחריו בא אלכסנדר. דרוש קודמנוס הוא אפוא דרוש-היסטוספס והוא-הוא דרוש הפרסי של המסורת ההיסטורית היהודית.

ועתה נפתח את ברז ההשוואות וההוכחות, לחיזוק מסקנה חשובה זו ולהסקת המסקנות ממנה.

א. דרוש-היסטוספס המוזכר אצל החזקוני, כמוהו ככל יתר המלכים הפרסיים שבהם עוסק הספר, הוא אישיות מורכבת מדרוש הפרסי בן ושתספא ומדרוש המדי בן אחשווש. כל המאורעות המיוחדים לו המופיעים גם בכתבת ביהסטון - עלייתו לשלטון אחרי התגברו על גומתא המג [105] בעזרת ששת הקושרים שהצטרפו אליו למטרה זו, כבושה והחרבתה של בבל המורדת ודכוי המרידה המדיה הגדולה - מתייחסים סלם לדרוש הפרסי בן ושתספא. לדעתו לקט היסטוספס סיפורים אלה על דרוש מפי תושביה היהודים והלא-יהודים של יב שבמצרים, כאשר ביקר בה כמסופר באחכה בספח. עתק מכתבת ביהסטון במלואה ובארמית נמצא באחד הגמאים של הישוב היהודי הצבאי בב. ואילו סיפור הפלישה לארצות הסקיתים בצפון כדי לנקום את הכיבוש הסקיתי של ארך מדי בימי פאכסוס-אחשווש שיין ומתאים לדרוש בן אחשווש המדי, שאביו חי תחת הכבושים הסקיתים [106]. אף עובדת היותו של דרוש אביו של כסרכסוס-אחשווש מצביעה על כך שהוא-הוא דרוש בן אחשווש המדי. אמנם, אין להוציא מכלל אפשרות שלדרוש הפרסי בן ושתספא, שהיו לו בנים מחבים, היה בן אחד בשם כסרכסוס-אחשווש, אך עובדה היא שלדרוש קודמנוס שבספחת היוונית, שהוא לדעתנו דרוש בן אחשווש הפרסי, היה בן בשם אופס (אחש). ואחרון, יתכן שבתרסבת ששמה אצל החזקוני 'דרוש' נכנס גם רכיב השייך לנבוכדנאצר הגדול, שדרוש הפרסי ניסה להידמות אליו, והוא עניין הפלישה ליוון שבאירופה וקרב מרתון המפורסם בהיסטוריה היוונית [107].

ב. דרוש-היסטוספס המוזכר אצל החזקוני מרבה במעשים, מקים לעצמו אנדרטאות רבות ומתפאר בהן בהישגיו, ובאחת מהן גם ביופיו. כל הממצאים הארכאולוגיים, שהם שרידים המפארים את שמו של דרוש על בנייה או על משימות בעלות מעוף והיקף נרחב, כגון חפירת התעלה המחברת את הנילוס עם הים התיכון שפרעה נם החל בה ולא השלמה, או אסיפת חוקי הארץ בספר חוקים סלל, כל אלו וכיוצא בהם, מיוחסים לדרוש הפרסי, אף אם לא הוזכר בהם שם אביו היסטוספס-ושתספא. נציין בקשר לכך, כי פלוטרכוס מתאר בספח 'חי' אלכסנדר 'חי' דרוש קודמנוס כאדם היפה ביותר בעולם. גם סטרובן אומר על דרוש קודמנוס כי היה יפה תואר ויפה מראה, למעט ידיו שהיו אחסות מאוד והגיעו עד לברכיו. לך נקרא דרוש זה גם בשם לונגמנוס. בשם זה סנה גם ארתחששתא הראשון [108]. מכאן שיש רגלים מספיק לזהו דרוש קודמנוס עם ארתחששתא הנזכר אחר אחשווש אצל החזקוני וקטסיוס, וכן עם דרוש-היסטוספס, וסלם יחד עם דרוש-ארתחששתא הפרסי של המסורת ההיסטורית היהודית [כג].

ג. דרוש בן ארתחששתא שבתסידס הוא לדעתו דרוש-היסטוספס הפרסי ולא דרוש-אופס שהוא, כמבאר לעיל, דרוש המדי שקדם לו. עובדה היא שתסידס אינו קורא לדרוש הראשון מימי מרתון בשם בן היסטוספס, כי אם דרוש שבא אחר כנבז, ותיאר זה מתאים אף לדרוש המדי. אך הפימוקים העיקריים לזהו המצוץ הם: 1. ההסכם עם אספרטה שעשו אחשדרפני דרוש במלחמת פלופנס בשם המלך ובניו, שסחסו ולשונם חזמים לאלו של התעוזות המלכותיות שניתן לעזרא ולנחמיה, שאף הן מדגישות את בני המלך [כד], כפי שהראה אולמסטרד במאמר מאלף [109]; 2. הדבר הגדול המתאר בצורות רבה על-ידי תסידס, שממנו מת פרקליס האתנאי הגדול, אירע (לפי קטסיוס בשם פליני; מובא בספר צמח דוד, חלק שני, עמ' 101) בימי דרוש היסטוספס [110] [כה]; 3. לפי תסידס, מסוף המלחמה היוונית-פרסית בימי כסרכסוס ועד תחילת מלחמת פלופנס עברו חמישים שנה. אם נקבל קביעה זו כנכונה ונשלבה במסגרת הכחמלוגיה של המסורת היהודית, תיפול המלחמה היוונית-פרסית בשנת השלושים לנבוכדנאצר [כו], כלומר שלוש שנים לאחר כבוש מצרים בשנת עשרים ושבע לנבוכדנאצר. והנה בהחזקוני מסופר, כי משעלה אחשווש-כסרכסוס על כס המלוכה במקום דרוש אביו נאלץ לעסוק בדיכוי אכזרי וקשה של מרד במצרים, ורק בשנת הרביעית, כלומר שלוש שנים לאחר שנת דיכוי המרד, התפנה כסרכסוס למלחמתו הגדולה באתונה שביוון. המרד המדי הגדול המוזכר באותו חלק של ההלניקה של כסיפון, המהווה השלמת ספח של תסידס, זהה לנאמר על אותו נושא אצל החזקוני, ועל כך נדון באחכה להלן בפרק בפני עצמו [כז].

ד. דרוש המופיע בכל יתר המקומות בספרי כסיפון, או בהערות אגב שספסו אצל תסידס, הוא דרוש המדי, אביו מנישואין (כלומר חותם) של קרש הגדול הצעיר. מן שלזיהיים אלה, הנשמעים צורמים לאוזניים האומנות על צליל ההיסטוריה והכחמלוגיה המודרנית המקובלות, ישנה משמעות רבה לגבי קביעת זמנו של החזקוני ולגבי מאורעות מפורסמים בהיסטוריה היוונית לפני מלך פילפוס אבי אלכסנדר הגדול. ועל כך עוד ידובר להלן בפרק על המרד המדי הגדול [כח].

ה. על-פי החזקוני מלך דרוש היסטוספס במשך שלוש שנים ושש שנים. אף דרוש הפרסי מלך שלוש שנים ושש שנים על-פי העולה ממקורות המסורת ההיסטורית היהודית. אמנם לפי קטסיוס מלך דרוש היסטוספס רק שלוש שנים ואחת שנה, אך מצד שני הוא טוען שדרוש נותס מלך שלוש שנים ושש שנים, בעוד שחוקרים מכירים רק תשע-עשרה או עשרים שנה משנת מלכותו.

ולסיום פרק זה, מלים ספורות אודות היסטוספס, אביו של דרוש הפרסי. במקורות מסורת הדת בפרסית מיוסדן של זאראתסטרא, שמור מקום נכבד לנסיך הפרסי ושתספא שבהשפעת אשתו האוטוסה (הדסה) היה הראשון שקבל את זאראתסטרא הנודד והמוחרם תחת חסותו. הוא אף הפך לתלמידו הנלהב והנאמן ועשה רבות לפרסום טבעו ותרומתו של רב בעולם. החוקרים חלקים בדעותיהם, בגלל סיבות שהזמן הקשור בזאראתסטרא גרמן, אם יש לראות בושתספא, תלמיד-חסיד של זאראתסטרא, את אביו של דרוש המלך או לא. החגל בתיאורית הזיהוי של שני ה'ושתספא' כאותו אדם הוא אולמסטרד [111], ואני מצטרף לדעתו, אם כי לא לכחמלוגיה שלו. נציין שוב בהקשר זה, כי המונח 'בן' סלל גם תלמיד וגם בן מאומץ. כך שאם למשל קיבל דרוש המדי את דת זאראתסטרא מפי ושתספא הפרסי, אביו-מוליד של דרוש הפרסי הרי שאף הוא יכל היה לכתת עצמו כבם של ושתספא. על אחת כמה וכמה אם שמו המקורי היה שונה, והוא קרא לעצמו דרוש לאחר קבלת הדת הפרסית החדשה [112] אם אמנם כך היה, הרי לם סיבה נוספת להרכבת שני האישים בדמות אחת אצל החזקוני. על כל פנים, עובדה היא שדרוש היסטוספס הפרסי היה חסיד הדת הפרסית, כמוהו כקרש הפרסי, ויש בעובדה זו כדי להסביר היטב את יחסו האוהד לעם ישראל ולמקדש ה' ביחשלים, כפי שכבר השכילו לראות כמעט כל ההיסטוריונים והחוקרים של העת החדשה. ועוד תרחב היריעה בנושא זה בפרקים הבאים [כט].

8. ארתחששתא המלך הגדול

לפי המסורת ההיסטורית היהודית, ארתחששתא הוא שם מלכותי של מלך פרס ומדי, כמוהו כפרעה מלך מצרים וכאבמלך מלך פלשתים [113]. באופן מיוחד טוען שלושה מלכים במסורת היהודית בשם ארתחששתא: קרש, אחשווש בן דרוש המדי ודרוש הפרסי. אף מקורות ההיסטוריונים היוונים מכנים שלושה מלכי פרס בשם ארתחששתא (ארטכסרכסוס), מהם שניים שהיו בעלי שם אחר לפני שמלכו, ודבר זה מראה שאף ההיסטוריונים היוונים היו ערים במקצת לכלולות השם ארתחששתא. הראשון נקרא ארתחששתא סתם, כאלו היה זה השם הפרסי, בתוספת כינוי לונגמנוס (ארך-היד). לשני בעלי השם ארתחששתא הראשונים, יוחסו בספרי קטסיוס, דיודורוס ופלוטרכוס (ובניהם סתירות הדדיות בכך) שנת שלטון מחובת, למעלה משמונים שנה לשני המלכים. בצירוף השנים שיוחסו לשלשי,

נמשכים ימי שלטונם של נושאי השם ארתחששתא למעלה ממאה שנה במשך הזמן ההיסטורי 114. אורך השלטון של שלושת נושאי השם ארתחששתא הוא אחת מן הסיבות העיקריות לפער הכחולוגי הגדול המפריד בין המסורת ההיסטורית היהודית לבין השחזור ההיסטורי המבוסס על הספחות ההיסטורית היוונית. מפליא מאוד הדבר, כי למרות שנושאי השם ארתחששתא היו מלכים גדולים, ומלם בתקופת הזוהר והפאר של האימפריה הפרסית, לא השאירו אחרים כמעט כל שרידים ארכיאולוגיים, והמעט שנמצא מפורש על שמם מהווה סלע מחלוקת בין הארכיאולוגים והחוקרים איך לחלקו בין שלוש שושלות ולמי לייחסו. ואילו כל הממצאים הארכיאולוגיים הגדולים והחשובים שמכל הארצות והמתייחסים למלכות פרס, על שמות אחשוורוש ודריוש וסורש הם 115. הלא דבר הוא!

זאת ועוד. החדוטס, תסידיס וכסינופן אינם מודעים במפורש כשמדברים על ארתחששתא, אם הסונה לראשון, לשני או לשלישי, ורק על-פי קטסיס, דיווחוס ופלוטרכ ניתק לקבוע זאת בבירור. ואף אצלם אין הגרסה בהירה תמיד כל צרכה. אם נעזרים במסורת היהודית, ניתן לשער כי ארתחששתא הנזכר אצל החדוטס הוא תרסבת של אחשוורוש הגדול ודריוש הפרסי הגדול. ואילו ארתחששתא אצל תסידיס ואצל כסינופן הוא אחשוורוש הגדול. ובאשר לארתחששתא מנימו (בעל הזיכרון) וארתחששתא-אוסס, כפי שהם מכונים בפי דיווחוס ופלוטרכ בהסתמך על קטסיס, הראשון הוא תרסבת מסרש ואחשוורוש, והשני הוא תרסבת מאחשוורוש ומדריוש הפרסי. ובאשר ללונגמס, בציחף הדמיון לקוזמנס ובהסתמך על סטרב, כמבאר לעיל, יש לראות בו את דריוש הפרסי בלבד 116. לסיים, חזמי כי הביטוי 'המלך הגדול' המופיע הרבה בספחות ההיסטורית היוונית הוא תרגום מילולי של השם ארתחששתא.

9. המן בן המדתא האגגי, בניו ואוהביו, המאבק והמיזוג בין הדת הפרסית לדת המאגית, פרשת המן בן המדתא האגגי ומזימתו להשמיד את העם היהודי בהורמנא דמלכא אחשוורוש ומה ראה על ככה,

הוארה באור יקרות בספח של הושנדר 117 **ל**. אך עקב היצמדותו לכחולוגיה המקובלת, לא יסל היה הושנדר למצאת את הנשא עד תמו, ונתפש לשגיאות שהשיטה והזמן גרמו. מובן, שאין בכך כדי לגחע מערך מחקרו לגופו. הוא זיהה נכון את אחשוורוש בן דריוש כאות ארתחששתא שנגזח מרד סורש הצעיר ונלחם עמו, ועל-פיה תיאר יפה את נסיבות המשתה הגדול בשנת שלוש למלס, הלא הוא המשתה שבתחילת מגילת אסתר. הוא זיהה, לדעתו, נכון

את ושתי כסטאטירה היפה, שעלה מסופר באכחה בפלוטרכ **לא**, וכן את הדסה-אסתר המלכה 118. בטבלת בית האוצר, ממצאים ארכיאולוגיים שנתגלו בפרספוליס, ניתן לדעת לזכות את מרדכי היהודי 119. הושנדר קלע למטרה, לדעתו, גם בקשור את המסע על הארץ ואי הים ששם אחשוורוש (אסתר, י', א), עם השלום של המלך או שלום אנטליסידס המפורסם בספחות ההיסטורית היוונית. והוא אף מצא בהקשרם הנכון את השמות המן והמדתא אביו בספח של הגיאוגרף סטרב 120. אך את האישיות ההיסטורית המן בעצמו או לפחות אנש מחנהו הגדול, בניו ואוהביו וחכמיו, וכן את זכר חג הפורים, לא יסל היה הושנדר למצוא בגלל המגבלות הכחולוגיות שהיה נתון בהן. חיסרון זה ננסה עתה למלא.

כבר עמד ראוונסון על כך 121, שמרד גומתא המאגי **לב**, שאירע בעת שירד כנבזי בן סורש למצרים (כמתאר בכתבת בריסטון), היה בעל אפי דתי בעיקרו, ולא בעל אפי לאומי טהור, כפי שמשמעת לכאורה מדבר החדוטס. שתי דתות התחרו על הבסרה במלכות פרס ומדי באותה תקופה. מצד אחד הייתה קיימת הדת המדינית-מאגית, שמקורה בשבטי הסקיתים למיניהם בצפון. היא הייתה דת אלילית חומרית גסה, שטופה בעבודות נחש ובעריות. סמלה המובהק היה האלילה אנהיטה (אחת מצורות העשתורת) אשת האליל מיתרא (השמש, אחת מצורות הבעל). ביגוד לה ובהתנחות מודעת עמה, קמה והתפתחה הדת הפרסית מיסודו של זאראתוסטרא, שתפישת האלוהות שלה הייתה חזית דקה ומעמיקה ביסודה, אם כי נדבקו בה קצת עניינים אליליים 122. דת חדשה זו מצאה לה מסילות בלב מלכי פרס ונסיכיה באמצעות פעילותו הנלהבת של הנוסך וושתספא אבי דריוש, תלמידו המובהק של זאראתוסטרא. שתי הדתות השונות כל-כך באופיין שרוו זו לזו בשלום מתוח. בית המלכות הפרסי ואציליו וכן חלק מבית המלכות המדי ואציליו לאחר איחוד שתי הממלכות (ייתכן שאפילו קצת לפני), היו חסידים דת זאראתוסטרא, ואילו המוני העם דבקו בחכם במסורת אבותיהם ובעבודת האלילים של הדת המאגית האהובה עליהם.

לאור האמור, אין פלא שמלכי פרס ומדי, שהיו אחזקים בדת הפרסית החזנית, נטו און קשבת ולב מלא אהדה וחסד לדת יהודית וישראל שעלה שמו מתוך מגע עם גדולי ישראל וחכמיהם בממלכת בבל המעטירה. וכשנכשבה בבל בידי דריוש המדי וקרב סורש הפרסי, קרב אליו דריוש את דניאל והגדילו מעל שלושת רב השרים חא פני המלך (דניאל, ו'). יש רגלים לדבר יוספוס, שדריוש השביע לפני מותו את חתנו סורש לחון את גולת ישראל שבבבל ולהרשות להם לחזור לארצם ולבנות את ירושלים עיר ה' ומקדשו 123.

אך לאחר מות דריוש עלה לשלטון בנו אחשוורוש-ארתחששתא, ההפכך, הנתון להשפעות נשיו וסורסיו והמסור לשתייה מחבה ולתאוות בשרים, ואז נתהפך הגלגל על שארית הגולה שעלה ליהודה וירושלים. בשנת מאגרת השטניה ששלחו צרי יהודה, בתמיכת סופר המלך שמש בן המן 124, ובהשפעת אשת המלך (שם מוזכרת המלכה הבבלית, השבית אחשוורוש את מלאכת בנין המקדש וחומת ירושלים. סורש הפרסי לא ניסה לעכב, כי בינתיים החמיץ 125, בעקבות השפעת היונים צרי ישראל. סורש בא עמו במגע הדוק בעיר הבירה סרדיס (ספרד) בארמן קריזוס שבו קבע את משכנו, בארץ הלידים.

לאחר מות סורש במלחמה וסילוקו ושתי ממעמד הגבירה והמתנה בידי אמו השתלטות של אחשוורוש-ארתחששתא, ולאחר נישואיו עם אסתר-הדסה בעידוד אמו, ומשהרגיש את עצמו בטוח מכל איובי מסביב, התמכר אחשוורוש להשפעת המן, הסוהר המאגי האדוק 126, והחזיר ליושנה את עטרת הדת המאגית בכל מדינות מלכותו. בשערי ארמן המלך בשושן הבירה העמיד אחשוורוש את מוח ורבו המן בן המדתא המאגי-אגגי מעל כל השרים אשר אתו, ובמאות המלך חיים הסל לתת יקר וגדולה להמן סוהר הדת המאגית הרשמית. למותר יהיה להאריך בהמשך הסיפור המוכר

והמרתק, הכתוב בטוב טעם ודעת במגילת אסתר **לג**.

נמשך לטוות את סיפור המגילה. כשנתיים לאחר נפילת המן ועליית מרדכי, בשנה שהושג כאמור שלום אנטליסידס, שהוסיף כבוד ויקר למלך אחשוורוש בכל מדינות מלכותו, נרצחו המלך ובנו בידי ארתבנס ממשפחת המלוכה המוכר גם בשם ארתפחוס במחזהו של המשורר איסקילוס ובשם אנתפרנס אצל החדוטס 127. ארתבנס מלך במקום אחשוורוש במשך שבעה חודשים. בתקופה זו מת כנבזי מלך פרס, שהרג את אחיו ברזי (ברדיה) לפני ירידתו לדכא המרד במצרים, וכיוון שכיסא המלוכה בפרס היה עתה פנוי וכיסא המלוכה במדי היה בידי ארתפרנס, שמעמדו עדין היה מלך, מצא סוהר מאגי בשם גומתא (חומתיס=חומניס=המן) 128 - ממחנה אוהביו וחכמיו של המן הגדול שהותו ונתלה בימי אחשוורוש, וייתכן שאפילו מבניו (יש רגלים להשערה שקרא לעצמו בשם זה כמו כל יתר המורדים המופיעים בכתבת בריסטון) - הזדמנות להשליט מחדש את הדת המאגית בכל רחבי מלכות מדי ופרס ולהכניע אחת ולתמיד את הדת הפרסית. גומתא בחר להכריז על מרד ביום י' ד באדר, וביום תשעה באב (!) הכתיר עצמו למלך של מלכות פרס ומדי. הוא שלט בתמיכת ההמונים עד ליום עשרה בניסן, קצת למעלה משבעה חודשים, ובפרק זמן זה ביטל את המקומות המקודשים לעבודת אהורמזדה ברחבי מלכות פרס ומדי 129. לאחר מותם של כנבזי, ברזי ואחשוורוש, נשאר דריוש בן וושתספא הפרסי, בנו ותלמידו המובהק של זאראתוסטרא, הנצר האחרון לבית מלכות פרס והתקווה האחרונה להצלת דת זאראתוסטרא מכליה. הוא אזר חיל, הביא עמו בברית ובקשר הדוק שבעה מאצילי פרס ומדי שדעתם לא הייתה נחה ממעשי גומתא המאגי, סלל ארתפרנס מלך מדי, ובעשרה בניסן התגנב השבעה על גומתא

בארמון ורצחוהו. לאחר מכן, אירע מקרה לא טהור בין דרוש לבין ארתפרנס-אנתפרנס; זה הוצא להורג עם חב ב'130, כמנהג הימים ההם, ודרוש נשאר לבדו ארתחששתא, המלך הגדול, מלך המלכים של מלכות מדי ופרס. בשנה השנייה למלם, לאחר שהתגבר דרוש על המרד הגדול של נדן-בל שקרא עצמו נבכדנאצר בן נבנאיד, ובבל נכבשה וחרבה, כדבר ה' בפי ישעיהו הנביא¹³¹, העיר ה' את חח חגי וזכריה נבאיו, וזרחבל יהושע הסתן הגדול וכל זקני יהודה וכל עם יהודה התעוררו לבנות את מקדש ה' שבנינו הושבת בתחילת מלכות אחשורוש-ארתחששתא. באמצעות תתני פחת עבר הנהר ושתר-בז¹³², שלא הפריעו להמשך המלאכה, הושג רישון מפורש בהורמנא דמלכא מדי דרוש, שמצא עותק שמור של רישון סרש הפרסי. דרוש הסכים להכיר בתקופה של הרישון, ובנין בית המקדש נמשך עד להשלמתו בשנת שש למלך דרוש. ואז, בשנת שבע לדרוש-ארתחששתא, עת שבה כבר התחזק דרוש מאוד במלכותו, עלה עזרא ופמלייתו בהורמנא דמלכא להנהיג את משפט התורה בישראל¹³³. מלים אחרונות לסיום פרק זה: הן אצל החזקטוס והן אצל קטסיס, אך לא בכתבת בהיסטון מפי דרוש עצמו, מוזכר חג בשם 'מאגופניה', שפירושו הריגת המאגים. חג זה נחוג מדי שנה בשנה במלכות פרס ומדי, כזכר ליום שדרוש וחבריו התגברו בו על הסתן המאגי (החזקטוס, ג', 79). חג זה הוא יום משה ושמוחה, המאגים נשמרים מלצאת מבתיהם באותו יום מפחד לחייהם. והנה ראונו¹³⁴ מביע תמיהה על חג זה שנשמר שנים כה רבות במלכות פרס ומדי לפי הכתובות המקובלות, שהרי הסהנים המאגים היו בין ראשי הדת הרשמיים והמסבדים של הדת הפרסית-מאגית הממוזגת בהמשך בתקופה הפרסית, וזו המשיכה להתקיים בפרס דורות רבים במשך כל התקופה ההלניסטית והלאה. מה טעם היה להמשיך בחג הריגת סהני הדת המאגית? התשובה להתמיהה צודקת זו, לדעתי, פשוטה וברורה, והיא שלא היה ולא נברא חג פרסי כזה, אלא הוא-הוא חג הסורים בכבוד ובעצמם¹³⁵. הקרי הנוסח של החג הוא 'מאגופניה', וכבר הראו חוקרי לשון כי פוריה בבבלית אשורית פירושה גורל להתמה. הבלבול של ההיסטוריונים היוונים ביחס למקורו של החג נבע מכך שכאמור שמו של גמטא זה בעיקרו לשם המן, וכן מפני שחג הסורים לא נקבע רשמית על-ידי אנשי כנסת הגדולה עד לאחר משלוח האגירת השנייה של מרדכי ואסתר ליחשלים¹³⁶, והיא המגילה שבידם, ושלחה נעשה רק לאחר שהתבסס דרוש הפרסי בשלטון בין שנות השנייה לשנות השישית. וייתכן, שהדבר היה לאחר שעלה עזרא והביא בידי את איגרת-המגילה של מרדכי ואסתר ליחשלים. על כל פנים, הרדקטוס וקטסיס, שלא הכירו היטב את עם ישראל ודתו (וייתכן מאוד שגם פרסים רבים חגגו בתחילה את חג הסורים ששם ה' הושמט ממנו בטוה) זיהו את החג כחג פרסי, בדיוק כפי שהחזקטוס ראה את מקור המלה במצרים, על אף שידע היטב שהיא נהוגה במיוחד אצל היהודים, שהוא מכנה אותם בשם סורים-פולטנים¹³⁷. אגב כך נזדמנה לידינו הוכחה חזקה מספיק לזיהוי של דרוש בן וושתספא עם דרוש הפרסי. בהרגל הלשון שהיה שגור בפי של אולמסטד בסיום הרצאותיו, נשתמש גם אנחנו לסיום פרק זה: הכול מתאים יפה¹³⁸.

10. המרד המדי הגדול בימי דרוש המלך

א. בהחזקטוס מסופר בקיצור אודות המרד המדי הגדול שהיה בימי דרוש בן היסטספס ושזכא על ידו בהצלחה¹³⁹. ב. בסגנון כמעט זהה מסופר בקיצור בהליקה של כסיטון, באותו חלק המשלים את המסופר בספרו של תוסידוס, כי בשנה מסוימת של מלחמת הפלופנס, התרחש המרד המדי הגדול שזכא בידי המלך הגדול הפרסי¹⁴⁰. וכיון שלפי הפגישה ההיסטורית המודרנית, דרוש הנזכר בתוסידוס הוא דרוש השני אכס-נתוס, שחי קרוב למאה שנה אחרי דרוש הראשון בן היסטספס, הרי לכאורה היה מרד מדי גדול שני בתקופת האימפריה הפרסית. אך הסגנון של שתי המרחות זהה, וכן לא סביר שהיו במציאות שני מעשי מרד מדיים כה גדולים ומפורסמים. כיצד ניתן אפוא להכריע בין שני ההיסטוריונים המסבדים בלא לעשות את האחד טוהה בכמאה שנים?

ג. והנה, משנתגלתה כתבת בהיסטון הוברר שלפחות החזקטוס צדק, שהרי בכתבת מתאר דרוש בן וושתספא באחזקה את המרד המדי הגדול שבראשו עמד אדם בשם פראורטיס (פחורטיש), שכינה עצמו בשם כשרתרתיה בן אחשורוש. לאחר כמה קרבות נשבה פחורטיש בעיר המדינת רגו והובא לפני דרוש באחמאת בירת מדי. שם נחתם

לד

איבריו באכזריות המקובלת, והוא נצל על עץ, כדת פרס ומדי .

ד. והנה, גם החוקרים¹⁴¹ לא התעלמו הפעם מן הדמיון המפתיע של המתאר בכתבת בהיסטון עם המסופר בתחילת ספר יהודית על דבר המרד המדי הגדול נגד נבכדנאצר מלך אשור שישב בנינה, שבראשו עמד ארפכשד מלך מדי, שישב באחמאת הבריה. המרד הבהיל מאוד את נבכדנאצר והוא חיפש בעלי בירת מסביב לעזרו. וכאשר ראה כי אין מושע לו מכל הארצות מסביב, יצא לבדו, ובמלחמת תנופה הצליח להתגבר על ארפכשד ליד העיר רגו, לקח אותם בשבי ותלה אותם על עץ באחמאת הבריה. לפי תוכנו של ספר יהודית, אירע הדבר בשנת שבע עשרה למלך נבכדנאצר, שנים מספר אחרי בנין בית המקדש, בשבט שארית גולת ישראל מבבל, בימי יזקם הסתן הגדול. יצין פה מחקרו המקיף והמאלף של י' גרינץ על ספר יהודית¹⁴², שב הוא מוכיח ממקומות רבים ב (אם כי לא מהזכרת יזקם הסתן הגדול שהוא ללא ספק יזקם בן יהושע הסתן הגדול מימי זרחבל - עין נחמיה, י"ב, י), כי תסד הספר מתאר מאורעות מתקופת פרס ומדי. אך גם גרינץ וגם הושנדר, עמדה להם לשטן הכתובות המודרנית המקובלת ולא הגיעו למצוי הסוגיות ההיסטוריות עד תום. חיסרון זה יהיה עלינו לזכור, בעזרת המסורת ההיסטורית היהודית. ללא ספק, מארבעת המקורות העוסקים במרד המדי הגדול, המשונה והבעייתי ביותר הוא ספר יהודית. מצד אחד נזכרים בו שמות הערים, רגו ואחמאת, המופיעים גם בכתבת בהיסטון. אך מאידך גיסא תמוה ביותר לקחא על נבכדנאצר מלך אשור הישב בנינה, במקום על דרוש, מה גם שנבכדנאצר הגדול היה מלך בבל, ועיר בירתו הייתה בבל.

אולם, כהרבה דברים מוזרים בתקופה הנדונה, ככל שהדבר נראה מוזר על-פי תיאור במקורות הספחות היוונית, הוא מיושב ומפץ אור מנקודת מבטה של המסורת ההיסטורית היהודית. אם נשים לב לכך, שבספר עזרא מסונה דרוש 'מלך אשור'¹⁴³, ונצרך שני סיפורים נוספים בקשר למלך מדי, אחד מהחזקטוס ואחד מקטסיס המובא בדיוחוס, ואף ניעזר בממצאים הארכיאולוגיים הנגעים לדרוש היסטספס, יתבהר העניין מל באופן מפתיע ופשוט. החזקטוס מספר, כזכור, על פראורטיש אבי אחשורוש המדי, שנהרג במלחמה על פנה בירת אשור. קיומו של פראורטיש זה מוכח ברשימת קטסיס, וכבר העיר ראונוסן על הדמיון שבין סיפור זה לבין המסופר בספר יהודית¹⁴⁴. ואילו קטסיס המובא בדיוחוס¹⁴⁵ אמר שניס כבש את מדי והרג את מלך מדי בשם פרמס¹⁴⁶. לאור הוכחתו כי ניס בעלה של שמירמת הוא נבכדנאצר הגדול¹⁴⁷, הרי לפנינו נבכדנאצר מלך אשור שישב בנינה והרג את פרמס מלך מדי, ומתקבל סיפור זהה בעיקרו פרטי לפרטים המשונים שבספר יהודית. ועתה נביא מספר עובדות מן הממצא הארכיאולוגי, והכול יבא על מקומו בשלום¹⁴⁸. ידוע כי דרוש היסטספס, לאחר שכבש את בבל וזיכא את המרד של נבכדנאצר בן נבנאיד (ששמו השני היה נדן-בל), שם את משכנו בארמון של

לה

נבכדנאצר הגדול עד שנבנה ארמונו הוא . הוכחה לכך מוצאים הארכיאולוגים בעובדה שבארמון זה שנחפר על-ידם נמצאה טבלה של דרוש היסטספס, ועליה העתק באכדית של כתבת בהיסטון. יתר על כן, סגנון הבנייה של בניין דרוש שבבבל, בשושן ובפרסיפוליס דומה להפליא לסגנון הבנייה של נבכדנאצר הגדול. ואם נסיף אנוח עתה, שמכתבת בהיסטון עולה בבירור כי כל המלכים המורדים כנו עצמם בשמות מלכים גדולים וגוברים מתקופה קדומה יותר, כיון שראו את עצמם כהתגלמות חזונית של אותם אישים גדולים מן העבר, הרי בחר הדבר כי דרוש היסטספס כינה עצמו גם בשם נבכדנאצר בן נבנאיד מלך בבל-אשור, לאחר שזיכא את מרד נבכדנאצר בן נבנאיד והחריב את בבל¹⁴⁹. כשם שנבכדנאצר הגדול מלך בבל כינה את עצמו 'מלך אשור' לאחר שהחריב את נינה, והתחיל לבנות את בבל כינה החדשה, אף דרוש היסטספס התחיל לבנות את עירו פרסיפוליס כבבל-נינה החדשה. המרד המדי אירע מאוחר יותר, כפי שעולה מכתבת בהיסטון, ואז כבר ישב דרוש בפרסיפוליס (פרסא), פנה חדשה של¹⁵⁰.

עם תיאום המקוחות לגבי מרד פאחרתש-ארפכשד העולים מהחזקטוס, קטסיס וספר יהודית 151 עם כתבת בהיסטון של דרוש היסטופיס-ושתספא, נשאלת השאלה אם גם האמור בחלק הראשון של ההליקה של כסנופון מתיחס לאותו מאורע ממש. לדעתי, אם לא נפלה טעות סופרים או טעות שמעה בספרו של כסנופון, הרי המסקנה הסבירה ביותר היא כי גם המרד המדי הגדול הזה הוא אותו המרד המפורסם האחד נגד דרוש בן ושתספא. התוצאה המדהימה היא שדרוש המוזכר בתסידיס (ספר שמיני, עמ' 472), בימי מלחמת פלופנס, הוא דרוש היסטופיס הפרסי של החזקטוס, וכך מיתוספת הוכחה נוספת לזיהוי של דרוש הפרסי של המסורת ההיסטורית היהודית לאלה

שכבר הבאו לעיל **לו**.

לזיהוי זה של דרוש שבתסידיס ישנה משמעות רבה להיסטוריה ולכחמולגיה של ההיסטוריה היוונית עצמה. הוא אף מעורר קשיים באשר להיסטוריה של ערי יוון, אתונה, אספרטה ותיב. ואף שאין בקשיים אלה כדי לערער את יסודות ההיסטוריה של תקופת מלסת פרס ומדי, כפי ששוחזרה במאמר זה 152, בכל זאת אסמן בקיצור את הדרך הנראית לי לפתרון הבעיות המיוחדות להיסטוריה היוונית של התקופה הנחנה.

החלק הראשון של ההליקה המשלים את ספר תסידיס המקוטע עד סוף מלחמת פלופנס עוסק אמנם בדרוש

הפרסי בן ושתספא. אך החל מן החלק השני, העוסק במרד סרש הצעיר נגד ארתחששתא אחיו **לז** (סלל הזכרת סרש ודרוש לפני p), חוזר הספר לימי דרוש המדי וסרש הגדול. ומהם לארתחששתא-אחשווש הגדול, דרך שלום אנטליסידס, ועד סופה של מלחמת מנטיני, הגדולה שבמלחמת ההלנים בינם לבין עצמם, כאמרתו של דיזוחוס. יש רגלים להשערה, כי מלחמת מנטיני שבסוף ההליקה, שלפי דיזוחוס השתתף בה אג'יס מלך אספרטה, מלך שאים ידוע לחוקרים בני זמננו 153, זהה עם מלחמת מנטיני, הגדולה שבמלחמת ההלנים בינם לבין עצמם כאמרתו של תסידיס, ובה השתתף המלך אג'יס מלך אספרטה, אחי אג'יסילס הגדול מלך אספרטה. מלחמה זו אירעה לפי הנתונים הכחמולגיים של תסידיס בשנת שבע או שמונה למלך דרוש 154. יש לראות זהות בין הסכם אנטליסידס, שנערך בין האדמירל האספרטי והמלך ארתחששתא, הסכם שכונה בשם שלום המלך הגדול או שלום אנטליסידס,

לבין הסכם חליסידס, שנערך בין האדמירל האספרטי ובין המלך דרוש ובין 155 **לח**. לפי שני ההסכמים, בגדה אספרטה ביוון כביסל פעמיים על-ידי כך שהכירה בהגמוניה של פרס על ערי יוון ביבשת אסיא 156. וישן עוד נקודות

מגע שאפשר להיאחז בהן לצורך קביעת זהויות 157 **לט**.

נטיית האישית לקביעת הזהות היסודית בין שתי המלחמות הגדולות מנטיני 158, מיוסדת בראש וראשונה על קביעת זמן של המרד המדי הגדול ועל ההוכחות האחת שדרוש הנזכר בתסידיס הוא דרוש הפרסי בן ושתספא. היא מתחזקת נוכח העובדה הכחמולגית המעניינת דלקמן. לפי המסורת ההיסטורית היהודית, משנת 7/8 לדרוש הפרסי ועד לכיבושו בידי אלכסנדר בשנת 36 - של דרוש, יש פרק זמן של עשרים ושמונה עד שלשים שנה. ואילו לפי ההיסטוריה המקובלת של התקופה הנחנה, בין מלחמת מנטיני שבהליקה, מלחמה שנפלה בה הגבור התייב הגדול אפמיננדס, שהייתה בשנת 362/361 לפנה"ס לבין קרבות ההכרעה של אלכסנדר נגד דרוש קוזמנס בשנת 332/331, עבר גם p פרק זמן של עשרים ותשע עד שלשים שנה. זהותן של שתי מלחמות מנטיני הייתה מביאה להתאמה בין הכחמולגית מבית המסורת ההיסטורית היהודית ומבית הספחות ההיסטורית היוונית בדיקנות מרבית 159

מ

נסיים פרק זה במלים ספוחות על זמן של החזקטוס, שכאמור לא ידוע דבר ממש על חייו וזמנו 160. מכל מה שהוצע עד כה כתיאום בין מקוחות המסורת ההיסטורית היהודית לבין המסופר בהחזקטוס ובספרי היסטוריונים יוונים אחרים, מתמנת ועולה מאליה המסקנה, שהחזקטוס, או לפחות המחבר המאוחר בזמן מבין מחברי הספר על המלחמה הפרסית של החזקטוס שבידים, חי בתקופה המקדונית. הוא נולד בימי דרוש-ארתחששתא הפרסי או בסוף ימי אחשווש הגדול וחי בימי אלכסנדר הגדול ואחריו אל תוך ימי תלמי הראשון (סוטר). ישן הוכחות מחובות המצביעות על מסקנה זו, הנראית בודאי מהפכנית בעיני רבים, אם לא בעיני סלם, ואציין אותן בקיצור אחת לאחת, מבלי לנסות למצות עד תום:

א. עובדה היא שתסידיס אינו מזכיר בשם את החזקטוס, על אף שהוא מזכיר בשם את הליקוס בקשר למלחמת פרס על יוון ואחריה 161.

ב. תפישת מלחמת פילופנסוס כמלחמה אחת אחכה בת עשרים ושבע שנים לא הייתה לפי החוקרים תפישת היוונים עצמם עד התקופה המקדונית, מלבד אצל תסידיס. האחרים ראו בה שתי מלחמות נפרדות בין אתונה ואספרטה

ללא קשר ביניהן, ששלום ניקאס הפריד ביניהן **מא**. ואילו אפלטון מדבר על שלוש מלחמות שונות בין הנצים. והנה החזקטוס מזכיר את מלחמת פילופנסוס מספר פעמים, גם בשם המפורש, כמלחמה אחת גדולה ואחכה בין אתונה לאספרטה 162.

ג. עד התקופה המקדונית, נקרא הים הכספי בשם הים ההורקני. ואילו בהחזקטוס, מנסה הים בכל מקום הים הכספי. זאת ועוד, החזקטוס הקדים כביסל את היוונים בכך שהכיר שהים הכספי הים סגור, דעה שלא באה לידי הכרה אצל היוונים עד ימי תלמי הראשון (סוטר) 163.

ד. ארטמיזיה אשת מאסולוס מלכת הליקרנסוס המפורסמת שחיה בימי ארתחששתא-אוסוס השלישי, הקהבם מאוד

לימי אלכסנדר הגדול לפי הממצאים הארכאולוגים, הייתה אליבא דהחזקטוס בימי כסרכסוס-אחשווש 164 **מב**.

ה. תיאוריו והדגשותיו של החזקטוס אודות אלכסנדר, מאבות אלכסנדר הגדול, שהיה פעיל במלחמת פרס נגד יוון בצד הפרסים, יוצרים את ההרגשה בלב הקורא שאלכסנדר הגדול עמד לנגד עיני המחבר. יתר על כן, במקום אחד הביע חוקר מלמד את דעתו שבודאי מחבר באלכסנדר הגדול עצמו 165.

ו. הקטיוס ממילטוס, היסטוריון שכתב רבות גם על מצרים, ומוזכר אצל החזקטוס פעמים רבות, נראה לי כזהה עם הקטיוס מאבדרה, היסטוריון שכתב רבות על מצרים, ואף כתב טוב על היהודים, ולפי יוספוס ולכל הדעות חי בתקופת אלכסנדר הגדול ואחריו בימי תלמי סוטר. ההבדל בשמות הערים אינם משמעותי, כשם שאין מי שמעלה על הדעת כי

החזקטוס מהליקרנסוס שונה מהחזקטוס מתיי 166 **מג**.

ז. מקשקשת לפני כזוג ההשערה כי החזקטוס אינו אלא הרמזחזקטוס, המשורר הבלתי ידוע בימי אנטיגוס הגדול אחרי אלכסנדר, שהחניף לאנטיגוס וכינוה אליל. ספרו של החזקטוס מלא ציטוטים של דברי שירה מכל הסוגים 167.

נעבר עתה לשני נושאים אחרונים, הלקוחים כל סלם מתוך המסורת ההיסטורית היהודית, ושזמנם ממלא את פרק הזמן שבין סוף המרד המדי הגדול בשנת 17 לדרוש הפרסי ועד להופעתו המהפכנית של אלכסנדר מוקדון על במת ההיסטוריה

11. סנבלט החורוני פחת שומרון

סנבלט, פחת שומרון ומגדולי צר נחמיה ושארית הגולה בארץ יהודה, חי לפי כל הדעות בזמן נחמיה משנת 20 ועד שנת 32 לארתחששתא לכל הפחות, וכמסופר בספר נחמיה. אחד מבני יידע הסוהן הגדול היה חתנפס.168
 ברם, החוקרים המלומדים נכנסו למבכה בגלל סיפוח של יוספוס אודות מנשה, אחיו של ידוע הסוהן הגדול, שהתחתן עם ניקאסו בתו של סנבלט בימי דרוש קודמנס שנמצא על-ידי אלכסנדר הגדול. יוספוס גם מתאר את המשלחת השומרונית, עם סנבלט הזקן בראשה, המופיעה בפני אלכסנדר בענין המקדש על הר גריזים. הסיפורים שעל פניהם התאימו יפה לכרוניקלוגיה של המסורת ההיסטורית היהודית, העמידו את החוקרים המלומדים בפני הברירה בין הנכשת יוספוס ובין הנחת קיומם של שני סנבלט, סב ונכד, שביניהם נמאה שנה169.

ואז נתגלו הגמאים המפורסמים מהמושבה הצבאית היהודית מיב שבמצרים. על אחד מהם המופנה אל בגויה פחת יהודה בשנת 17 למלך דרוש, מוזכרים ביחד יוחנן-יונתן הסוהן הגדול, בן יידע, ובניו של סנבלט, פחת שומרון, ושם מדובר עליו כעל אדם הנמצא בחיים170. אף כאן נבוכו החוקרים, מכיון שליוספוס יש סיפור אחר על בגואס הפחה הפרסי, שהתערב בימי ארתחששתא בענינים הפנימיים של ארץ יהודה, לאחר רציחתו, כביכול, של ישוע על-ידי אחיו יוחנן הסוהן הגדול בתוך המקדש. והנה ידוע מפי דיווחוס כי השר בגואס הרעיל את ארתחששתא-אבוס על בם ארסוס, מלכי פרס, והקים תחתם על כס פרס את דרוש קודמנס, וזה האחרון התגבר על בגואס הערם בתחמלה והרעילו. על פניהם, הגמא המפורסם וסיפוח של יוספוס על בגואס מאשרים את המסורת ההיסטורית היהודית בדבר דרוש-ארתחששתא הפרסי. והענין מתחזק עוד יותר כשמצדדים את בגיאס בן ארתונתס בימי דרוש בן היסטוספס הנזכר בהרודוטוס עם מספר מכתבים על קלף שנשלחו על-ידי ארשם בימי דרוש (הוא נזכר גם בגמא של יב) לנסיך ארתונתס או ארתונות, שהוא ללא ספק אביו של בגיאס של הרודוטוס171. אך החוקרים בשלהם. הם מזוהים את דרוש שבגמאים ובקלפים עם דרוש מוטס-אוסס השני, ואמינותו של יוספוס מובאת תחת שבת הביקורת172.
 והנה נתגלה לאחרונה גמא חדש באדי דאליה, וב למרבה הפלא, מופיע שוב שמו של סנבלט פחת שומרון ואחד מבניו. תאריכו של גמא זה נקבע לימי דרוש קודמנס ואלכסנדר. ועתה נמקה יוספוס מחשד שקר ומטעות, והיוסטי החוקרים ותמימותיהם עברו מן העולם. בעוד שבהתחלה היה קשה להם לחוקרים לעכל קיומם של שני סנבלטים, הרי הם נהו דעתם מבחינה מדעית. הם מדברים על שלושה סנבלטים, סלם פחות שומרון: סנבלט הסב הזקן מימי נחמיה; נכדו סנבלט הסב מימי בגויה ודרוש מוטס; הנכד סנבלט מימי דרוש קודמנס ואלכסנדר173.
 הנה לפנינו חגמה קלסית אך ממצאים ארכיאולוגיים ואחרים המספקים הוכחה חזקה למסורת הכתובות היהודית הנפכים לכלי יצירה של אישים היסטוריים חדשים, סבים ונכדים, עקב ההכרה הבלעדית שלה זוכים מקורות הספחות ההיסטורית היוונית אצל ההיסטוריונים והחוקרים בימנו174.

ואם ישאל השואל בצדק, במה שונה דרכה של החקירה המדעית ביחס לסנבלט מפתרון הסבים והנכדים ביחס לכרש וכנבזי ואחשוורש ששימש בידם במאמר זה כל עזר וחקירה כדי לתמוך במסורת הכתובות היהודית - שתי תשובות בדבר. האחת מקבלת את הנחת השוואת של השואל, ואחת הדוחה אותה לגופה. נניח שאכן שתי הדרכים חזמות ביסודן; הרי אפוא שפתרונותם ופירושם לביסוס המסורת ההיסטורית היהודית הם במעמד מדעי שווה לפתרונות ולפירושם הממסדיים על ההנחות הנבטות מן השחזור ההיסטורי שנוצר מהשימוש הבלעדי במקורות הספחות ההיסטורית היוונית. אם כן, מן הדין שהכתובות היהודית המסורתית תזכה להתייחסות רצינית בחוגי המלומדים בימנו. ברם, לאמיתו של דבר, אין שתי הדרכים שוות כלל וכלל. הסבים והנכדים כרש וכנבזי ואחשוורש, אינם פרי דמיון או ניתוח מדעי-הגיוני. הם סלם מוזכרים מפורשות במקורות הספחות היוונית או בכתובות הארכיאולוגיות. כנבזי הסב וכנבזי הנכד מוזכרים שניהם בפירוש על-ידי הרודוטוס (ספר 1, עמ' 61; ספר 2, עמ' 116), אלא שאין לו שום סיפור אודות כנבזי הסב. כרש הסב וסרש הנכד נזכרים שניהם בכתובות של כרש הנכד. גם אחשוורש הסב ואחשוורש הנכד מופיעים בזה אחר זה אצל קטסיוס, אלא שהענינים קצת מבלבלים אצל175. השם דרוש בן אחשוורש המדי מוזכר במפורש על-ידי הרודוטוס (ספר 9, קטע 108, עמ' 708), ומציאותו של מלך מדי, דוד וחותרם של כרש הגדול, שנלחם יחד אתו נגד מלכי בבל וכבשוה, מופיעה בביור ובלא צורך בפירושם בספר של כסינפון (סינפדיה).

לא כן הדבר במקרהו של סנבלט פחת שומרון. אף לא באחד מהמקורות שמופיע בהם שמו ומשרתו, אין שמץ וזכר למציאותם של אחרים הנקראים סנבלט. רק ההכרח לתרץ קשיים במסגרת הכתובות המקובלת הוא שדרש הנחת הנחות בדבר קיומם, הנחות שעל-פי יסודות המסורת הכתובות היהודית הן מיותרות. אם יש בכלל מקום לדבר על מדע של היסטוריה, הוא אינו יכול להיות מדע של אפשרויות היסטוריות176. הוא חייב להיות מדע של המציאות ההיסטורית, לברר עד תום מה היה במציאות החד-פעמית בעבר, מציאות שאינה ניתנת להחייאה מחדש בניסויים מדעיים במעבדה. לשם כך, אי אפשר להתעלם באופן שיטתי ובאופן שרירותי ממקורות הספחות המרחבים של המסורת ההיסטורית היהודית.

לסיכום, דרוש המופיע בגמאים של יב ובמכתביו של ארשם הוא דרוש הפרסי. בגויה היה פחה ביהודה שלוש שנים לפני מיתו של נחמיה. בסגנון אמרתו של דיקרט אנו קובעים: סנבלט פחת שומרון נמצא; סימן כי המסורת ההיסטורית היהודית יודעת את המציאות.

12. שמעון הצדיק ואלכסנדר מוקדון

ביוספוס מסופר, שאלכסנדר, לאחר שכבש את צר, שלח ליחשלים דרישה, שארץ יהודה תמחד בדרוש ותקבל את עולו של אלכסנדר. אך ידוע הסוהן הגדול וזקני יהודה השיבו לו, שנשבשו לשמור אמונים לדרוש ולא יוכלו להפר שבועתם. אז התסכן אלכסנדר לעלות על יחשלים למלחמה. בהגיע השמועה הנוראה ליחשלים, התלבש ידוע הסוהן הגדול לבנים ואת מאות זקני כהונה ויקרי יחשלים מלובשים לבנים, ולקראת ערב יצאו עם לפידים בידהם לקבל פני אלכסנדר וצבאו. בראות אלכסנדר את המשלחת הכבודה העומדת לפניו, ירד מעל מרכבתו וכיבד מאוד את הסוהן הגדול. כשראו ראשי צבאו את הדבר שאלוהו לפשר התנהגותו, והוא ענה, שדמות הסוהן הגדול לבש לבנים נראתה לו בחלומותיו לפני כל הקרבות הגדולים שנחל בהם את ניצחונותיו177.
 והנה סיפור זה עצמו, בשינויים קטנים, מסופר בתלמוד על שמעון הצדיק הסוהן הגדול, משיירי אנשי כנסת הגדולה. והמסקנה המתבקשת מעצמה היא, אם לא נרצה ליצור סתירות מיותרות, כי שמעון הצדיק בן יוחנן (חוני) וידוע בן יוחנן בספר נחמיה אחד הם.

קדימה אחורה

הערות שוליים

להערות של יעקב מדין

מגדים יד

מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה - עיון מחדש / חיים חפץ

חלק ג'

המסקנה הזאת מתחזקת לאור מסורת האגדה כי שמו הנספח של שמעון הצדיק היה עידו, ולאור המשמעות המשותפת לשמות שמעון וידוע 178.

העובדה שלפי יוספוס היה שמעון הצדיק בן חוני ונכדו של ידוע אינה סותרת את המסקנה האמורה. זאת, כיוון שבקדמוניות של יוספוס, הן יידוע סב של ידוע והן ידוע נקראים שניהם יאדס ביונית, עד שניתן לכנות ללא דוחק את יידוע ידוע א ואת ידוע בן יוחנן נכד ידוע ב 179. ומכיוון שבענין מנשה חתן סנבלט, קורא יוספוס אחיו של ידוע, בעוד שבספר נחמיה נאמר במפורש שחתן סנבלט היה מבני יידוע, נראה שיוספוס השתבש, או שידים מאוחרות שחלו בספרי נשתבשו 180.

לעיל הסקנו ששמעון הצדיק, אחרון אנשי כנסת הגדולה, הוא-הוא ידוע הסוף הגדול האחרון הנזכר בנחמיה, שחי בסוף ימיו של דרוש הפרסי ונתמנה לכהן גדול קצת לפני תחילת מלכות אלכסנדר. ועולה מכך, שאנשי כנסת הגדולה היו מוסד מיוחד שפעל בתקופה הפרסית בלבד במי עזרא ונחמיה ובמשך דור אחד בלבד. שמות אנשי כנסת הגדולה מזכירים כולם במפורש בספר עזרא ונחמיה וביתר ספרי הקודש מאותה תקופה 181.

לסיים הדיון הממושך הזה על התקופה הנדונה נאמר מלים ספוחות על המנין היווני, הסליוקי, מנין השטחית או מנין אלכסנדרס, לכל כינוי ושמותיו. הלוח היהודי והלוח של אמות העולם משותפים, והפער ביניהם בטל, עם תחילת מנין השטחית. בלוח היהודי, תחילת מנין זה היא שנת ג'תמ"ח (3448) למנין בראת העולם 182, שהיא שנת 312 לפנה"ס למנין הלוח המצרי.

והנה, אף שהלוחות משותפים, סיבת בחירתה של שנת תחילת המנין של היוונים שמה במחלוקת בין ההיסטוריונים המודרניים לבין המסורת ההיסטוריה היהודית. לפי ההיסטוריונים, שנת 312 היא שנת זכר הנצחון של סליקוס ויתר יורש אלכסנדר בקרב ליד עזה נגד אנטיגונוס, כמסופר ביוספוס, ניצחון שהיה אחת עשרה שנה לאחר מות אלכסנדר בשנת 323 לפנה"ס 183, למחת שהמנין החדש לא הונהג על-ידי סליקוס עד לאחר קרב אפסוס המכריע נגד אנטיגונוס, בשנת 301 לפנה"ס, קרב שנהרג בו אנטיגונוס ויורשת אלכסנדר נחלקה רשמית בין ארבעת המלכים שהתאחדו נגד אנטיגונוס ובנו דימטריוס 184. לעומת זאת, לפי המסורת ההיסטורית היהודית, תחילת מנין השטחית היא שנת מות אלכסנדר מוקדון. הדרך הפשוטה ליישוב הסתירה היא להניח שמותו של אלכסנדר וקרב עזה אירע באותה השנה. קביעה זו היא בניגוד לדברי יוספוס, אך יש בה כשלעצמה היגיון היסטורי 185.

והערה אחרונה בנדון: בתלמוד נאמר, שזמן שלטון היוונים בארץ ישראל הוא מאה ושמונים שנה עד תחילת שלטון החשמונאים, ומתן שש שנים ששלטו תחילה בעולם. פירוש הדבר, שמשנת כיבוש שושן ויתר עיר פרס ומדי על-ידי אלכסנדר בשנת הראשונה ועד למותו עברו שש שנים, ואם כך נמנות לאלכסנדר שבע שנים, אם מונים את שנת הראשונה והאחרונה כשתיים שלמות. לפי זה חלה השנה הראשונה למנין שטחית (ג'תמ"ח - 3448) בדיוק ארבעים שנה לאחר תחילת בנין בית המקדש בשנת שתיים לדרוש, היא שנת ג'ת"ח (3408). קביעה זו מתאשרת מרשימת מלכי ארץ, שכבר זכרנוה לעיל, שפורסמה על-ידי פריטשרד 186, ולפיה מלך אלכסנדר כשבע שנים, ובין מותו לבין מלך סליקוס הראשון עברו 11 שנים. אם מונים את השנה הראשונה למלכות סליקוס בבבל מקרב אפסוס בשנת 301, כפי שמתחייב לדעתי על-פי ההיגיון, הרי אחת-עשרה שנים אחורנית, שנת 312, שהיא שנת קרב עזה, חלה לפי רשימת מלכי ארץ בשנת מותו של אלכסנדר. נמצא שנמנה המסורת היהודית ששנת תחילת מנין היוונים היא שנת מותו של אלכסנדר, ולא השנה האחת-עשרה לאחר מותו 187.

ו. תקציר ההיסטוריה העתיקה משנת כיבוש יונה האשורית ועד מות אלכסנדר

כדי לשוות לנגד עינים ולשמר בזיכרוננו את מלא המשמעות ההיסטורית של השחזור המוצע במאמר זה של תקופת האימפריה הבבלית-כשדית והאימפריה הפרסית-מדיית יורשתה, הבה נערוך את המאורעות והתאריכים העיקריים של ההיסטוריה העתיקה משנת כיבוש יונה האשורית ועד לשנת מות אלכסנדר הגדול בבבל.

1. כיבוש יונה בירת ממלכת אשור על-ידי נבוכדנאצר הכשדי מלך בבל יחד עם בעל בריתו אחשוורוש (אחיאחור) המדי, אירע בשנת 440 לפנה"ס (= ג'ש"ך, 3320 למנין ישראל). כתוצאה מהחרבת יונה מלדה האימפריה הבבלית-כשדית, שראתה עצמה כירשתה וממשיכתה של הממלכה האשורית, ונבוכדנאצר התחיל לבנות את בבל בירתו בתור יונה החדשה.
2. בשנת 18 למלס, למנין כיבוש יונה, היא שנת 422 לפנה"ס (=ג'ש"ח, 3338 לבריאה), כבש נבוכדנאצר את יחשלים, החריב את העיר ואת המקדש והגלה את יהודה לבבל.
3. בשנת 27 למלס, היא שנת 413 לפנה"ס (=ג'שמ"ז, 3347 לבריאה), כבש נבוכדנאצר את מצרים והחריבה, באמצעות בעל בריתו כנבזי הפרסי שפעל בשמו. כנבזי זה היה בנו של סרש מלך אנשן, והיה נשוי לבתו של אחשוורוש (אחיאחור המדי).
4. אשתו של נבוכדנאצר, המלכה שמירמית, הייתה שליטה ליד בעלה ומפורסמת מאוד בזמנה.
5. החיתון בין בית המלכה הפרסי לבין בית המלכה המדי, מאורע שהביא ליצירת ברית איחוד מדי-פרסי, בא לאחר שסרש מלך אנשן, בשיתוף עם אחשוורוש (אחיאחור) המדי, ניצח במלחמת מרד את אישותמגא-אזדהק (אסטיאגס) הסקית, ששלט קרב לשלשים שנה על ארץ מדי ופרס וארם בסוף ימי ממלכת אשור.
6. בשנת 30 למלס נבוכדנאצר, היא שנת 410 לפנה"ס (=ג'ש"ן, 3350 לבריאה), פלש אחשוורוש המדי בראש צבא רב וצי פיניק גדול, בשליחות נבוכדנאצר אדמו, ליבשת יון באירופה. לאחר שרפת העיר אתונה וניצחונות אחרים בשדה הקרב, נהפך עליו הגלגל וחב הצ' הפיניקי הוטבע על-ידי הצי היווני בקרב ליד סלמיס. מאוחר יותר נהדף גם הצבא, בראשות מרדוניוס בן גובריאס (=מחדך בן גבר) הבבלי, בקרב פלטיא.
7. בשנת 395 לפנה"ס (=ג'ש"סה, 3365 לבריאה), בשנה ה-45 למלס, מת נבוכדנאצר, ובנו איל מחדך מאשתו שמירמית, ישב על כיסא אביו. באותה שנה הוציא איל מחדך מבית הכלא את יוכי מלך יהודה, שהיה כלא במשך שלשים ושבע שנה, ונשא ראשו מעל כל המלכים אשר אתו. איל מחדך הכיר את יוכי בעת שהוא עצמו הושלך לכלא על-ידי אביו נבוכדנאצר, לאחר שהבריא נבוכדנאצר ממחלת ההידמות לחיה (לוגומכיה) שאחזת.
8. גם נבוכדנאצר וגם איל מחדך במ כיס עצמם בשם נבואידי. בנו של איל מחדך שמלך יחד אתו וגם אחרי נקרא בלשאצר, כשם אביו של נבוכדנאצר, סב של איל מחדך.

9. מנישואי בתו של אחשווש המדי וכנבזי בן סרש הפרסי נולד סרש הגדול. בשנת 370 לפנה"ס (=ג'ש"ץ, 3390 לבריאה), כבש דרוש בן אחשווש המדי וסרש הגדול בן אחותו וחתנו את בבל בליל משיטה אלילי, ובלשאצר בן בם של נבוכדנאצר נהרג בארמונו. כתוצאה מהכיבוש, נולדה האימפריה המדיית-פרסית, שראתה עצמה כירושתה וממשיכתה של ממלכת בבל.

10. באותה שנה מת דרוש המדי בן 62 שנה, וסרש הגדול נעשה למלך המלכים במלכות פרס ומדי. באותה שנה או בתחילת השנה שאחריה. הוציא סרש בכל מלכותו כחז המרשה לעם יהודה לעלות לארץ יהודה ויחשלים ולבנות את העיר ואת המקדש. עותק אחד מהכרז הושם באחמנת בירת מדי, שם מצא אותו דרוש הפרסי כעבור 18 שנה.

11. בשנת שלוש למלס, למינין כיבוש בבל, היא שנת 367 לפנה"ס (=ג'שצ"ג, 3393 לבריאה), עלה סרש הגדול למלחמה על אחשווש בן דרוש גיוס עקב סכסוך על פרשנות בעניין דתי פרס ומדי הנגעים לסדרי המלוכה. בשדה קונאכיסא ליד בבל נהרג סרש, ואחשווש ישב על כיסא מלכות פרס ומדי כארתחששתא המלך הגדול במקום סרש. בתחילת מלכותו, הורה אחשווש-ארתחששתא להפסיק את בנין העיר והמקדש ביחשלים.

12. בשנת 14 למלס, למינין ניצחון על סרש, היא שנת 353 לפנה"ס (=ג'ת"ז, 3407 לבריאה), נרצח אחשווש-ארתחששתא ובן בדי ארתפרנס. באותה שנה מת או איבד עצמו לדעת כנבזי בן סרש הגדול, לאחר שרצח את אחיו ברדיא-ברדי וירד מצרימה לדכא את המרד של אמורטיס (אמירטיס) ושל אינחס בן פסמיטוס הלב. כיסא מלכות פרס, שנשאר ללא יורש, נתפס על-ידי גומתא המאגי, מבניו או מחכמיו של המן בן המדתא האאגי (המאגי) שנתלה על-ידי אחשווש-ארתחששתא.

13. באותה שנה, בקנאו את קנאת הדת הפרסית מיסוד של זאראתוסטרא רב ואת קנאת בית המלוכה הפרסית מיסוד של אחמיניש, קם דרוש בן וושתספא הפרסי, ובעזרת שישה מאצילי נסיכי פרס ומדי הרג את גומתא המאגי וביטל את מחשבותיו לטובת הדת המאגית. באותו פרק זמן מרדה בבל בפרס, בהנהגת וידן-בל, שכנה עצמו נבוכדנאצר בן נבנאיד. דרוש הפרסי כבש במלחמת תנפנה את בבל והחריבה. באותו פרק זמן, הרג דרוש גם את חבכו לקשר ארתפרנס, שישב על כיסא מלכות מדי, וכך נעשה דרוש הפרסי למלך המלכים ארתחששתא של מלכות פרס ומדי. לאחר מכן התחיל דרוש לבנות את העיר פרסא (פרסיפוליס) בירתו בתור בבל-נינה חדשה.

14. בשנת 352 לפנה"ס (=ג'ת"ח, 3408 לבריאה), התיר דרוש-ארתחששתא את המשך בנין המקדש ביחשלים ובשנת 348 לפנה"ס (=ג'ת"ב, 3412 לבריאה) עמד המקדש על תלו. כעבור שנה, שנת 347 לפנה"ס (=ג'ת"ג, 3413 לבריאה) עלה עזרא ופמלייתו ברשיון דרוש-ארתחששתא, ובשנת 334 לפנה"ס (=ג'ת"ו, 3426 לבריאה) נתמנה נחמיה על ידו לפחת יהודה.

15. בשנת 340 לפנה"ס (=ג'ת"ך, 3420 לבריאה) היו מריחות במצרים והיו פרעות נגד יהודי יב, ובתן נהרס המקדש שביב. בשנת 17 לדרוש הפרסי, היא שנת 337 לפנה"ס (=ג'ת"כג, 3423 לבריאה), שלחו יהודי יב בקשה לבגוי שהיה פחת יהודה לפני נחמיה, להתיר להם לבנות מחדש את מקדשם.

16. באותה שנה, שנת 337 לפנה"ס, הצליח דרוש הפרסי לדכא גם את המרד המדי הגדול של פראורתש-ארפכשד, שכנה עצמו חשרתיתה בן אחשווש. באותן שנות מהומות ומלחמות, נפגעה גם העיר יחשלים בפרעות צרי יהודה שפעלו בחסות הפחה, וחומתה נהרסה כליל. בסביבות שנת ה-20 לדרוש הפרסי, נמצא בגוהי אשם במרד ונהרג, וכך נסללה הדרך למינוי של נחמיה כפחה ביהודה בשנת 20 לדרוש-ארתחששתא.

17. נחמיה נקרא לבא לפני המלך בשנה 32 לדרוש-ארתחששתא, היא שנת 322 לפנה"ס (=ג'ת"ח, 3438 לבריאה), כנראה להתייעצות בקשר להכנת המקדשים תחת אלכסנדר לעלות למלחמה נגד מלכות פרס ומדי. הוא חזר ליחשלים באותה שנה, וגירש את מנשה בן יידע, חתן סנבלט, מלכתן בבית המקדש.

18. בשנת 36 לדרוש-ארתחששתא, לאחר מות נחמיה, היא שנת 318 לפנה"ס (=ג'תמ"ב, 3442 לבריאה), הוכה חיל דרוש בשדה הקרב גוגמלא ליד ארבל ביד אלכסנדר וחילו. האימפריה הפרסית-מדיית הגיעה לקצה. דרוש נס משדה המערכה ונהרג ביד שריו, שדימו למצא חן בעיני אלכסנדר. פרס נכבשה ועיר הבירה פרסא (פרסיפוליס), 'נינה' של מלכות פרס ומדי, הוחרבה ביד אלכסנדר הגדול.

19. באותה שנה, לפני המערכה האחרונה בשדה הקרב גוגמלא, עלה אלכסנדר על יחשלים, ושמעון-ידע הצדיק הסתן הגדול יצא לקראתו בראש פמליה גדולה, סלם לבושים לבנים. אלכסנדר ירד מעל מרכבתו, הראה אותות כבוד לשמעון הצדיק וקבל את כניעת יחשלים בהשאירו את העיר ואת המקדש על תלם, ומבלי לפגוע בעם היהודי לרעה. מאותה שנה ועד למותו, כיהן שמעון הצדיק בכהונה הגדולה במשך 40 שנה.

20. בשנת 312 לפנה"ס (=ג'תמ"ח, 3448 לבריאה), מת אלכסנדר בבבל, ומלכותו נתחלקה חלוקה זמנית בין שרי צבאו לאחר קרב עזה. אך הסכם החלוקה החזיק מעמד בצורה חפפת במשך אחת עשרה שנה, עד שנת 301 לפנה"ס (=ג'תנ"ט, 3459 לבריאה). באותה שנה, בשדה הקרב איפסוס שבאסיה הקטנה, הוכרע ונהרג אנטיגנוס, שפיסה כל השנים להיות שליט עליון באימפריה המקדונית המאוחדת. האימפריה המקדונית - ההלניסטית נחלקה סופית לארבע ממלכות. ממלכת בבל וסוריה נפלה סלה ליד סיליקוס הראשון, שהעתיק את בירתו לאנטיוכיה, היא חמת המקראית, והנהיג את הלוח החדש למינין היוונים, ושנת תחילתו הייתה שנת 312 לפנה"ס, שנת מותו של אלכסנדר. אמנם היו סופרים בישראל שהקדימוה שש שנים לשנת 318 לפנה"ס, שנת כיבוש פרס ביד אלכסנדר.

21. סך כל משך הזמן המשתרע משנת כיבוש נינה בירת אשור ועד שנת מותו של אלכסנדר הגדול, הוא מאה עשרים ושמונה שנים, המורכבות משבעים שנות קיום האימפריה הבבלית-כשדית שנסודה על-ידי נבוכדנאצר הגדול, מחמישים ושתיים שנות קיום האימפריה הפרסית-מדיית שנסודה על-ידי דרוש המדי וסרש הגדול, ומשש שנות האימפריה המקדונית-ההלניסטית המאוחדת תחת מייסודה אלכסנדר הגדול.

אחורה

הערות שוליים

מגדים יד

מלכות פרס ומדי בתקופת בית שני ולפניה - עיון מחודש/חיים חפץ

הערות השוליים

1. עובדת יסוד זו היא ששימשה אחת הסיבות העיקריות שעוררו את ד"ר עמנואל וליקובסקי לערוך עיון מחודש ולשחזר מיסודה את ההיסטוריה המקובלת של העולם העתיק החל מסוף הממלכה התיסנה במצרים ועד להופעתו של אלכסנדר הגדול. ראה: E. Velikovsky, *Ages in Chaos*, New York, 1952, p. 1-12; idem, *People of the Sea*, Abacus, pp. 244-215.
2. ראה: J. B. Pritchard, *Ancient Near East*, Princeton, 1958; G. Rawlinson, *The History of Herodotus*, Vol. 2 (Modern Library, New York, 1947, p. 591 (להלן: ראוולסון); A. E. Olmstead, 'Behistun Inscription', *American Journal of Semitic Languages* (=AJSL) 55 (1938), pp. 392 ff.; A. E. Cowley, *Aramaic Papyri of 5th cent. B.C.E.*, Oxford, 1923 (להלן: קאויל); G. R. Driver, *Aramaic Documents of the fifth Century B. C.*, Oxford, 1957.
3. מלבד הבעיות הקשות של פיענח כתובות ארכיאולוגיות, בשל שבריה, טשטוש וקשיי קריאה ותרגום, קיימת בעיית הזיופים שנעשו בכל התקופות, שאין לחוקרי ימים אמת מידה מסכמת לגילום ולהוכחתם. ראה: R. J. Kent, 'Present Status of Old Persian', *Journal of American Oriental Society* (=JAOS) 56 (1936), pp. 215 ff.
4. דוגמה בולטת היא עצם מציאותו של בלשאצר מלך בבל הנזכר בספר דניאל, שהחוקרים הראשונים ביטלו כפרי דמיון של הסופר היהודי העתיק, עד ששמו ומעמדו הרם נתגלו בכתובות ארכיאולוגיות מחובות. ראה: Dougherty, *Nabonidus & Belshazzar* (להלן: דוהרטי, נבונאיד ובלשאצר). הוא הדן ביחס למדכי ואסתר, שעד היום לא פסקה המחלוקת בין החוקרים בדבר קיומם וזמנם. ראה: J. Hoschander, *The Book of Esther in Light of History*, Philadelphia, 1923; A. E. Olmstead, *The History of the Syria-Palestine*, Chicago, 1932, pp. 611-615.
5. סדר עולם רבא, פרקים כ"ט--ל'; מגילה, יא, ע"ב; עבודה זרה, ט, ע"א.
6. ילקוט שמעוני, אסתר, רמז תתרמ"ט; יוספוס, קדמוניות, ספר עשירי, י"א, ב, ד; לבנר, כל אגדות ישראל, כרך ב, עמ' 6 (ליל חרדות); גינזבורג, אגדות היהודים, כרך רביעי, עמ' 343.
7. C. C. Torrey, 'Medes and Persians', *JAOS* 66 (1946), p. 37. ערך 'דרוש המדי', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 704-703.
8. ראה פירוש של האברבנאל לדניאל, מעיני הישועה, המעין העשירי, תמר ז; וק צמח חזד לר' חזד גאנז (תלמידו של המהר"ל), חלק שני.
9. ראה: I. Velikovsky, *Theses for the Reconstruction of Ancient History*, Jerusalem, 1945, Sections 233, 256; idem, *Ramses II and his Time*, Doubleday, New York, 1978, p. 207 ff.
10. ירמיהו, מ"ג, ח--יג; מ"ד, כז--ל; מ"ו, יג--ס; יחזקאל, כ"ט, א--כא; ל', א--ס; ל"א, א--יח; ל"ב, א--לב. ראה: Herodotus, *The Persian Wars*, Modern Library - Random House, New York, 1942, Book 3, p. 210 ff.
11. כגון: הושנדר (לעיל, הערה 4); דוהרטי, נבונאיד ובלשאצר; י"מ גרינץ, ספר יהודית, ירושלים, תשי"ז.
12. יוספוס, קדמוניות היהודים, ספר עשירי, ט', ו; י"א, ד; ספר אחד עשר. מגרעונו של יוספוס הן המגרעות של הסופרים היוונים והחמאים שבסגנונם ובדרך הרצאותם כתב, דהיינו גיבב סיפור על סיפור תוך דילוגים בסדר הזמנים, וקביעת זיהויים ועבודות מבלי לנתח היטב את הסתירות ואת סדרי הזמנים ומבלי לציין בבירור את מקורות הזיהויים. זאת ועוד, יוספוס מוצא לנכון לצטט או להסתמך על מחבר מסוים כעד נאמן לדבריו, ו'ערבך ערבא צריך'. בנוסף לכך, יש לקחת בחשבון את האפשרות שיד מגיהם ועורכים עתיקים נשלחה בספריו, ולעולם אין לדעת בבירור אם קביעה מסוימת יצאה מקולמוסו של יוספוס או היא תוספת מאוחרת. הערה זו מונה גם לגבי סופרים יוניים וחמאים אחרים, סלל הרודוטוס, תסידיס וכסיפון.
13. סדר עולם רבא, כ"ט--ל'; מגילה, יא, ע"ב; עבודה זרה, ט, ע"א.
14. ספר טוביה, י"ד, יד--טו (בשני נסחים); סדר עולם רבא, כ"ד; ערכין, יב, ע"א.
15. ראה: G. Roux, *Ancient Iraq*, Pelican, Hammondsworth, 1964, 1969, p. 338; 355 ff (להלן: רואה). עירק העתיקה). וראה: דניאל, ד', ס--כז.
16. יחזקאל, ל', ה; מלכ"ב, כ"ד, ז; ירמיהו, מ"ו, ב.
17. מלכ"ב, כ"ד, יב; כ"ה, ח; ירמיהו, נ"ב, כח--כט.
18. יחזקאל, כ"ט, יז; סדר עולם רבא, כ"ו; יוספוס, קדמוניות היהודים, ספר עשירי, ט', ו.
19. מלכ"ב, כ"ה, כז; מגילה, יא, ע"ב. מעיין הדבר, שעל אף שהתלמוד קובע את סך שנת מלכות נבוכדנאצר על סמך פרשנות הכתובים, לגבי סך שנת מלכות איל מחדך הוא מתבסס על מסורת בלבד, למחות שניתן להוציא בפרשנות הכתובים בקלות. נראה שגורסת ביחוסו בדבר קיצור שנת איל מחדך הייתה ידועה לחז"ל.
20. להבדיל מאחשוחש אב דרוש שנזכר בדניאל, ט', א. עין שם ברש"י ובשאר מפרשים.
21. עין עזרא, ד', ח וברש"י שם על-פי הגמרא במגילה.

22. מגילה, י' ע"ב. ילקוט שמעוני אסתר, רמז תתרמ"ט.
23. מקוחות להשלמה: דנאל, ו', א; ח', כ--כב; ט', א; י', א; י"א, א--ד; עזרא, ד', ה--ז, כד; ו', יד--טו; ז', ז; נחמיה, ב', א; י"ב, ו; אסתר, א', ב--ג; ב', טז; ג', ז; מגילה, י"א, ע"ב; סדר שלם רבא, ל'; עובדה זרה, י' ע"א.
24. כך עולה גם מלשון של סדר עולם רבא, ל': 'עד כאן היו הנביאים מתנבאים בחח הקודש, מכאן ואילך הט' ושמע דבר חכמים... ר' יוסי אומר: מלכות פרס בפני הבית ל'ד שנה; מלכות יון ק"פ; מלכות בית חשמונאי ק"ג; מלכות הורדוס ק"ג'.
25. תוספת או גרעון של שנה או שנתיים אינה משנה דבר לעניננו, והדבר תלוי בדרכי חישוב שנת תחילת המלכות ושנת סופה אצל כל מלך, וכמבאר בספרים ובמאמרים, וכן במפרשים, שהמושג שנים מקוטעות הוא לחם חוקם. מענין הדבר, כי משך שלטון של דרוש השלישי קודמנס הוא 4-5 שנים, שהוא ההפרש בין שנת 32 לדרוש-ארתחששתא, שבה נקרא נחמיה לחזור לזמן-מה (נחמיה, י"ג, ו), ובין השנה ה-36, שנת כבוש בידי אלכסנדר, לפי התפישה ההיסטורית של המסורת היהודית.
26. ראה: אייזנשטיין, אוצר ישראל, כרך שני, עמ' 159 (ערך 'אסתר').
27. יוספוס, נגד אפיין, 3, 1; וראה באחכה ראולנסון, כרך ראשון, עמ' 71 ואילך.
28. Strabo, The Geography of Strabo, Loeb Classical Series 5, London, 1960, p. 247.
29. עובדת יסוד זו מודגשת על-ידי החוקרים והעורכים של ספרי היוונים הקלאסיים בכל ההקדמות ובערכים על ההיסטוריונים העתיקים המפורסמים באנציקלופדיות.
30. Xenophon, Hellenica (Loeb, London, 1969), Book 3, p. 175. באנציקלופדיה בריטניקה, כרך עשרים ושלושה, עמ' 843: 'למחת שכתב הרבה, לא כתב יצירה אחת היסלה לענת תשובה מכרעת לשאלה למה בכלל כתב. הוא עושה חשם של איש מעשה ואציל כפרי שבדרך מקרה כתב ספרים'. לדעתי, נוהג היה כסיפון לאסוף ספרים, לערוך אותם ולהוסיף בהם כיד היצירה הטובה עליו. נכוחות בקרב הצבא היווני שהצטרף למסע של סורש אף היא מקרית, כיון שלא היה לא מפקד ולא חייל שכיר. היא מזכירה במקצת את נכוחות המקרית של פיר ביזוהב בשדה הקרב בחדים, כמסופר במלחמה ושלום של טולסטוי. בעמ' 844 קובעת הבריטניקה כמסיחה לפי תומה, כי האנאבאסיס של כסיפון פורסם על-ידי בראשונה תחת שם בדוי, מבלי לציין שקיימת דעה שתמיסטוגניס הקדים את כסיפון בפרסום ספרו.
31. ראה: Cambridge Ancient History, Vol. 5, p. 465-585, במיוחד את ההערת על הכחולוגיה. על החדוטס במיוחד, אומר ראולנסון, כי הוא 'מאוד לא דייקן בקביעותו הכחולוגיות, מפני שהסתכל על המשא מול כבלית חשב, כפי שנראה בביחר' (כרך ראשון, עמ' 104). והוא אומר זאת למחת שהוא מעדיף את החדוטס על קטסיס במהמנות וכהיסטוריון הדובר אמת.
32. ראולנסון, כרך ראשון, עמ' 71 ואילך; אולמסטד, היסטוריה של האימפריה הפרסית (לעיל, הערה 4; מהדורת 1978, דפוס אוניברסיטת שיקגו), עמ' 109, 118, 373 (להלן: אולמסטד).
33. ראולנסון, כרך ראשון, עמ' 61 ואילך; Diodotus Siculus (Loeb, London, 1946-1957), Vol. 1, p. 355 ff.
34. בבא בתרא, טו, ע"א. להערכת אופייה של ההיסטוריה של דיווחוס, ראה ההקדמה שם במהדורת לאוב. הזמן בשל ללא ספק לעיון מחודש גם בהיסטוריה העתיקה של יוון.
35. A. H. Verrill, Old Civilizations of the New World, New Home Library, New York, 1943, pp. 39-62.
36. 33G. G. Cameron, 'Darius and Xerxes in Babylonia', AJSL 58 (1941), pp. 316, 327; R. A. Parker, 'Persian and Egyptian Chronology', AJSL 58 (1941), p. 285 ff.; A. Poebel, AJSL 56 (1939), pp. 129 ff.; R. N. Frye, 'Persepolis Again', Journal of Near Eastern Studies 33 (1974), p. 383 ff.
37. R. G. Kent, 'An Inscription of Darius II', in: Old Persian texts, JNES (1942), p. 421.
38. קנט, המצב הנכחי (לעיל, הערה 3), עמ' 216. ראה באותו כרך גם דברי דיאן (עמ' 91, הערה 1, טבלה פרסית עתיקה מסופקת בפילדלפיה).
39. A. W. Davis, 'An Achaemenian Tomb Inscription at Persepolis', Journal of Royal Asiatic Society (1932), p. 373. 452,444 עמ' אולמסטד.
40. אולמסטד, עמ' 360: 'בהקשר לא בחר אנו שומעים על דרוש וארתחששתא'. בהתחשב במקוחות המסורת ההיסטורית היהודית, הופעת השמות הללו ביחד דווקא במקום זה היא מאוד בחרה, וכפי שיזכר להלן.
41. בתקופות עתיקות נהגו אנשים, ובמיוחד מלכים וחזנים, לקחא לעצמם שמות לפי המאורעות כדי להביע רעיונות, דוגמת האפיפיורים של הכנסייה הקתולית-חמית. ראה דוגמה מעניינת בקשר למלך הודי מפורסם אצל: Romila Thapar, A History of India (Pelican, Hammondsworth, 1966), Vol. 1, p. 72. עיין גם וליקובסקי, תקופות בתורה ובה (לעיל, הערה 1), עמ' 233-234; הנ"ל, רעמסס השני וזמנו (לעיל, הערה 9), עמ' 117 ואילך.
42. ערך 'דרוש המדי', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב.
43. סייחפדיה א, 5, 2; ב, 1; ג, 3, 22; ח, 5, 17.
44. סייחפדיה, ספר א, 5, 2: 'באותו זמן כבש מלך אשור (הסונה לבלב) את כל סוריה, אומה גדולה מאוד'.

45. קדמוניות היהודים, ספר עשירי, י"א, ד.
46. ראה נאומו של פחפ' סיאגר להגנת המבט הכסיטופני על ההיסטוריה של סרש בדיון על טבלאות החוזים הבבלים עם תאריכי המלכים, Proceedings of Society of Biblical Archaeology 6 (1886), pp. 112-120.
47. המלחמות הפרסיות, ספר ראשון, פרק 95 (עמ' 54 במהדורת רנחם האוס).
48. A. H. Gardiner, Egypt of the Pharaohs, Oxford, 1969, p. 452. (להלן: גארדינר). כסיטופן, הליקיה, ספר שני, פרק 8, 1. דרוש זה מסונה במקורות גם דרוש בן ארתחששתא, והסונה לארתחששתא הראשון לנגמס בן כסרכסיס, לפי התפישה ההיסטורית המודרנית.
49. החזוטוס, ספר ראשון, פרקים 107-130; Photius, Bibliothelque, Tome I, Codice 72 (ctesias, Resume des livres 7-23, Paris, 1959, pp. 133-105), סימס תמצית של ספרים 7-23 של ההיסטוריה הפרסית של קטסיס; כסיטופן, סיחפדיה.
50. כפי שרצה המלך שאל למנוע שהמלסת תיטוב מיונתן במ לחדד חתנם, כדבר שמואל הנביא (שמו"א, ט"ו, כח; י"ח, כא; כ', לא).
51. בסנקט, סרש השני, דיוני החברה לארכיאולוגיה תנ"כית, כרך ראשון (1872), עמ' 183. אך בעקבות אי-הבהיחת של יוספוס, שולל בסנקט את קיומו של דרוש המדי והוא מזהה אותו עם דרוש היסטספיש, למחת ההפרדה הבחירה לשני אישים של דרוש המדי ודרוש הפרסי בספרי דניאל ועזרא. עין שם גם כרך חמישי, עמ' 225 ואילך, וכרך שיש, עמ' 79 ואילך.
52. זר-כבד, עזרא ונחמיה (מסדרת 'דעת מקרא'), עמ' 8, בנספחות; אולמסטד, עמ' 31, 29.
53. Xe nophon, Hellenica, Book 2, Sect. 1 (Loeb, London, 1969, p. 91). (סרש נעשה שליט על כל גיי חוף הים על פי מימי אביו דרוש); Oeconomicus, Chap. 4, pp. 6-2. קנט (לעיל, הערה 3), עמ' 216.
54. שמו"א, י"ח, כז; כ"ד, טז; כ"ו, יז; מלכ"ב, ב', יב; י"ג, יד; ט"ז, ז.
55. כרך 4, עמ' 404. הדעה הנדחית התבססה על ציור המלך החחטים בקבר. תמונת אלה (ראה אחת מהן בעמ' 403 שם) מתנת חשם בחר של אדם צעיר, ולא של זקן בא בימים.
56. החזוטוס, ספר ראשון, פרקים 96-107, 130; דיוחוס, ספר שני, עמ' 457 ואילך; סיחפדיה; חא, עירק העתיקה, עמ' 219; 350, p. 219; J. Finegan, Light from Ancient Past, Princeton, 1946, p. 219; אולמסטד, עמ' 21-22, 34; ראלנסון, כרך 4, עמ' 254 (מערכת השמות); שם, כרך ראשון, עמ' 523; אנציקלופדיה יהודית, כרך 8, עמ' 406 (ערך 'מדי'): 'אסטיאגס (=שיטוטו בבבלית) שמסורת המזרחית מזהה אותו בטעות עם אז-דהק האגדי של בבל'. כרגיל, אין האנציקלופדיה מנמקת מדוע זיהוי זה של המסורת המזרחית מוטעה. יצין, כי בניגוד לפיגן קובע חא (עירק העתיקה, עמ' 341), כי אמטיס שנישאה לנבכדנאצר הייתה בתו של כאכסרס (אחשווש).
57. בכך מוסבר, לדעת, למה לא ניתן דתי פרס ומדי לשיני, כדי שברית האיחוד לא תוכל להיות מופרת לשלם. ראה דניאל, ה', ט, יג, טז.
58. קדמוניות, ספר עשירי, י"א, ב (כאן מזהה אותו יוספוס עם בלשאצר); נגד אפיין, ספר ראשון, פרק כ'. חא, עירק העתיקה, עמ' 346-353. דוהרטי, נבנאיד ובלשאצר.
59. ילקוט שמעוני, ישעיה, כ"א. יצין, אגב, כי דיוחוס, ספר שני, מתאר את ארבקוס המדי כבש סרדנפוליס, מלך אשור האחרון מצאצאי ניסס ושמירמית ובנם ניסאס, כשומר שער הארמון של סרדנפוליס, משרה שהונהגה לראשונה בצורתה ולמטרתה המתוארת על-ידי ניסאס שאף השלום והנחות.
60. טוביה, י"ד, יד--טו; יוספוס, קדמוניות, ספר עשירי, ה', א; אולמסטד, עמ' 32-33; חא, עירק העתיקה, עמ' 338-343; בסנקט, על תאריך נפילת ניסה ותחילת מלכות נבכדנאצר, החברה לארכיאולוגיה תנ"כית, כרך שני, עמ' 147.
61. וילקובסקי השכיל אמנם לזהות את השם בליסס עם השם נבפולצר (התחילת 'נב' + 'פולצר' או 'בולצר'), אביו של נבכדנאצר. ראה תיזה 191, וק רעמסס השני וזמנו, עמ' 119. אך אף הוא לא שם לב, ששם זה זהה לשם בלשאצר. במיוחד בולטת הזהות בכתיב בלשאצר, כשהאות א' מופיעה לפני האות ש'. ראה דניאל, ה', ל; ז', א. נמצא כי שמו של נבפולצר אבי נבכדנאצר היה בלשאצר כשם נכדו של נבכדנאצר, שנהרג בלילה שבו נפלה האימפריה הבבלית-כשדית.
62. ראלנסון, כרך ראשון, הקדמה, עמ' 61 ואילך; דוהרטי, נבנאיד ובלשאצר, עמ' 39-43. גישתו של דוהרטי נתמכת על-ידי יוספוס שזיהה את נבנאיד עם בלשאצר. לדעת, סלם צדקים, מכיון שהשם נבנאיד הוא שם מלסתי למלכי בבל הכשדית כמו פרעה למלכי מצרים, ארתחששתא למלכי פרס, ולדעת החוקרים מסברתם, סיאניס למלכי קליקה. ראה הערות 26 ו-27. בעמ' 40 להחזוטוס (רנחם האוס).
63. עין וילקובסקי, רעמסס השני וזמנו, עמ' 125-127.
64. חא, עירק העתיקה, עמ' 273; החזוטוס (רנחם האוס), עמ' 99, והערה 81 שם; יוספוס, נגד אפיין, ספר ראשון, פרק כ'.
65. אייזנשטיין, אוצר ישראל, כרך רביעי, ערך 'ושתי'. ויקרא רבא, סוף פרשה יט ('מה הייתה שם אשתו של נבכדנאצר' וכו'). גינזברג, אגדות היהודים, כרך שביעי (מפתח), עמ' 423. וילקובסקי, רעמסס השני וזמנו, פרקים 4 ו-5, מאריך לבסס את עמדתו המהפכנית, שאימפריה חתית עתיקה לא הייתה ולא נבראה, וכי כל הממצאים

הארכיאולוגים שיוחסו לה שייכים באמת לאימפריה הבבלית-כשדית. הוא מזהה את מורסילס ובנו חטוסילס הסבשים, כנפולצר ובנו נבכדנאצר. משום כך, גדולה הפליאה על וליקובסקי, המרבה להשתמש בספח של גינזבורג, על שלא שם לב למלכה המפורסמת פודוחפה אשת חטוסילס הגדול, המזכירה באישיות ובמעמדה את שמירת את נבכדנאצר. עין: D. R. Gurney, The Hittites (Pelican, Hammondsworth, 1952), pp. 67, 140, 199

66. ראה לעיל, הערה 61. תיאור הגעל שמעש בלשאצר עורר בשני ראשי לגיונתו דרוש וקורש עד שהעמידו מכיסא והטיח כתח, המובא באסתר רבא, תחילת פרשה ג', חזמה מאוד לתיאור הגעל שמעש סרדנפולס עורר בארבעת המד, כמובא בדיווחוס. לבליל הסיפורים והתיאורים הזה יש לשייך, לדעתי, גם את סיפור הריסת הבסות המלכותי; לכך קשורים השמות בליסיס, סרש וארתחששתא - אוסס השלישי. ראה כסינפון, אנאבאסיס, ספר ראשון, פרק 8-11; 4; דיווחוס, ספר 16, פרק 41 (לאוב, כרך שביעי, עמ' 353).

67. קיימת סתירה בחרה בין המסורת היהודית ששלושה מלכים בלבד מלס בתקופת האימפריה הבבלית-כשדית, והם: נבכדנאצר, איל מראדך ובלשאצר, לבין ביחוסוס, הנתמך לכאורה על-ידי כתובת ארכאולוגית, הקובע כי איל מראדך נרצח כשנתיים לאחר מלס על-ידי גיט נרגלסר, וזה מלך אחריו כשש שנים. יוספוס מביא את שתי הגרסאות בערוביה ומסתבך בסתירות. ראה יוספוס, קדמוניות, ספר עשירי, י"א, ב; נגד אפיון, ספר ראשון, כ'. בתחזות השחזור, תיזה 188, הכריע וליקובסקי נגד סדר מלכי בבל של ביחוסוס. אך בספח על רעמסס השני זמנו (עמ' 157-158), התפשר והוסף נרגלסר שני ובנו לבש-מרדך שני אחרי איל מראדך, וכך רק הגדיל את המבכה. הואיל ואין ההכרעה בסוגיה סבכה זו דחשה לצורך הבהרת הכחולוגיה של האימפריה הפרסית-מדית לא התאמצנו לחקרה עד תמה. אך היא קובעת ברכה לעצמה ומן הראוי שתחקר היטב, תוך התחשבות בכל המקורות האיראניים (רלוונטיים), סלל אלו שהובאו בגוף מאמר זה.

68. הקריאה הנסנה של שם אמו של נבונאיד שניה במחלוקת בין החוקרים. יש קוראים אותה: אדד-גפי, שלדעתי ניתן מבחינה פונטית להשוות עם פודוחפה אשת חטוסילס, שכזכור זיהה אותו וליקובסקי עם נבכדנאצר. בתחילה היו החוקרים סבורים שהטבלה מדברת על אביו של נבונאיד. על כך פנים, לפנינו דוגמה נוספת לשברירותה של הארכיאולוגיה כעדות עצמאית ומהימנה בתחום ההיסטורי. מעמדה צריך להיות ככלי עזר, אמנם חשוב, שיש להשתמש בו בזהירות ובחשדנות, אך בשום פנים ואופן אין להתייחס אליה כאל מכריע בלעדיו ואפילו לא כמכריע עיקרי. ראה דהרטי, נבונאיד ובלשאצר, עמ' 28-19; 39; 62.

69. ואולי הקריאה הנסנה של השם בכתבת היא: שמוא רמתא, כלומר שמירת.

70. אולמסטד, עמ' 51-53; החחוטוס א', 108; ב', 1, עמ' 116, 61. לפלא הדבר כי בסנקט, שהשכל לעמוד על מציאותם של סרש הסב וסרש הנכד ומשמעותה, לא הודה במציאות כנבזי בנו של סרש הנכד. טעות נובעת כנראה מטעות המקורית, שלא גרסה הפרדה גמורה במציאות בין דרוש המדי לבין דרוש הפרסי. ראה לעיל, הערה 51.

71. אולמסטד, שם; זר-כבוד, עזרא ונחמיה (מוסד הרב קוק), נספחות, עמ' 8-10, 18-19.

72. במקום אחר בספח מספר החחוטוס על מצביא פרסי אחד בשם אמאסיס, שנלחם נגד הלבנים והיוונים בסיריקה תחת פקודתו של האחדשרפן הפרסי אראנדס, שהוקם על משמרתו על-ידי כנבזי, ושהוצא להורג מאוחר יותר במצוות של דרוש הפרסי בן ושתספא. העובדה שיש מלך מצרים בשם אמאסיס שהיה מצביא בצבא פרעה שבנו הובס על-ידי כנבזי וגם מצביא פרסי באותו שם שמונה על-ידי כנבזי - היא אחת מסיבות הבלבל בסוגיה. ראה: החחוטוס, ב', 161-182; ג', 1-16, עמ' 199-218; ד', עמ' 200-203, 358-372, 166-167. אמאסיס מלך מצרים מהווה בעיה מסובכת בפני עצמה, ונדון עליה באחכה להלן. ראה גארדינר, עמ' 366; וליקובסקי, גי' הים, עמ' 98; רעמסס השני זמנו, עמ' 272, 224; אולמסטד, עמ' 223; פרקר (לעיל, הערה 36), עמ' 285.

73. גארדינר, עמ' 452; קאולי, גומא מס' 35, עמ' 130.

74. ראוולנסון, כרך שני, עמ' 414, הערות 5-7; אולמסטד, עמ' 373, 303.

75. עין לעיל, הערה 49.

76. יצון באופן כללי ששמות הסרסים המובאים אצל קטסיוס דומים לשמות סרסים ואחרים שבמגילת אסתר. למשל, בגפתיס (=אבגתא), איזבתיס או מזבתיס (=ביזתא), אספדתיס (=אספתא), נתכיס (=התר). ק מופיעים אצל השמות מתרדתיס האחדשרפן (=מתרדת) ושתברזיס (=שתר-בזז), הנמצאים בעזרא ד', ז; ה', ג. שמות כאלה ואחרים מופיעים גם בגמאים של יב. קיימת גם התופעה של שמות זהים המופיעים בספרות היוונית, והמכשול היחיד העומד במקרים רבים בפני שיוכם לאותם אישים הוא פער הזמנים המפרד ביניהם לפי הכחולוגיה המקובלת. סוגיה גדולה זו ראויה אף היא שיוקדש לה מחקר יסודי המשוחרר מדעות קדומות נקשות. יצון בקשר לכך שגארדינר סבור שדיווחוס קרא בטעות לאמירטיוס בשם פסמטיקוס, צאצא פסמטיקוס הגדול (שם, עמ' 371). ואילו אולמסטד, עמ' 383, מזהה את פסמטיקוס הזה של דיווחוס עם נפרעות הראשון שמלך אחרי אמורטיוס.

77. בספר דברי הימים (קחניק) של מיכאל הסורי, הפטריאך היעקוב של אנטיוכיה במאה השתים-העשרה לספירה (נערך על-ידי שבת בארבעה כרכים), אם מוצאים את הדברים המעניינים והמפתיעים הללו: 'בשנת ששים של הגלות, מלך המאסג'טים הרג את כורש, מלך הפרסים. בנו כנבזיס התחיל שלטון של שמונה שנים. היהודים אמרו כי הוא נקרא נבכדנאצר. בזמן מלדה יהודית שהרגה את הולופרנס שהיה מאמת המגוג, כלומר התורכים' (כרך א', ספר רביעי, פרק 21, עמ' 103). ייתכן מאוד שמיכאל הסורי שמע או קרא כי כנבזי פעל בשם נבכדנאצר, ולא שנקרא בשם זה. מצד שני, מהזכרת יהודית, שלפי ספר יהודית חיתה בימי נבכדנאצר מלך אשר שישב בבינה, עולה לכאורה, כי הייתה קיימת פרשנות שזיהתה את כנבזי בן כורש עם נבכדנאצר. על כל פנים, עצם שלב שני השמות הללו, כנבזי ונבכדנאצר, יש בו תוספת חיזוק לתיזה המוצעת בדבר היות כנבזי הסב בעל ברית הוואסלי של נבכדנאצר הגדול. בספח של מיכאל הסורי מופיעים עוד עניינים מעניינים ומזרים, שכן הראוי לחקור אחרי מקורם ולתהות על קנקנם. ראה שם, עמ' 109-112, 107, 101.

78. יש רגלים לדעה, שאחדשרפן זה היה ארשמיס המפורסם (ארשם) ולא אחאנדס, כי זה האחרון חי בימי כנבזי הנכד.

79. כדעת וליקובסקי, רעמסס השני זמנו.

80. ראה לעיל, הערה 72. אמאסיס, המלך המצרי הגדול האחרון לפני כבוש מצרים על-ידי כנבז' הפרסי, הוא סול פליאה וחיידה. לפי החזוטוס ומניח ועל-פי כתובת שונות, מלך אמאסיס כארבעים וארבע שנים. תקופת מלוכת הייתה 'העשרה ביותר שמצרים ראתה אי פעם' (החזוטוס, ספר שני, פרק 177). הוא בנה בייפוס ופסלים ענקי מידות ומרהיבים ביותר (שם, פרקים 175-176). ואף על פי כן, לא נשאר מכל אלו זכר, והממצאים הארכיאולוגיים המיוחסים אליו מעט ודלים הם. כהסבר מציע וילקובסקי על רגל אחת נימוק קלוש, שכנבז' הרס את מה ששם אמאסיס נקרא עליו, כיון שאמאסיס היה בעיני כנבז' פרעה בלתי חוקי, כביסל (רעמסס השני זמנו, עמ' 224). אולם נמצאה טבלה מן התקופה הפרסית, שמופיע בה מצביא בשם אמאסיס, המוכתר במסגרת מלוכתית (קרטוש) של הפרעונים, ותפקידו היה להזמין את כל ראשי הערים שבמדינה להביא מתנות לחניטת שור אפיס. יתר על כן, המנהל הכללי של העבודות בכל הארץ, נקרא חנמיברה, שם הזהה לשמו המלוכה של המלך אמאסיס. שם זה מופיע בהרבה כתובות שנחרתו על צוקים בואדי חממת, החל משנת האחרונה של אמאסיס ועד שנת השלושים לדרישו. ואם לא די בכך, מתגלה בכתובת בביליות כי שם אחד ממלכי פרס הוא 'אומסו (כלומר: אמסיס) הנקרא ארתחששתא', והוא מזוהה על-ידי החוקרים עם ארתחששתא אוסס השלישי (אולמסטד, עמ' 452). ואף גם זאת, המצור על העיר ברקה המיוחס על-ידי החזוטוס למצביא הפרסי אמאסיס, מיוחס על-ידי פוליאנס לארסס (ארסמיס) המפורסם (דרייבר [לעיל, הערה 2], עמ' 94; הבלבל הגדול הנוגע לכל בעלי השם ארסס המופיעים בספחות היוונית מהווה פרשה נכבדה בפני עצמה. עין שם). בקיצור, הסוגיה המסובכת של אמאסיס מלך מצרים טעונה מחקר מעמיק ויסודי, ויש צורך לתת את הדעת גם למלך אמאסיס המפורסם הראשון, מייסד השושלת השמונה-עשרה, שתחת דגל נלחם מצביא מצרי שאף הוא שמו אמסיס כשם מלס. לפי וילקובסקי, תקופות בתוה ובוהו, עמ' 5, הערה 2, בבלב אפריקסס, מאבות הכנסייה, את אמאסיס הראשון עם אמאסיס האחרון, וגם על כך יצטרך המחקר למצוא הסבר מתקבל על הדעת, כמו לבעיות שונות אחרות הקשורות בשני המלכים אמאסיס, שאין כאן המקום לפרטן. דבר אחד בחר, לדעת: שום מחקר ראוי לשמו אינו יכול להתעלם מן המקורות ההיסטוריים היהודיים, ובכלל זה קביעת של יוספוס (על-פי קבלות), כי נבכדנאצר הגדול, לאחר שהכניע את העמונים והמואבים, 'חדר למצרים ולדכאה, והרג את מלכה, והקים מלך אחר, ואת היהודים שהיו בארץ לקח שוב בשבי והוליכם בבל' (קדמוניות, ספר עשירי, ט', ז).
81. 'יתכן מאוד שדיכוי זה הוא אותו דיכוי של מרד המצרים המיוחס לארתחששתא אוסס, שגם עליו, כמו על כנבז', נכתב שנהג באכזריות, חילל מקדשי מצרים והרג את האליל שור האפיס. ראה גארדינר, עמ' 364, 378; אולמסטד, עמ' 440, 89; וילקובסקי, ג'י' הים, עמ' 116-123.
82. מגילה, י"א, ע"א; ילקוט שמעוני, אסתר א', רמז תתרמ"ט; תרגום שני לאסתר, א': 'הוא אחשווש מלכא פרסאה בר דרוש מלכא מדאה'.
83. עין לעיל, הערה 49.
84. אולמסטד, עמ' 335 ו-424; וראה הערכים 'דריוש' ו'ארתחששתא' באנציקלופדיה העברית ובאנציקלופדיה המקראית.
85. ירמיה, כ"ה, כב; יחזקאל, כ"ו, יח; כ"ז, לה.
86. יוספוס, ספר אחד עשר, ו', א: 'משמת אחשווש עברה המלוכה אל אחשווש בנ, שההלנים קוראים לו ארתכרכשש'. אמירה זו של יוספוס תמוהה היא, שהרי ההלנים קראו לשלושה ממלכי פרס בשם ארתכרכס. אלא שאם נעין היטב ניווכח, שמכל הקחאים בפייהם בשם זה הרם הסופרים היוונים לכתוב ולספר על ארתכרכסיס מנימן השני בן דרוש אוסס נתוס השני. ואף ח"י ארתכרכסיס שבביוגרפיות של פלוטרכ הם על מנימן בלבד.
87. יצון כי ברשימת בניו של כסרכסיס, אין קטסיס מונה כלל את ארתחששתא. מופיעים בה דרוש והיסטסיס בלבד. רק בסיפור הרצח מופיע לפתע הבן השלישי בשם ארתחששתא. Ar istotle, Politics, Book 5, Chap. 10, p. 1254 (Basic Works of Aristotle - Random House, New York, 1951.88
89. תרגום שני לאסתר, א': 'ועל דאמר דלא עבד, אתקצו יומיו'.
90. גארדינר, עמ' 380; אולמסטד, עמ' 492. עלובה וחלושה היא הארכיאולוגיה כעדות היסטורית עצמאית, עד שכל חוקר חוזה עצמו חופשי לתקנה ולפרשה כאוות נפשו. לדעתי, כבבשא זה הוא לא אחר מאשר כמבפיש המוזכר על-ידי קטסיס כשר מצרי גדול שעזר לבגפתיס (אבגתא) סריסו של כנבז' הנכד לכבוש את מצרים ולדכא את המרד של המלך אמורסיס.
91. אולמסטד, עמ' 154, 253, 390, 426-429, 487; החזוטוס, עמ' 533, 428, 620.
92. החזוטוס, עמ' 493-494; Plutarch, Artaxerxes, pp. 846-858 (Vol. 14 of Great Books of Western World, Ed. Encyclop. Britannica, 1952
93. תרגום לאסתר, א', ג. 'יתכן מאוד שמרד האחדרפנים בימי ארתחששתא מנימן הוא מרד האפרוכיות הנזכר במדרש קשור במלחמת סרש הצעיר. מרד האחדרפנים בימי ארתחששתא אוסס יסל להיות תרבות של מרד האפרוכיות בימי אחשווש ולאחר מכן בימי דרוש היסטסיס הפרסי. ראה: גרשמן, איח, עמ' 198-201 (פליקו); אולמסטד, עמ' 409, 420 ואילך.
94. הושנדר, לעיל, הערה 36.
95. ההיסטוריה של ארץ ישראל וסוריה (מהדורת 1972), עמ' 611-615.
96. החזוטוס, ספר ראשון, פרקים 55-56, עמ' 28; בסנקט, סרש השני, חברה לארכיאולוגיה תנכית, א', עמ' 183 ואילך.
97. ראה לעיל, הערה 93. במרד זה פעיל מאוד האחדרפן דתמיש (תדנו). לפי ראוילנסון שם זה זהה עם מדתיש, כלומר המדעת. שם זה מופיע גם בדיווחים (כרך אחד עשרה [לאוב], עמ' 365) כסם של הולפרנס, שם המוכר לם מספר יהודית. לפי דיווחים, נלחם הולפרנס הנכד עם אוסס מלך פרס (הוא ארתחששתא השלישי) במסע לכבוש מצרים, ונפטר לפתע ללא סיבה ניכרת לעין. בימי דרוש השלישי (קודמוס) נזכר עוד דתמיש. ראה

אריאן (לאב), עמ' 135,127. ושר הצבא מדחיש (המדתא) נזכר בסייחפדיה. בקיצור, יש כאן שוב נושא החרש מחקר יסודי לעצמו.

98. עין לעיל, הערה 49.
Thucydides, The Peloponnesian War, Book 1, Ch. 1, p. 11 (Random House Modern Library, 1942).

100. ראה לעיל, הערה 92.

101. דיווחוס, ספר 17, 7, 9-10; אריאן, ספר 2, 14, 5; ראה: אולמסטד, עמ' 363-369.

102. עין: G. G. Cameron, 'Darius' Daughter and the Persepolis Inscriptions', JNES 1 (1942), p. 214; R. T. Hallock, 'Darius I, King of Persepolis Tablets', JNES 1 (1942), p. 230; קנט, כתובת דרוש השני, שם, עמ' 421.
W. S. t. Ch. Boscawen, 'Babylonian Dated Tablets', Transactions of Society of Biblical

Archaeology 6 (1878), pp. 1-78.103. אולמסטד, עמ' 112, הערה 17.

104. כרך השלמה, עמ' 130 (566).

105. הן החדוטס והן קטסיס מכנים אותם בשמות אחרים. לפי החדוטס היה שמו סמרדיס, ולפי קטסיס, ספנדדתיס (אספנדטא או שמא פרשנדטא). ייתכן אפוא שהשם גומתא הוא כינוי כבוד, כמבאר להלן.

106. עין לעיל, פרק שלישי.

107. נבכדנאצר נקרא גם נבכדראצר. הסימית דראצר, ייתכן שנשתבשה אצל סופר יוון לדרוש. יש לזכור, כי נבכדנאצר אינו מופיע בשם זה בספחות ההיסטוריות היווניות.

108. סטרב (לעיל, הערה 28), כרך שביעי, עמ' 185. פלוטרכ מסביר את השם לנגמנס אחרת, דהיינו, שיד אחת הייתה אחכה מחברתה. ואילו ר' דוד גאנז מפרשו כמשל: יסל היה להשיג את הבורח לקצו ארץ, כל כך הייתה יד שלטון אחכה.

109. A. T. E. Olmstead, 'A Parsian Letter in Thucydides', AJSL 49 (1932), p. 154. עזרא, ו', י' ז', כג. תסיסידס, ספר שמיני, פרק 24, עמ' 472. מענין שבני המלך אינם מופיעים במכתבם של ארתחששתא-אחשוורש בעזרא, ד', יז--כב.

110. מובא גם בספר סדר החדות, אלף הרביעי, עמ' 131. במקורות אלה דרוש מסנה איקסירקיס. בן נקרא גרסי. שני השמות הללו דומים לכסרכסיס.

111. אולמסטד, עמ' 101-107. לדעת השם הפרסית הוא: דריה-וואומנה, שפירושו 'המחזיק במחשבה טובה'. זהו מושג חשוב בדת הפרסית של זאראטסטרא.

112. בדרך זו ניתן יהיה להסביר את הכתבת החדשה של אחשוורש-כסרכסיס בפרספוליס שפרסם הרצלד. נאמר בה שאב דרוש הוא ורשתספא זקמן ארשמה, בעוד שלפי השחזור ההיסטורי המוצע במאמר זה, דרוש המדי הוא אביו של אחשוורש. ייתכן שלדרוש הפרסי היה בן בשם אחשוורש שחי לאחר כבוש אלכסנדר, ועובדה זו מסבירה את מיקומה המשונה של הכתבת ביסוד בית הנשים שנבנה על הרסת חלק מבניין הגנזך של דרוש. יש מקום לבדיקה יסודית של כתבת זו, העומדת לכאורה בסתירה לשחזור החדש המוצע. אך כפי שהודגש פעמים רבות, אין ביטול הממצאים הארכיאולוגיים כשלעצמם להכריע בעייה היסטורית ללא התייחסות ישירה או עקיפה למקורות ספחתיים. ראה אולמסטד, עמ' 214.

113. סדר עולם רבא, פרק ל': 'לפי שכל המלכים נקראים ארתחששתא'. ראש השנה, ג', ע"ב: 'ארתחששתא על שם מלכותו'.

114. ראה לעיל, הערה 92.

לארתחששתא הראשון לונגמנס יוחסו 40-41 שנות שלטון, לארתחששתא מנימון 43-44 ועד 46 שנה (ראה אנציקלופדיה יהודית, כרך שני, עמ' 145; פלוטרכ קובע לו 62 שנות שלטון 94-95 שנות חיים), ואילו ארתחששתא השלישי זכה רק ל-20-21 או 23 שנה כמלך, סך הקרוב לשנות שלטון של כסרכסיס בן דרוש. הסתירות בשנות יתר המלכים אף הן מחבות, אך אינן משמעותיות כל-כך מבחינה כרונולוגית, מלבד דרוש נותס הזוכה ל-39- אצל קטסיס, ואילו דיווחוס מיעד לו רק 19 שנה. יש מקום להשערה כי מספרי השנים הגדולים שנקבעו לשני הארתחששתא הראשונים על-ידי הסופרים היוונים נבעים מציחוי שנות כמה ממלכי פרס ומדי, שהרי כאמור, ארתחששתא הוא שם המלכות וסמן כל המלכים. נציין בקשר לכך, כי מיכאל הסורי קובע ששמו האחר של ארתחששתא הראשון לונגמנס הוא אריין. שם זה הוא שמו של בן של כרש המופיע בכתובת אשורבניפל, וכן שם מלך עלם בספר יהודית. הוא מופיע גם אצל כסינפון באנאבאסיס כסגן הנאמן של כרש הצעיר העובר לאחר מותו למחנהו של ארתחששתא מנימון, והוא מופיע בעוד מקורות של הספחות היווניות.

115. אולמסטד, עמ' 149 ואילך, 162 ואילך, 214 ואילך, 230 ואילך, 272-288.

116. בעל צמח דוד מייחס לסרש זיכרון עצם (מובא גם בסדר החדות, אלף הרביעי, עמ' 130). ומכאן שראוי הוא סרש לכינוי מנימון.

117. הושנדר (לעיל, הערה 4). יש להצטרף על כך שספר חשוב זה לא זכה למהדורות נוספות מאז הופעתו בשנת 1923. ראה במיוחד עמ' 236; 166-168; 125-129; 42-80.

118. תחילה סברתי, שיש לזהות את אסתר (אסתהרה) עם סטירה (סטירה) ואת ושת עם פחשתיש (פח-אשתיש). אך טיעון של הושנדר (לעיל, הערה 4; ספר הגיע ליד מאוחר יותר) נראה לי משכנע, כיון שהתבסס על השוואה יותר מחזקת מצד תוכן סיפורי המעשים. בצלצול הפונטי של שמות יש תמיד פנים לכאן ולכאן, מלבד באותם מקרים בחרים וחד-משמעיים, כגון דרוש או מתרדת.

- מכללת יעקב הרצוג להכשרת מורים
119. C. A. Moore, Esther, Anchor Bible, New York, 1971, Introduction, p. 50. (מובאה מתוך קמחן, טבלאות גנזך פרספוליס).
120. סטרם (לעיל, הערה 28), כרך חמישי, עמ' 263: 'הקדמו היכל לאנהיטה ולאליהם השותפים למזבחה, אומנם ואנדוטס, אליהם פרסית; והם קבעו חג שנת מקדוש, הסקייא, שתושב זה חוגגים עד היום הזה'. ובעמ' 265: 'הסקייא, מן חג בכי' (בכחוס הוא אליל השכרות). וב האנשים לבשים במלבוש סקיי' מבלים את היום בשתייה ובמשחקי הוללות זה עם זה וכן עם הנשים השותות עמם'. מאוחר יותר, כרך שביעי, עמ' 177, מוסיף סטרם לספר כי בקפודקיא קיימת כת מאגים הנקראת פירית (מדליק אש), שיש להם מנהגים הנשמרים בהיכלי אנהיטה ואומנם וכי 'ההמון נושא בתהלוכה פסל של אומנם עשוי מעץ'. הוא מעיד שראה תהלוכה זו עם פסל המן במו עינו.
121. ראוונסון, כרך א, עמ' 414 (במאמר על המאגים-סקייתים).
122. ראה התיאור הרחב של אולמסטד, פרק שביעי, עמ' 94 ואילך.
123. יוספוס, ספר עשירי, י"א, ד' ואילך; ספר אחד עשר, א'--ג'; לבנר, כל אגדות ישראל, כרך ב, חלק רביעי, כ"א--כ"ב, עמ' 36-39; סדר הדחות, אלף הרביעי, עמ' 129-130.
124. עזרא, ד', ח; תרגום לאסתר ה', יא, על 'חובב בני': 'סגיאות (גדלות) בני... ובר מן שמש דהוא ספרנא דמלכא'. והנה לפי פרשנות החוקרים, אירע בימי אחשוורוש מרד בבבל, ובראשו עמד בלשהימני ושמש-אריבא. ראה אולמסטד, עמ' 236-237, ובארכה קמחון (לעיל, הערה 36), עמ' 319 ואילך. עצם המרד אינו עולה מן הממצאים הארכאולוגיים, אבל בציחף האמור אצל קטסיס (העמוד, אגב, בסתירה לנאמר אצל החדוטוס) ניתן לקשר בין המקורות ולקבוע שבלשהימני ושמש-אריבא היו ראשי המרד. ענין הפרשנות עולה בחר יותר אצל חא, עירק העתיקה, עמ' 372. על כך פנים, יושם לב כי השם שמש-אריבא נקרא בלי חזק שמש-רבא, כלומר שמש הגדול. ואף לא נדרש הרבה דמיון לראות בשם בלשהימני את השם המן בציחף התחילת בל, האליל הבבלי. בקיצור, שערי הפרשנות לא ננעלו, בתנאי שלחקים בחשבון את כל המקורות הספחותיים, ובכללם אף את אלו של המסורת ההיסטורית היהודית.
125. ראה רש"י לעזרא, ד', ז, כב--כג; וכן מצדת דוד והמלבי"ם שם.
126. הושנדר (לעיל, הערה 4), עמ' 125-129; 69-70. יצין כאן, כי מסורת חכמי ישראל בדבר היות המן מזרע עמלק איננה סותרת כלל את הקביעה שהמן היה כוהן מאגי מצאצאי שבט סקית בצפון אסיה הקטנה. וזאת מכיוון שהעמלקים היו שבטים נודדים כמו הסקיתים. ועוד, השם גוג, הקרוב במוצאו ובמבטאו לשם אגג מלך עמלק, הוא שם מלך מפורסם בעולם העתיק, ואף החדוטוס מרבה לספר עליו (ספר ראשון, קטעים 8-14, עמ' 7-10). הוא מופיע בכתובות אשורבניפל מלך אשור (גארדינר, עמ' 356, 353, ולדעתו הוא-הוא 'גוג ארץ המגוג, נשיא ראש משך ותבלי' שביחזקאל (ל"ח, ב ועוד). יתר על כן, בחלום מרדכי ובספרי אחשוורוש של הכתבים החיצוניים, מסנה המן מקדוני, כלומר מזרע מקדוניה (שם, ז', ח), והחוקרים נלא לעמוד על מקורו של כינוי זה. והנה החדוטוס מספר, כי אלכסנדר מלך מקדון במי כסרכסס השיא את אחותו גיגיא לפרסי בשם בבריס (ה', 21, עמ' 381). מנישואין אלו נולד בן בשם אמינטס כשם סבו אמינטס מלך מקדון, אבי אלכסנדר וגיגיא (ספר שמיני, קטע 136, עמ' 651). נמצא שאמינטס הפרסי מצד אביו היה בן גיגיא ומצאצאי מלך מקדוניה. הרי לפנינו המן האגגי (אמינטס בן גיגיא) מקדוני. באופן עקיף עליו להרגיל את עצמו למחשבה רחבה יותר על שבטים נודדים המתחנפים זה בזה ומעבירים מסורות וסיפורים מדר לדר. בכלל, סופרי העולם העתיק היו הרבה יותר מודעים לענייני יחסין ומקורות משפחות ועמים מאשר החוקרים בימינו.
127. Aes chylus, The Persians, p. 74 (Complete Greek Drama, W. J. Oates and E. O'Neill), Random House, New York, 1938. החדוטוס, ספר שלישי, קטעים 118-119, עמ' 268-270. לפי ראוונסון, שני השמות ארתבנס וארתפרנס הם שתי צורות של אותו שם (כרך רביעי, מערכת השמות).
128. לפי ראוונסון (מערכת השמות) הסימיות תיס (תא) וניס (נא) הן שוות משמעות. לפי הושנדר, גומתא חמה יותר להמדתא.
129. ראוונסון, כרך שני, עמ' 594-595. תרגומו של זר-כבוד לוקה כאן בחסר; ראה זר-כבוד, עזרא ונחמיה, עמ' 10 בנספחות.
130. תיאור עוון של אינתפרנס (כמובא אצל החדוטוס, ג', 118-119), אין בו הסבר של ממש להענשת כל בני משפחתו. אך אם הוא וארתבנס (בם של אחשוורוש וחצו) הם דמות אחת, הגיע העונש החמור על מרדו וניסיונו, בעזרת בניו, לרצח את דרוש-ארתחששתא, כמבאר בקטסיס ובדיוחוס.
131. 'ישעיהו, י"ד, כב--כג. ראה החדוטוס, ספר שלישי, קטעים 150-159, עמ' 284-288; סדר הדחות, אלף הרביעי, עמ' 131.
132. עזרא, ה', ו. ראה אולמסטד, עמ' 139, 116. טיעונו של אולמסטד בדבר אי-זהות תתני והישתנים ('תתני פחת עבר הנהר', ג'נאס [1944], עמ' 46) אינם משכנעים, כי סביר בהחלט שתתני הוא הצורה הארמית של השם אושתני או הישתניס. על כל פנים, לפנינו עוד הוכחה מממצאים ארכאולוגיים לזיהוי דרוש הפרסי עם דרוש היסטופיס.
133. עזרא, ז'. ראה אולמסטד, פרק 9, עמ' 119 ואילך, על דרוש ומדיניות החקיקה שלו. אף מכאן נוספת הוכחה לזיהוי דרוש הפרסי עם ארתחששתא.
134. ראוונסון, כרך ב, עמ' 476.
135. ראה דברי מור (לעיל, הערה 119), הקדמה, עמ' 47-48. אלה מהחוקרים שראו קשר בין פורים לחג המאגופני פבאו ולא ידעו מה פבאו. כרגיל הם יצאו מהנחה שריחותיות ובלתי מבוססת, שעם ישראל לקח את חגיו ותורבות מעמים אחרים. דבר זה מנגד לחלטין לחחה ולשאפיתה של תורת ישראל להבדיל בין ישראל לעמים. גם מי שאינם מאמינים במקורה האלהי של תורת ישראל אינם רשאי להתעלם מאופייה הבדלני בבוא להסביר תפעות היסטוריות לפי הגישה המסנה בימים הגישה המדעית.
136. אסתר, ט', כט--לב; מגילה, ז, ע"א; בבא בתרא, טו, ע"א.

137. החזקטוס, ספר שני, קטעים 104-105; ספר שלישי, 5; ספר שביעי, 89. מעניין לקרוא את סיפור מעבר ים סוף בנוסח החזקטוס: 'העם הזה, לפי מה שהוא מספר בעצמו, שכן בעבר הרחוק על-יד ים סוף, אבל כשעברו אותו, התמקם על חוף הים של סוריה, שם הוא עדיין נמצא. חלק זה של סוריה, וכל התחום מכאן ועד מצרים, ידוע בשם פלסטינה'. ראה גם הסיפור על אוכלי דגים מיב המתארים חיים אחים בלשון מאה ועשרים שנה (שם, ספר שלישי, 19, 23). ללא ספק הדברים מסווגים לתושבי המושבה היהודית בב. נראה שנשתמרה בידהם מגילת גומא שהביגריפה הבהיסטורית של דרוש הייתה כתובה עליה. ממגילה זאת, בהוספת הסברים בעל-פה מתושבי המקום, שאב החזקטוס, לדעתי, את מרבית ידיעותיו על דרוש היסטוסוס.

138. הללוק (לעיל, הערה 102), עמ' 230.

139. החזקטוס, ספר ראשון, קטע 130, עמ' 73.

140. כסימון, הליקיה, ספר ראשון, פרק שני, 19; ראלנסון, כרך ראשון, עמ' 254.

141. ראלנסון, כרך ראשון, עמ' 396, מעיר ביחס לדברי החזקטוס (ספר ראשון, קטע 102) אודות נפילת פראורתיש אבי פאכסריס במלחמה נגד יונה ואודות כיבוש את הפרסים והכנסתם תחת של האימפריה המדית, כי כנראה בלבד החזקטוס את הסיפור ששמע על מרד פראורתיש נגד דרוש עם ההיסטוריה של המדים כעם עצמאי. שם, עמ' 231, מפנה ראלנסון לדמיון למסופר בספר יהודית ומצין את העובדה, כי פראורתיש הוא המלך המדי היחיד שעליו סופר על-ידי היסטוריון בעל שם כי נהרג במלחמה עם האשורים.

142. גם הערך 'יהודית' באנציקלופדיה העברית הוא מפרי עטו. גרינץ הגיע למסקנה כי הספר משקף שתי תקופות בשלטון הפרסי בארץ ישראל. מבחינת תוכן הסיפורי משתקפים בו המאורעות של תחילת זמן של דרוש הראשון, ואילו מבחינת המגמה הדתית-מוסרית שעמדה לנגד עיני מחבר הספר הוא עומד בסימן סוף זמן של ארתחששתא השני. לדעתם, מסקנה זו נסנה בהחלט, במיוחד לאור השחזור ההיסטורי המוצע כאן, שלפיו שתי התקופות האמנות חלות בפרק זמן אחד ממש: סוף ימי אחשוורוש-ארתחששתא ותחילת ימי דרוש-ארתחששתא.

143. ראה לעיל, הערה 141.

144. ראלנסון, כרך ראשון, עמ' 396, 231.

145. במערכת הסיפורים על שמירתם ובעלה נפס מלך אשר שבנה את עיר של נפס, המזוהה כנפה, עקב סיפור כיבושה בימי סרדנפליס על-ידי ארבקס מלך מדי ובליסיס מלך בבל - דיוזחוס, כרך ראשון, עמ' 355 ואילך.

146. דיוזחוס סיקולוס, ספר שני, עמ' 353.

147. מעניין שקטסוס לפי דיוזחוס (ב, 8) יחס את כתובת בהיסטון לסמירמיס. ראה הערות אולמסטד על קטסוס, עמ' 380, 118. אין להוציא מכלל אפשרות שלאחר ניצחון של נידן-בל-נבוכדנאצר, בחר דרוש לשם הנצחת מעשיו בטובה את צוקי בהיסטון, שעליהם כבר הניח נבוכדנאצר הגדול לפני את ניצחון על המדים. ייתכן גם שהוא מחק קודם את כתובת נבוכדנאצר ושמירמית שהייתה באותו מקום, מעשה מקובל בימים ההם כבזמן הזה.

148. אולמסטד, עמ' 162 ואילך.

149. ועתה לא יקשה בעינינו מאמר חז'ל 'הוא דרוש הוא כורש הוא ארתחששתא'. הוא מתייחס במפורש לעזרא, ו', שם מופיעים שלושת השמות ולאחריהם 'מלך פרס' בלשון יחיד. ראה ראש השנה, ג', ב'; סדר עולם רבא, פרק ל'. סביר מאוד להניח, שדרוש כינה עצמו גם בשם כורש, לאחר שהציל את כיסא המלוכה של שושלת בית אחמניש בפרס מידי גומתא המג, מאורע שהוא מרבה להדגיש ולהתפאר בו בכתבת בהיסטון. כשהתבססה מלכותו, הובלט השם ארתחששתא. ואילו בסוף ימיו, כשנשקפה סכנה למלוכת פרס מצד אלכסנדר המקדוני, הבלט שוב את השם דרוש, שיש לו משמעות דתית, כמבאר על-ידי אולמסטד.

150. אולמסטד מעיר כי עד שהגיע אלכסנדר לפרסיפוליס והחריבה לא הכיר העולם העתיק בבחור את הבירה הפרסית הזאת (שם, עמ' 162). אך חמני שאולמסטד ויתר החוקרים הם הטוענים, מכיוון שפרסיפוליס הוכרה אז בכיני יונה, ועדות לכך משמש ספר יהודית. יונה האשורית הייתה הסמל של עיר גדולה בעולם העתיק. ראה יונה, א', א; ג', ג', יא; וק בראשית, י', יב.

151. ראה לעיל, הערות 139, 145.

152. כי כמבאר אין הם מבוססים על זיהוי מיוחד זה. במידת האפשר לשלל את הזיהוי המוצע או לערער על אורך הזמן שקבע תסידיס כמפריד בין סוף מלחמות יוון ופרס בימי כסרכסיס לבין תחילת מלחמת אנתנה ואשפרטא (שם, עמ' 65) או למצוא פירושים אחרים ליישוב סתירות בכתבי היוונים. קיימת למשל סתירה מלטת בין החזקטוס לבין תסידיס ביחס לזמן של הרעש הגדול והיחיד שאירע באי דלוס הקדוש. כל חוקר מנסה לפתור כי הפרשנות הטובה עליו. ראה החזקטוס, ספר שיש, 98, עמ' 472; תסידיס, ספר שני, פרק 6, עמ' 88. בקיצור, שערי הפרשנות לא ננעלו ביחס להיסטוריה של העולם העתיק, ולא נאמרה בה עדיין המלה האחרונה.

153. דיוזחוס, ספר חמישה עשר, 82, עמ' 79 (כרך שביעי, לאב), והערה 1 של העורך המלומד שם.

154. תסידיס, ספר חמישי, פרק 16, עמ' 320-325.

155. תסידיס, ספר שמיני, פרק 24, עמ' 465, 463, 458.

156. כך קובע, לפי תמו, ווט (West, Story of Man's Early Progress, 1920, pp. 200, 204).

157. כגון אריברזניס, אחשדרפן פרסי. שמו מופיע במקורות רבים וקשה לקבוע בכמה אישים מדובר. ראה הערת העורך המלומד לדיוזחוס, כרך שביעי, עמ' 202. והוא הדן ביחס לפרבזוס, ארטבזיס, ארטפרנס, מטרובטיס, ספיתרידיס, מגבתיס, דרסיליס, המורגס, פרנדתיס (פרשנדתיא?), ועוד שמות שניתן לעמוד עליהם מתוך המפתחות אצל אולמסטד ובכל יתר הספרים העוסקים בהיסטוריה היוונית בתקופה הנדונה.

158. עצם כינון של שתי מלחמות גדולות באותו שם עדיין אינו מהווה הוכחה לזיהוי. בתקופתם היים עדי ראיה ושמיעה לשתי מלחמות עולם, שאותן המדינות היו מעורבות בהן בדרך כלל. אך כל זה נכון כשהמקורות

- מדגשים ומעידים במפורש על קיום שתי המלחמות בעלות אות שם ומבחינים היטב ביניהן על-ידי תוספת כי, כגון, ראשונה ושנייה. המגרת הגדולה של מקורות הספחות ההיסטורית היוונית היא בכך שבדרך כלל אין הבחנה בחרה ומפורשת, אלא סיפורים ושמות המגבבים זה על גבי זה והלקוחים ממקורות שונים ומוגושים. במצב זה, כשעצם הכחולוגיה מועמדת בסימן שאלה, אף שמות ותיאורים חמים משמשים הוכחת-מה. על כל פנים, העניין סל דרש מחקר יסודי ללא דעה קדומה ומקשה.
159. לתסידיס יצא שם כדיוקן, בניגוד לכל יתר ההיסטוריונים היווניים. זמנו של המרד המדי לפי מיקומו בעת מלחמת הפלופנס ניתן לתיאום סביר עם הנתונים המספריים בספר יהודית. ואף קביעתו של תסידיס בדבר פסק הזמן של חמישים שנה בין נסיגת כסרכסיס לבין תחילת מלחמת הפלופנס (שם, ספר ראשון, 118, פרק 5, עמ' 65), ניתנת לתיאום סביר עם נתונים מספריים של המסורת ההיסטורית היהודית ושל החדוטוס הנגעים לכיש מצרים, כמבאר לעיל. דהיי שתי מלחמות מניתי לאחת היה מביא אפוא להתאמה כחולוגית מרבית בין ההיסטוריה מבתי מדרשם של היהודים לזו של היוונים.
160. ראלונסון, כרך ראשון, ההקדמה על ח' החדוטוס. יצוין כי קיימת מסורת (שם, עמ' 30) בדבר ביקור של החדוטוס בחצרו של אמינטס השני מלך מקדוניה, שעלה על כס המלוכה לפי התפישה ההיסטורית המקובלת בשנת 394 לפנה"ס. אמינטס זה היה סבו של אלכסנדר הגדול.
161. תסידיס, ספר ראשון, 97, פרק 4, עמ' 56. כמובן אפשר לדחוק ולומר שהחדוטוס כלול שם בביטוי הסתמי 'כל קודמי שהגבילו עצמם או להיסטוריה ההלנית לפני המלחמה עם המדיים או למלחמה עצמה'. אולם הלא החדוטוס זכה לכינוי 'אבי ההיסטוריה', וספרו על המלחמה המדיית (פרסית) הוא כביסל הספר הגדול והמפורסם בכל העולם היווני בימי תסידיס, ואף יש בו סיפורים המובאים אף בתסידיס עצמו. הייתכן שתסידיס יתעלם כליל מן ההיסטוריון הגדול? למנהיג היוונים המשונים פתונים.
162. ראה: G. B. Grundy, Thucydides and History of his Age, Oxford, 1948, p. 392 ff.; ראלונסון, כרך ראשון, עמ' 2 ואילך.
163. אולמסטד, עמ' 17, והערה 10 שם. החדוטוס, ספר ראשון, 203, עמ' 109, הערה 87-88.
164. ראה לעיל, הערה 91.
165. ראה ראלונסון, כרך רביעי, עמ' 352, הערה 10.
166. ראה הערכים 'הקטיוס' ו'אבדורה' באנציקלופדיה עברית, א, 71-72; טו, 155-159. בדיווחוס, ספר אחד עשר, 3, שבו נשתמח בחלקם קטעים מספרו של הקטיוס מאבדורה על היהודים, קיימת גרסה אחת, המתקנת על-ידי העורך, הגורסת הקטיוס ממילטוס. סטרם מציין בדברו על העיר מילטוס כי הקטיוס מלד בה, אבל בדברו על אבדורה, הוא מונה את הקטיוס בין תושביה המפורסמים.
- 167(Plu. tarch, Moralia III, 182; III-IV, 360 (Loeb, Cambridge, 1939-1976. עין: א' קורמן, יציאת מצרים ומתן תורה, תשל"ח, עמ' 443, הערה 21. ייתכן, שעקב העתקה לא-נסנה או טעות דפוס נכתב בה החדוטוס במקום הרמוזוטוס. ואולי נבא ולא ידע מה נבא.
168. נחמיה, ב', י'; יג, כח.
169. יוספוס, ספר אחד עשר ז', ב'; ח', ב--ד. יוספוס כתב במפורש, כי סנבלט נשלח כפחה לשומרון על-ידי דרוש המלך האחרון.
170. קאולי, גמא מס' 30, עמ' 108; זר-כבוד, עזרא ונחמיה, נספח ו, עמ' 17-21.
171. יוספוס, י"א, ז', א. דרייבר [לעיל, הערה 2], עמ' 15. דרך אגב יצוין, כי במכתב 4 מוזכרת אישיות חשובה בשם בגסרו ('בגסרו ידע טעמא, אחפפי ספרא'). והנה אולמסטד, עמ' 192, בצטטו מתוך ממצאים ארכאולוגיים מימי דרוש הראשון היסטוספיס, מזכיר לפי תמו את בגסרו הגנזבר (=גזבר). מכאן הוכחה נוספת לייחוס הגמאים והקלפים לימי דרוש הפרסי היסטוספיס. ראה החדוטוס ספר שלישי, 128, עמ' 273; ספר תשיעי, 84, עמ' 697.
172. קאולי, שם.
- L. B. ronner, Biblical Personalities and Archaeology, Jerusalem, 1974, pp. 192-195.
173. נ' אררט, 'בית צחק ובית חד בתקופת שבת ציון', בית מקרא יח (תשל"ג), עמ' 387 ואילך; כשר, 'מסע אלכסנדר הגדול בארץ ישראל', בית מקרא כ (תשל"ה), עמ' 199 ואילך.
174. רק כשמקורות הספחות ההיסטורית היוונית שותקים לגמרי ביחס לאישיות מסימת נקבע תאריך יחסי לממצא ארכאולוגי על-פי מקורות הספחות היהודית. ראה למשל אולמסטד, עמ' 295, בדבר הכתובת בימי גשמו בן שחר: 'התאריך קבע בדיקת, מפני שזהו גשם הערב, מתנגדו של נחמיה'.
175. ראה לעיל, הערה 49. הואיל וספריו של קטיוס לא הגיעו אלם בשלמות וחב הקטעים נמצאים בסימני דיווחוס ופושוס, "יתכן שמקור הרבה בלבלים במצטטים ובמסכמים, ולא דווקא במחבר עצמו.
176. בחר שלסנבלט היה סב, ואף סביר להניח שהיו לו נכדים. אולם מכאן ועד לקביעה כי שמותיהם היו גם כן סנבלט, ושארם היו פחות מטעם מלכות פרס בשומרון, רחוקה מאוד הדרך. נכון שלפעמים נהגו הפרסים לתת לבני מלכם לרשת מלכות אבותיהם, גם כשהאבות מרדו בהם, כפי שמוכיח החדוטוס, ספר שלישי, 15, עמ' 217 ואילך. אולם אין מכאן ראיה להיותם פחות, כפי שמוכח מפחות ארץ יהודה. בני זחבל לא מנו למשרת אביהם. בקיצור, האפשר רחב מאוד, אך המציאות היא אחת בלבד.
177. יוספוס, ספר אחד עשר, ח', ג--ה. סיפור זה מובא גם בקווינטוס קורטיוס, היסטוריה של אלכסנדר, ספר שני, עמ' 57 ואילך, שבדודאי לקחו מיוספוס. ענין שבעת הנאמנות לדריוש משתלב יפה עם זהותו כדריוש הפרסי, שהרשה לבנות את בית המקדש, ועם ישראל הכר לו תודה, אף אם מקובל היה שהחמיץ קצת לאחר מכן. ראה ראש השנה, ד, ע"א. טיפוסית ולא-רצינית היא הערתו השרחותית של אולמסטד, עמ' 507, הערה 11, המבטלת כלאר יד את

אמיתות סיפור של יוספוס לגפו. ראשית, התעניינות המחברת של אלכסנדר בענייני אלוהות, כמתואר באהבה בפלוטרכ, שאף הביאות לסק נפשו במסע להיכל אמון בנה המדבר סיווא במצרים, מתיישבת היטב עם התנהגות מול מחזה דתי מרגש כמסופר. שנית, וזה העיקר, עבדה היא שיחשלים לא נחרבה על-ידי אלכסנדר, ושמו זכור לטוב במסורת עם ישראל. בחר שהסיבה נעצה במאורע או מפגש בים לבן נציג עם ישראל שהסב לם עליהם לטובה, כי צרים וחברי רעות על ישראל היו די והותר. מה טעם אפוא להכחיש עדות בלתי מוכחשת בשום מקור אחר, ללא סיבה וללא תועלת?

178. יומא, סט, ע'א; סדר הדחות, אלף הרביעי, עמ' 137. ראה גם שבעות, לג, ע'ב על ידיעה בלא ראייה. ראה גם ברטל, 'שוב - מיהו ששבצר', בית מקרא כד (תשל"ט), עמ' 357, המזהה את ששבצר עם זחבבל. מסימני התקופה העתיקה היא קריאת אדם חשוב בשני שמות ויותר, ובמיוחד כשהמחבר במקורות שונים.

179. ראה לעיל, הערה 173. יידע הושאר במקומו ובשמו, יידע ב' הוסף אחר ידוע הנזכר ברשימת הסהפים הגדולים בנחמיה, י"ב, י"א, מאות טעם שנספו סנבלטים חדשים. ברם, מור, 'הסהפים הגדולים ביהודה בתקופה הפרסית', בית מקרא כג (תשל"ח), עמ' 61, מכנה במפורש את יידע כידע א' ואת ידע כידע ב', והוא אף מוסיף עליהם ידע ג'.

180. "יתכן גם שיוספוס פירש את המלה 'בני' בנחמיה במובן בני בנים, וכך יצא לו שמנשה היה אחיו של ידע, נכד של יידע. אולם הדבר נראה לי דחוק, כי אם בבני בנים עסקין, הרי אין זה סביר להניח שיוחקן אבי ידע היה בן יחיד של יידע; אין הכרח אפוא שמנשה היה אחי ידע, אלא אם נדחוק ונפרש את המונח 'אח' ביוספוס במובן 'בן חזד'. על כל פנים, לא מצאתי חוקר שהצדיק במקרה זה את יוספוס לעומת המפורש בספר נחמיה. אף ניתן להוכיח כי יוספוס מטעמים של משנה בסונה עבר קוראיו הלא-יהודים עניינים מפורשים בכתבים. אף בענין שמעון הצדיק, יש להניח שחכמי התלמוד ידעו במסורת על אחד מגדולי החכמים והצדיקים לא פחות ממה שידע יוספוס, ואם את סיפור המפגש עם אלכסנדר ייחסו לשמעון הצדיק, יש לקיים עדותם אפילו נגד יוספוס.

181. עין א' קרב, שבעת עמודי התנ"ך, עמ' 232 ואילך (בתמורת הדחות).

182. עין עקבא, הלוח ושימוש בכחמלוגיה, עמ' נ"ח ואילך. הרעש הגדול שמרעיש עקבא בדבר טעות של שנה או שנתיים שגרמה לקלקול החשבונות כלשון, אינו מעלה או מוריד לגבי הבעיה הכחמלוגית שהיא נשוא מאמר זה.

183. יוספוס, נגד אפיון, ספר ראשון, כ"ב, בשם קסטור. ראה: M. Cary, A History of the Greek World, From 323 to 146 B.C.E., London, p. 28 ff.; Appendix 3, p. 384

184. עין קארי שם. נשים לב לפער של אחת עשרה שנה בין מלחמת עזה למלחמת איפסיס, בדיוק כמו בין מות אלכסנדר למלחמת עזה.

185. המניין האולימפי הנקשר עם המאורעות האמורים אינו עומד לם לשטן. מלבד העובדה שהונהג בכחמלוגיה היוונית בתקופה מאוחרת, מאות בשנים לאחר תחילת המשחקים האולימפיים, אין דיוקנות מן הסוג שניתן לומר עליה כי טעות של אחת עשרה שנה היא מן הנמנעות. עין קארי שם, המביע תמיכה על כך, שבמשך אחת עשרה שנה ממות אלכסנדר עד שנת 312 לפנה"ס, כשסיליקוס כבש את בבל מיד ניקטור, שר צבאו של אנטיגונס, נדחה סיליקוס, שהחזיק מעמד כה נכבד בצוות של אלכסנדר מבמות הגבוהה אל 'משחת נמוסת משונות'. עין גם: E. Bevan, House of Seleucus, London, 1966, p. 39, 49, 60; A. Boyle, The Olympiads in Connection with Golden Age of Greece, Transactions of Society of Biblical Archaeology 2 (1873-1874), pp. 289-300

186. טקסים מזרחיים עתיקים, כך השלמה, עמ' 130 (566). לפי סיליקוס מקבש שש שנים לאנטיגונס, ולפי פניו שש שנים לפיליפוס, כלומר אחת עשרה שנה, בניכוי השנה המשותפת, אחרי מות אלכסנדר. סביר להניח ששש שנות אנטיגונס נסתיימו אף הן עם מותו.

187. יש רגלים לסברא שמקור הטעות נעץ בערבוב מלחמות עזה ואיפסיס זו בזו, וכך נחשב אחת עשרה השנים שעברו אחרי מות אלכסנדר פעמיים. ראה הערת קארי שם אודות התיאור המקוצר כלשהו של מלחמת עזה הניתן על-ידי דיודורוס, ספר 82-84, 19, וכן הנסיבות המוזרות של כיבוש בבל על-ידי סיליקוס בשנת 312, סופף לספקות המגיעים למקומו של סיליקוס בהסכם השלום של שנת 311 ולהצטנעות במשך אחת עשרה השנים שחלפו לאחר מות אלכסנדר. יש מקום לעיין מחודש בסוגיה קטנה זו.

אחורה

לתחילת המאמר

הועלה בתאריך - 17/1/2006 ע"י אברהם כהן

[חזרה]

מגדים יד

למאמר של חיים חפץ

למאמר של יעקב מידן - מבוא למאמרו של ח' חפץ על מלסת פרס ומד

למאמר של חיים חפץ הוסיף י' מדין הערות הבהרה (המסומנות באותיות בגוף הטקסט של ח' חפץ). על מטרות ההערות ראה בסוף מאמרו של מדין הערות.

א. מקורותיה של ההיסטוריה הפרסית-יוונית:

המחבר משתמש בדבריהם של היסטוריונים רבים אך מרבה להשתמש בעיקר בדבריהם של חמישה: הרודוטוס, תוקידידס (או תוקידידס כלשונו), כסינופון, קטסיוס ודיודורוס. נביא כאן סקירה קצרה על כל אחד מהם:

הרודוטוס: על-פי המקובל נולד בערך ב-485, שנת מלכותו של כסרכסס, בהליקרנסוס שבאסיה הקטנה. יצא למסעות בכל העולם הידוע אז, ליקט סיפורים מפי יושבי המקום, ומת בסביבות 430. ספרו הגדול, 'היסטוריה', עוסק בתחילתו בתולדות ממלכת לוד וכיבושה בידי כורש מלך פרס. דורותיהם של כנבוזי ודריוש, כיבוש מצרים וסקיתיה. אך עיקר חיבורו עוסק בכיבוש המדינות הסמוכות ליוון, בניסיונו של כסרכסס לכבוש את יוון ובתבוסתו - בתיאור האירועים שבין 500-478.

היסטוריונים מאוחרים התייחסו לדבריו במקומות רבים בביקורת ובספקנות אך למרות זאת בנו את השלד ההיסטורי של תקופות אלו במידה רבה על דבריו.

כאחרים, מבקר מחבר המאמר את הרודוטוס בדרכו שלו. ולדעתו חי הרודוטוס בתקופת אלכסנדר מוקדון.

תוקידידס (תוקידידס): מחבר 'תולדות מלחמת הפלופונס'. על-פי ההשערה המקובלת נולד בסביבות 460, ובתחילת המלחמה הפלופונסית השנייה (430 עד 404 על-פי המקובל) התמנה באתונה של פריקלס לתפקיד צבאי חשוב, אך נכשל בו וגלה מאתונה עד לסוף המלחמה. בשנות גלותו אסף עדויות משני הצדדים על המלחמה ואף הרבה לכתוב על רקעה. ספרו נחשב כאמין מאוד וכעדויות ראייה ושמיעה קרובה, שלא כספרו של הרודוטוס המבוסס על ליקוט סיפורים ממקורות שונים. אף מחבר מאמרו אינו מבקר את תוקידידס אלא לכל היותר מפרש את דבריו בצורה שונה מן המקובל.

כסינופון: נולד על-פי המקובל בסביבות 430, והיה תלמידו של סוקראטס. היה ממפקדי 'מסע הרבבה' - חילו של כורש הצעיר (404 עד 401) שיצא להילחם בארתחשסתא השני, וחזר במסע תלאות מפרך. אחר-כך נלחם בצבא ספרטה של אגיסילאוס בכמה מלחמות בראשית המאה הרביעית לפנה"ס.

כתב ספרים רבים, שהחשובים שבהם לענייננו הם: ה'אנאבאסיס' - על מסעו הנזכר של כורש ומסעי הרבבה וחזרתם ליוון; ה'הלניקה' - תולדות יוון משנות הסיום של המלחמה הפלופונסית השנייה ועד קרב מנטיניאה וסוף ההגמוניה של תיבי (411 עד 362); ו'הסיירופדיה' - חינוכו של כורש, על כורש הגדול. תיאוריו נחשבים אמינים פחות משל תוקידידס ומושפעים מגישה אוטוביוגרפית סובייקטיבית ודתית. אך עדיין אמינותם רבה, בעיקר בדברים שהיה עד ראייה להם.

קטסיוס: שימש כרופאו האישי של ארתחשסתא השני (400-

עד 359-), עזר לו בקרב המכריע עם הרבכה ב-401- נגד כורש אחיו, ומילא תפקידים נוספים. חלק מחיבורו ההיסטורי הגדול אבד, אך חלקים נשתמרו ממנו וחלקים אחרים הובאו על-ידי ההיסטוריון דיודורוס. חשיבותו בכך שספרו - שלא כשלושת קודמיו - נכתב מנקודת ראות פרסית ועוסק בתולדות פרס. אמינותו שנויה במחלוקת במקומות שבהם הוא סותר את הרודוטוס.

דיודורוס סיקיליוס: המאוחר מכולם והמקיף מכולם.

ספריו הם מראשית ההיסטוריה ועד יוליוס קיסר. חשיבות ספריו בכך שמשמר בתוכו קטעים מהיסטוריונים עתיקים שכתביהם אבדו.

לגבי פלוטרכ' עיין: ערך 'פלוטרכוס', אנציקלופדיה

עברית, כרך כז, עמ' 829-830. לגבי אריון, עיין שם, כרך ה, עמ' 822.

ב. כך לפי שיטת בעל סדר עולם. לפי הגמרא במגילה, יא, ע"ב, מלך כורש חמש שנים.

ג. המחבר לא הביא בחשבון את הפסוק 'ולקץ ימים' נשאלתי מן המלך' (נחמיה, י"ג, ו), שלפיו יש להוסיף לארתחשסתא עוד שנה לפחות. וזה כבר מביאנו לסך 32 שנה. לדעתי, דברי הגמרא בראש השנה, ג, ע"א, על כך שמתחילה מנו לו מניסן ואחר-כך מתשרי משמעם שיש להוסיף לו עוד שנה שהרי השנה **השנייה** לדריוש, שבה החל בניין הבית בחודש **כסלו**, היא שנה **שלישית** כשמונים מתשרי. וכך יש לנו כבר 33 שנים. שנה נוספת יש לדעתי להוסיף מעת תקנת המעשרות של נחמיה שהייתה באותה השנה (שם, יב--יג) ועד להבאת המעשרות מן התבואה החדשה.

ד. הערה לסיכום הפרק: במאמר המבוא הבאנו את רשימת מלכי פרס על-פי המחקר ההיסטורי.

דריוש נותוס ('הממזר') שהמחבר דן עליו מלך על-פי

המחקר ההיסטורי בשנים 424- עד 404-, והוא המכונה דריוש השני. אביו על-פי המקובל, ארתחשסתא הראשון, מכונה בפי כמה היסטוריונים (כגון מניתי וסיקיולוס) בשם אחשורוש. אגב, זהו גם השם שיוסף בן מתתיהו מכנה את ארתחשסתא זה, ולדעתו, זהו אחשורוש ממגילת אסתר.

יורשו של דריוש נותוס הוא ארתחשסתא השני (404- עד

359-), והוא נלחם בשלוש שנותיו הראשונות (404- עד 401-) עם כורש הצעיר על המלכות.

דריוש בן אחשורוש, המלך המדי הראשון, שכבש את

בבל, והמופיע בספר דניאל (פרק ו' ופרק ט'), מכונה בפי כסינופון כיאכסרס בן אסטיאגס. לפי נתוני המחקר ההיסטורי (אף שהמחקר עצמו אינו מכיר במלך זה) יש לשבצו בשנת 539-, כשנה לפני מלוך כורש (539- עד 530-).

טענת מחבר המאמר בפרק זה היא, שמדובר במלך אחד ולא

בשניים, ושהפרש השנים (539- ו-424-) בין שני המלכים אינו קיים כלל.

כנאמר בגוף הפרק, הדברים תלויים גם במה שייאמר

בהמשך.

נשים לב, שאחרי כל אחד מ'שני' המלכים, דריוש המדי

ודריוש נותוס - מופיע המלך כורש: כורש הידוע (539- עד 530-), או כורש הצעיר (404- עד 401-). עניין זה יפורט בהערותנו לפרק הבא.

ה. להבנת הפרק נוסיף בקצרה את הרקע הכרונולוגי לבעיית זמנו של כורש.

על-פי החישוב המקובל היום אצל ההיסטוריונים מלך כורש מלך אנשן (הוא כורש הגדול) משנת 558- ועד 530- שנת אחת למלכותו, שבה נתן את הצהרתו בדבר שיבת ציון, היא השנה הראשונה שמלך אף על בבל - 539-.

כורש הצעיר, לדידם, מלך לאחר מות אביו דריוש השני, בשנת 404 לפסה'נ, ובמקביל לו מלך ארתחשטא השני. בין שניהם פרצה מלחמה, וכעבור שלוש שנים (ב-401-) נהרג כורש הצעיר, וארתחשטא השני המשיך כמלך יחיד (עיי' למשל ערך 'פרס', היסטוריה, ממלכת האחמנים', אנציקלופדיה עברית, כרך כח, עמ' 358). ראשית מלכותו של כורש השני הייתה אפוא כשבעים שנה לפני נפילתה של ממלכת פרס בידי אלכסנדר (332-). לטענת המחבר, כורש הגדול בעל הצהרת שיבת ציון הוא כורש הצעיר. דריוש שאותו ירש כורש הצעיר הוא דריוש המדי הנזכר בדניאל (בפרק ו' ובפרק ט' פס' א). להלן יטען, שארתחשטא יריבו של כורש הוא אחשוורוש ממגילת אסתר, ושנת שלוש למלכו הנזכרת בתחילת המגילה כשנת המשתה היא שנת ניצחוננו על כורש והפיכתו למלך יחיד. לפי זה מצטמצם מאוד הפער בין הכרונולוגיה המקובלת לזו של חז'ל. שהרי לדעת חז'ל (סדר עולם רבה) עברו משנת אחת לכורש ועד לנפילת מלכות פרס בידי היוונים - 52 שנה, ומשנת אחת לכורש הצעיר ועד לנפילת מלכות פרס עברו כאמור כשבעים שנה. פער קטן כזה ניתן ליישבו ללא קושי.

לדבריו, כורש הראשון מלך אנשן, כורש 'הסב', מלך עוד בתקופת אשור, והוזכר בכתובת אשורבניפל. על כורש זה כתבנו לעיל במבוא, שהוא כורש שאליו מתייחס ישעיהו.

עוד נציין, שהפרש השנים בין כורש הסב לכורש הצעיר לדברי המחבר, קטן במידה ניכרת מהפרש השנים שבין כורש הגדול לכורש הצעיר אצל ההיסטוריונים (כמאה ושלושים שנה). בצמצום תקופה זו עוסק המחבר בפרקים להלן.

כאמור, תורף חידושו של המחבר במאמר זה היא הטענה שכורש מלך פרס בעל הצהרת שיבת ציון אינו כורש ה'קדום' אלא כורש הצעיר אחיו של ארתחשטא (השני), גיבור ה'אנאבאסיס' של כסינופון, והוא כורש מלך אנשן.

וכאן יש להעיר, שכורש הצעיר המתואר באנאבאסיס של כסינופון אמנם מתואר בקווי אופי המתאימים לכורש המקראי מספר עזרא: הוא מתואר כאדם צדיק, נדיב לב, ואציל רוח במידה לא רגילה (עיי' למשל ספר ראשון, פרק רביעי [מהדורת הלוי, עמ' 30] ובעיקר שם, פרק תשיעי [עמ' 46-43]). אך בכל הספר הזה, שהוא המקור החשוב ביותר על כורש הצעיר, אין כורש מוזכר ולו פעם אחת כמלך. הוא מופיע כשליט חשוב וכאחשדרפן של מחוזות מהגדולים ומהחשובים בממלכת דריוש אביו: לידיה, פריגיה הגדולה וקאפאדוקיה (שם, פרק ט, עמ' 44). הוא השתלט בשלב מסוים עם צבאו על בבל עד שיכול היה למסור את כלי בית המקדש בידי ששבצר כמתואר בעזרא (א', ז---ח). הוא אף מתואר

באנאבאסיס כראוי למלכות יותר מכל מלך אחר מאז כורש הקדמון (עמ' 43). אך, כאמור, אינו מופיע כמלך. המלך היה אחיו ארתחשטא.

אמנם אין בכל זה כדי לבטל את התיאוריה של מחבר המאמר. ייתכן שהמקרא הכתירו כמלך ואף הוא ראה עצמו כך לאחר הישגיו המדיניים והצבאיים, ולאור העובדה שתמכה בו אמו, שהייתה השליטה למעשה בממלכה גם בחיי בעלה דריוש.

ו. לשם השוואה לכרונולוגיה המקובלת: אסטיאגס מלך במדי לפי המקובל בשנים 550-584 לפסה'נ. לגבי חלק מן הסתירות הנמצאות בפרק זה לגבי אסטיאגס ניתן לעיין בערך 'אסטיאגס' באנציקלופדיה העברית (כרך ד, עמ' 761). וראה עוד ג'ג'ב ברי, דברי ימי יוון, 1900 (תרגום נ' רבן, תל-אביב, תשכ"ד [להלן: ברי]), עמ' 201-203.

ז. כיאכסרס: על-פי טענת המחבר הוא כסרכסס של הרודוטוס. וידועים כיבושיו של כיאכסרס באסיה הקטנה (ברי, עמ' 201).

ח. חורבן נינוה בידי כיאכסרס ונבופלאסר אירע על-פי המקובל ב-612 לפנה'ס.

ט. פראורתש: מלך מדי שכבש את פרס על-פי המקובל מלך בערך ב-650 לפנה'ס (ברי, עמ' 200).

י. דיאוכוס: מייסד מדי ומשחורה מידי אשכר. נתמנה למלך על-פי המקובל ב-700 לפנה'ס (ברי, עמ' 200).

יא. פרק זה מסובך קמעה, והמסקנות של המחבר הוצאו מנתוניו בקיצור רב. אנו נשתדל להבהיר את הדברים במשפטים קצרים:

א. מכתובת נבונאיד עולה, שכורש ניצח את אישתומגא מלך האומן-מנדא, שהיה על-פי החוקרים, מדי ולא סקיתי. מדברי הרודוטוס וקטסיוס עולה, שכורש ניצח את אסטיאגס המדי. ממסקנת החוקר ראולנסון עולה קשר מבחינת השם בין אסטיאגס למפלצת אז-דהק.

משלושת אלו מסיק המחבר, שאסטיאגס הוא השם שזיהו בן ההיסטוריונים של העולם העתיק את אישתומגא אז-דהק מלך הסקיתים, שמלך עשרים ושמונה שנים במדי.

ב. המחבר מזהה את המלכים כיאכסרס ואסטיאגס כמלך אחד, וזאת מכוח ההנחות הבאות: 1. הקשר המשפחתי המעורפל בין כיאכסרס לאסטיאגס (אצל כסינופון הראשון הוא בנו של השני, ואצל הרודוטוס להפך); 2. ברית הנישואין בין כורש לאסטיאגס; 3. מסקנת החוקר אולמסטר, שהשם אסטיאגס משמר את השם ארשטיוויגא, הדמיון בין השם ארשטיוויגא לאשטיבריש ובינו לאחשוורוש-כיארכסרס.

ג. מן העובדה שכיאכסרס ואישתומגא אז-דהק מלכו במקביל מסיק המחבר שיש בסיפורים הנזכרים תערובת שמות בין השניים. ממלחמתם ומקשרי החיתון בין כורש הפרסי למלך המדי מסיק המחבר שכורש הסב היה בעל בריתו של אסטיאגס כיארכסרס המדי, ומקשרי החיתון ביניהם נולד כורש הצעיר. בנקודה זו מקור הסתירה שבפרק הקודם בין ההיסטוריונים שראו בכורש בעל בריתו ונכדו של אסטיאגס (כדעת כסינופון, ואז הכוונה לכורש הצעיר); בעל בריתו של אסטיאגס אך לא נכדו (כדעת קטסיוס, ואז הכוונה לכורש הראשון); אויבו של

אסטיאגס ומנצחו (על-פי הרודוטוס וכן קטסיוס בתחילת דבריו, ואז הכוונה לאסטיאגס הסקיתי).

עוד נציין, שאסטיאגס-כיאכסרס שהמחבר דן עליו בפרק זה הוא לדעתו כסרכסס גיבור ספרו של הרודוטוס, שהוכה בידי צבאות יוון בתרמופילי ובסלאמיס (480-ו-479-על-פי המחקר ההיסטורי), והוא לדעת רוב ההיסטוריונים אחשוורוש ממגילת אסתר (עיין במבוא למאמר - הפרק על מגילת אסתר). לדעת מחבר המאמר, הוא אחשוורוש אבי דריוש המדי המוזכר בדניאל, ט', א. ועיין להלן פרק שישי.

נמליץ בפני הקורא לעיין בערך 'מדי' באנציקלופדיה המקראית (כרך ד, עמ' 684-680), כדי לקבל מושגים ראשונים על האישים המוזכרים בפרק זה (כיאכסרס, אסטיאגס, אישתומגא [מדיאס]) ועל היחס ביניהם לפי המקובל, וכן משהו על הסקיתים והקימרים ושלטונם בנינוה.

יב. על-פי המקובל - בשנת 585 לפנה"ס (ברי, עמ' 201; מ' עמית, תולדות יוון הקלאסית, ירושלים תשמ"ה [להלן: עמית], עמ' 126), לאחר מלחמה בת 25 שנים.

יג. להבנת פרק זה נעמוד על הסתירה הקיימת בין המסורת המקראית ומקורות חז'ל לבין המחקר ההיסטורי בטרונולוגיה של מלכי בבל.

נבוכדנאצר מלך בשנה הרביעית ליהויקים (ירמיהו, כ"ה, א), ובשנת שמונה למלכו הגלה את יהויכין (מלכ"ב, כ"ד, יב). נבוכדנאצר מלך עד שנת שלשים ושבע לגלות יהויכין, ואחריו מלך אויל מרודך (מלכ"ב, כ"ה, כז). מכאן, שעל-פי המקרא מלך נבוכדנאצר ארבעים וחמש שנים (37+8). המלך האחרון לבבל, לאחר אויל מרודך, היה בלשאצר, ובימיו בטלה מלכות כשדים ועברה לשלטון מדי ופרס (דניאל, ה').

במקרא לא נאמר במפורש כמה שנים מלך בלשאצר ואף לא נאמר כמה מלכים היו בין אויל מרודך לבלשאצר. חז'ל מסרו לנו (בסדר עולם רבה ובמגילה, י, ע"ב), שאויל מרודך מלך עשרים ושלוש שנים, ובלשאצר מלך מיד אחריו במשך שלוש שנים. מחבר המאמר, בהתאם להשקפתו לאורך כל המאמר, יתלה זאת במסורת ההיסטורית היהודית. להבנתנו, וכפי שציינו כמה פעמים במבוא, הייתה שיטתם הפרשנית של חז'ל שלא להוסיף מלכים ושנות מלכים על אלו שנזכרו במפורש, ולשיטתם המקרא שהזכיר את שנות המלכים לא בא לסתום אלא לפרש. לבלשאצר נזכרו במקרא שלוש שנים (דניאל, ח', א), ועל כן קצבו לו חז'ל שלוש שנים בלבד (נוסיף לכך, שמתוכנו של פרק ח' בדניאל נראה, שסופו של בלשאצר קרוב). מלכים נוספים נזכרו בין אויל מרודך לבלשאצר>****לא ברור מכאן עד סוף הפסקה> ונוסיף לכך, שבדניאל נזכר, שנבוכדנאצר הוא אביו של בלשאצר (דניאל, ה, יא; וה', יח). וייתכן שהכוונה לסבו. אך לא מסתבר להוסיף מלכים ביניהם. מהנחה שמלכות בבל הייתה שבעים שנה (ירמיהו, כ"ה, יב ועוד), נותרו לאויל מרודך 22-23 שנים, וכפי שנזכר בגמרא שם.

על-פי המקובל במחקר ההיסטורי אכן מלך נבוכדנאצר 44 שנים (605-562) ומלכות בלשאצר נבלעת במלכות נבונאיד אביו שמלך שבע עשרה שנה (556-539). ביניהם מלכו אויל מרודך שלוש שנים (562-560) ועוד שני מלכים, לבש מרודך ונרגל שראצר, מלכו יחד חמש שנים (560-556).

המחבר טוען כאן, שנבונאיד היה שם כולל (כמו פרעה במצרים), ודבר זה גורם לשיבוש בשחזור הכרונולוגי המקובל. ככלל, המחבר לא התמודד בארוכה עם המקורות הסותרים את שיטתו בנושא זה, כיוון שתולדות בבל הוזכרו פה כבדרך אגב (שהרי המאמר עוסק בממלכה הפרסית).

יד. להקלת יכולתו של הקורא להשוות את הנכתב במאמר למקובל במחקר ההיסטורי נוסיף כמה פרטים:

א. הנחתו הנועות של וליקובסקי, המזהה את רעמסס השני בן סתי עם פרעה נכו בן פסמטיקוס (פסמתיך הראשון), הנחה שמחבר המאמר מסתמך עליה, היא תמוהה, ושמעתי שווליקובסקי חזר בו ממנה. [הקשר בין רעמסס השני ופרעה נכו הוא המפעל לחבר את ים סוף לים התיכון בתעלה (דוגמת תעלת סואץ), מפעל שהחל בו רעמסס, המשיכו נכו וסיימו [דריוש]. רעמסס השני מתוארך בכרונולוגיה המקובלת בימי יציאת מצרים (1237-1304 לפסה'נ) ואילו נכו השני בן פסמתיך היה בסוף ימי יאשיהו, קרוב ל-800 שנה אחריו (על-פי המקובל: 610-595)!

אך פרק זה במאמר אינו בנוי כלל על הנחה זו ולכן ללא ספק נוכל להמשיך ולדון על הנחותיו של המחבר.

ב. המחבר מזהה כאמור, את השם אמאסיס עם רעמסס. אך הנטייה המקובלת היא לזהותו עם יעחמס שמלך בין 569/70 ל-525/6 (והן ארבעים וארבע השנים הנזכרות לו במאמר), ובנו הוא פסמטיקוס - פסמתיך השלישי, שמלך כמה חודשים בלבד, וניגף בידי כנבוזי בן כורש ב-525 (להשלמת העניין עיין ברי, עמ' 209; עמית, עמ' 114).

ג. אפרים הנזכר, הוא פרעה חפרע, קדם לאמאסיס יעוחמס ומלך על-פי המקובל ב-570-589. וכפי שנכתב בגוף המאמר, על-פי ירמיהו ויחזקאל נכבשה מצרים בימיו, בימי כנבוזי אביו של כורש. כנבוזי זה היה נסיך פרסי, שנשא (על-פי אחת הגרסאות דלעיל) את מנדן בת אסטיאגס מלך מדי. (עיין עליו בערך 'אסטיאגס', אנציקלופדיה עברית, כרך ד, עמ' 761; ושם הוא מופיע בשם קאמביסס, וכן בערך 'אחמנידים' [כרך ב, עמ' 432] ושם בשם כנבוזי. סיפורו מופיע גם בהרודוטוס וכנזכר לעיל).

כיוון שכורש מלך על-פי המקובל ב-558/9, הרי זמנו של כנבוזי הראשון אכן מתאים לפרעה חפרע ולמסופר בירמיהו וביחזקאל.

ד. רוב ההיסטוריונים היום אימצו את הנחת אולמסטרד, שהיו שני אמורטיוס, סב ונכד. את המרד של אמורטיוס הראשון קבעו לשנת 458- (בעיקר על-פי המסופר אצל תוסידידס) ואת המרד של 'נכדו' לשש השנים שבין 410- ל-404. הראשון בימי ארתחשטא הראשון, והשני - בסוף ימי בנו, דריוש השני (וזאת בעיקר לאור רשימותיו של מניחו). לדעת המחבר היה המרד אפילו מאוחר יותר בימי ארתחשטא השני בן דריוש השני, ודוכא בידי כנבוזי בן אחיו של ארתחשטא (כורש).

אם נניח כדברי מחבר המאמר, ששתי המרידות אחת הן, ושהמרד דוכא בידי כנבוזי בן כורש (522-530 לפסה'נ), וזאת על-פי המסופר אצל קטסיוס, ברור שיהיה עלינו לחבר תקופות ומלכים על פני כמאה וארבעים שנה לתקופה אחת, וזאת עושה המחבר.

ה. אינרוס מלך לוב משובץ בכרונולוגיה המקובלת כשותפו של אמורטיוס הראשון בימי ארתחשטא הראשון. מרד זה בשנת 458- היה סיבה עקיפה לפרוץ המלחמה הפלופונסית הראשונה (עמית, עמ' 297).

צליבתו של אינרוס הלובי בימי ארתחשטא מתוארכת ב-454- עם דיכוי המרד (ברי, עמ' 313).

ו. האחשדרפן ארואנדס הנזכר בפרק זה היה בימי כנבוזי בן כורש. אך בימי כנבוזי אביו של כורש ובמקביל לו היה ארשמיס--ארשם-ארסס סבו של דריוש הגדול, וכפי שטען המחבר. [לתיאור ההשתלשלות על-פי המקובל עיין בעיקר ערך 'מצרים', אנציקלופדיה עברית, כרך כד, עמ' 185-180; ערך 'ארתחשטא', כרך ז, עמ' 328].

טו. על-פי המקובל היה כסרכסס הידוע אביו של ארתחשטא הראשון. לאחר מותו של ארתחשטא הראשון בשנת 424- מלך בנו אחשורוש (הוא כסרכסס השני) במשך כמה חודשים, ונוצח בידי אחיו, ואז עלה על כיסא המלוכה דריוש השני. וזה פשר השושלת: כסרכסס--ארתחשטא--כסרכסס. למחבר דרך שונה בהבנת פרשה זו של קטסיוס, כמובא בגוף המאמר.

טז. נבהיר את התמונה המצטיירת מדברי המחבר:

על-פי המקובל מלכו:

כסרכסס - 465-485

ארתחשטא הראשון לונגמנוס - 424-465

דריוש השני - 404-424

ארתחשטא השני - 359-403

ארתחשטא השלישי - 337-358

ארתחשטא השני נקרא לפי דינון אוארסס-אורשיש בהורדת התוספות היווניות - שמו וורש. ארתחשטא השלישי נקרא אוכוס-אחש (לגבי שני כינויים אלה עיין גם ערך 'ארתחשטא', אנציקלופדיה עברית, כרך ז, עמ' 329-328).

המחבר מעיר את תשומת לבנו, שצירוף שמותיהם של ארתחשטא השלישי והשני הוא אחשורוש. לדעתו לאורך כל החיבור - שני אלו - אחד המה (ובארתחשטא השלישי מוטמעים אף יסודות מדריוש ומאחשורוש המקראיים, כמבואר במאמר); זמנם, קרוב לשבעים שנה (337-404), קצר בהרבה מן המיוחס להם על-פי המקובל. זהו בעצם אחשורוש ממגילת אסתר, שעל-פי מסורת חז"ל היה בן דריוש המדי בן אחשורוש מספר דניאל (פרק ו' ופרק ט'). אחשורוש אבי דריוש המדי הוא כיאכסרס-אוחשתרה שזמנו על-פי המקובל בסוף המאה השביעית לפסה"נ. מחבר המאמר מייחס אליו חלק גדול מסיפורי הרודוטוס על כסרכסס, ובעיקר את מלחמותיו עם היוונים.

יז. את הסתירה בין שני הסיפורים על מרד אורטבנוס יוכל הקורא למצוא בקצרה גם בערך 'ארתחשטא', אנציקלופדיה עברית, כרך ז, עמ' 328.

יח. ארטבנוס רצח את כסרכסס ב-465-. בגוהי רצח את ארתחשטא-אוכוס השלישי ב-337- על-פי המקובל. המחבר מאחד את שני הסיפורים, כשם שהוא מאחד את האישים - אחשורוש.

יט. ראה להלן, הערה לו.

כ. רעיונו המקורי של המחבר, והוא לב לבו של חיבורו, שכורש המקראי שמלך על-פי דניאל (ו', כט) אחרי דריוש, הוא כורש השני (401-404 על-פי המקובל) שמלך אחרי דריוש נותוס (השני 404-424). רעיון זה כבר הועלה על-ידי ההיסטוריון זאב יעבץ (ספר שלישי - 'מוצא דבר', פרק טו). אך יעבץ נצמד לכרונולוגיה המקובלת, שהמקדש נבנה בשנים 516-520/1, וששיבת ציון הייתה ב-538/9- בימי כורש הראשון, ולכן הפליג לכיוון שונה, וטען שדניאל שהיה בגוב האריות בימי דריוש וכורש השני אינו דניאל שהיה בימי נבוכדנאצר ובלשאצר, אלא מבני בניו של דניאל הראשון, ושיבש עלינו יעבץ את ספר דניאל כולו. הרעיון לחבר את התקופות ואת שיבת ציון עם כורש השני (וממילא כמובן אף ספר דניאל - אחד הוא) הוא רעיונו המקורי של המחבר.

כא. לדעת המחבר מלך אפוא אחשורוש כשבע עשרה שנים: שלוש בעת הסכסוך עם כורש, לפני המשתה הפותח את מגילת אסתר, וארבע עשרה שנים לאחר המשתה. שנת שתים עשרה למלך אחשורוש - שבה נתמנה מרדכי למשנה למלך, בה הייתה המלחמה בין היהודים לשונאיהם ובה מסתיים סיפור המגילה - היא אפוא השנה התשיעית לאחר המשתה ולאחר ביסוס מלכותו של אחשורוש, ואחריה מלך עוד כחמש שנים.

אך לפי המתואר במסכת מגילה (י', ע"ב) ארבע עשרה שנות אחשורוש כוללות את שלוש שנותיו עד למשתה, ואחשורוש מלך זמן קצר בלבד (כשנה ומשהו) לאחר סוף שנת שתים עשרה, שבה מסיימת מגילת אסתר. בדברי בעל סדר עולם אין הכרע בין שתי אפשרויות אלו.

(הערתנו זו על דברי המחבר קשורה בין השאר למחלוקתנו עמו על המסורת ההיסטורית של חז"ל, שלדעת מחבר המאמר הנה עצמאית, ולדעתנו היא פרשנית-מקראית. וכבר כתבנו במבוא, שמן הפסוקים ניתן להוכיח ארבע עשרה שנות שלטון אחשורוש אך לא שבע עשרה.)

להבנת סיום הפרק נפנה את הקורא שוב להערת הסיכום לפרק שני (לעיל, הערה ד).

כב. המחבר מזהה בראש ובראשונה את דריוש מן המסורת היהודית עם דריוש השלישי קודומנוס שנוצח בידי אלכסנדר, ואכן כך הוא במסורת היהודית. הוא מנסה להוכיח, שהוא עצמו דריוש הגדול בן וושתספא; כלומר דריוש שמלך על-פי המקובל ב-335- הוא עצמו דריוש שמלך על-פי המקובל בשנים 522- ועד 486.

כג. לפי הזיהוי ההיסטורי המקובל, שהלך בעיקר בעקבות תיאורי הרודוטוס, מלך כסרכסס-אחשורוש מ-486 עד 465. ואחריו ארתחשטא הראשון מ-465 עד 424, כמבואר במבוא למאמר. מהנחה שתיאורי דריוש מתאימים לארתחשטא הראשון שמלך אחרי כסרכסס-אחשורוש הגענו שוב למסורת היהודית, שדריוש מלך אחרי אחשורוש.

כד. דריוש שבספר עזרא שהוא דריוש הגדול נותן הרישיון לבניין המקדש משתמש בביטוי זה, 'מלכא ובנוהי', בעזרא, ו', י. ביטוי זה נזכר גם באיגרת ארתחשטא לעזרא (שם ז', כג) ולפי פירוש חז"ל הוא הוא דריוש. ההסכם המדובר בין אספרטא לבין המלך ובניו הוא 'שלום המלך' או

שלום אנטלסידס הנזכר להלן - ברית בין פרס לספרטה שנכרתה ב-386. ועיין להלן, הערה לח.

כה. 'הדבר הגדול': בקיץ 430- פרצה באתונה מגיפת דבר שנמשכה בהפסקות עד 427-. היא השמידה כשליש מן הצבא האתונאי והייתה בין הסיבות לתבוסה ב'מלחמת עשר השנים' (430- עד 421-), השלב הראשון במלחמה הפלופונסית השנייה. פריקלס מנהיג אתונה חלה בה ומת בסתיו 429-. על-פי המקובל שנים אלו הנן סוף ימי ארתחשטא הראשון. לדעת המחבר, דריוש איקסרס המובא בצמח דוד ובסדר הדורות מתואר בארוכה באופיו ובמעשיו כמתאים לדריוש היסטספס ולא לכסרכסס.

כו. דרך חשיבתו של מחבר המאמר כאן היא מורכבת וטעונה הבהרה.

א. תוסידידס מביא, לענייננו שני פרטים כרונולוגיים: 1. ממלחמת פרס--יוון בימי כסרכסס ועד לתחילת המלחמה הפלופונסית (השנייה) עברו חמישים שנה. 2. מתחילת המלחמה הפלופונסית השנייה עברו שבע שנים עד למותו של ארתכסרכסס מלך פרס. המחקר ההיסטורי המקובל תרגם שני נתונים אלו על-פי לוח הזמנים שלו כדלהלן: מלחמת פרס יוון (תרמופילי, סלאמיס) מ-480 עד 479-. תחילת המלחמה הפלופונסית השנייה בין אתונה ובעלות בריתה לספרטה 430/29-. מות ארתכסרכסס - ארתחשטא הראשון - 424.

ב. אם ניטול את שני הנתונים של תוסידידס ונצרפם למסגרת הכרונולוגית היהודית ונוסיף להם את הנחת המחבר, שתוסידידס דיבר על ארתחשטא מינימון השני, ולא על הראשון (שלדעת המחבר הוא תרכובת מדריוש הגדול ומלכים אחרים), וכן נניח על-פי דברי המחבר, שארתחשטא השני הוא אחשוורוש ממגילת אסתר, הרי על-פי המסורת היהודית מלך אחשוורוש 14 שנים, ואם מת בשנת שבע למלחמה הפלופונסית, הרי החל למלוך שבע שנים לפניו. לפניו מלך כורש שלוש שנים (על-פי סדר עולם, פרק כ"ט, ולדעת מחבר המאמר, מלך אחשוורוש שלוש שנים בימי כורש נוסף על ארבע עשרה השנים הנזכרות, וביחד שבע עשרה). ויוצא אפוא שתחילת מלכות כורש הייתה עשר שנים לפני פרוץ המלחמה הפלופונסית. שנת מלכותו של כורש היא גם שנת חורבן בבל במלאת שבעים שנה לנבוכדנאצר מלך בבל (ירמיהו, כ"ה). נבוכדנאצר החל אפוא את מלכותו שמונים שנה לפני פרוץ המלחמה הפלופונסית. מלחמת יוון--פרס בימי כסרכסס הייתה לפי תוסידידס חמישים שנה לפני המלחמה הפלופונסית, כלומר, בשנת שלושים לנבוכדנאצר.

ג. המחבר מסיק מיחזקאל, כ"ט, יז--כ, שמלחמתו של נבוכדנאצר עם פרעה תפרע הייתה בשנת עשרים ושבע לנבוכדנאצר כלומר שלוש שנים לפני מלחמת כסרכסס ביוון, ומתאם את החשבון הזה לנאמר בהרודוטוס, שכסרכסס יצא למלחמתו שלוש שנים אחרי פרוץ המרד במצרים.

ד. על חשבון זה (שהמחבר כמובן, אינו מסתמך עליו אלא מביאו כסיוע בלבד), יש להעיר שלוש הערות:

1. המחבר מבליע בחשבונו את שלוש השנים (483- עד 480- לפי המקובל) של ההכנות למלחמה ביוון והמסע אליה על-פי כסרכסס.

2. המחבר מזהה כאן את כיבוש מצרים, על-פי יחזקאל, שהיה גם לדעתו בימי כנבוזי הפרסי עם מה שכותב הרודוטוס

על המרד במצרים בימי כסרכסס, וחייבים להניח לדבריו שהרודוטוס לא דייק בדבריו. וזה דוחק.

3. המחבר מניח ששנת עשרים ושבע הנזכרת כאן היא לנבוכדנאצר ולא לגלות יהויכין, שהייתה בשנת שמונה לנבוכדנאצר. זאת כדברי בעל סדר עולם, רש"י, רד"ק ואברבנאל ובניגוד להבנתו של יוסף בן מתתיהו בקדמוניות ולפירוש דעת מקרא ההולך בעקבותיו.

כאמור, אף לדעת המחבר אין כאן ממש ראייה אלא השערה בלבד לסיוע נוסף.

כז. לא ברור לי ניסיונו של המחבר לטעון שכוונת תוסידידס בספרו אינה לדריוש השני נותוס (424-404 לפנה"ס על-פי המקובל) אלא לדריוש הראשון היסטספס. סדר הדורות והמלכים כפי שמציב אותו תוסידידס אינו עולה בקנה אחד עם שיטת המחבר, אלא דווקא עם השיטה המקובלת. הסדר המופיע שם הוא: כורש, קאביסס (כנבוזי), דריוש, כסרכסס (ספר ראשון יג--יד). מלחמת יוון ופרס בזמן כסרכסס קדמה לפיו חמישים שנה למלחמה הפלופונסית, ודברים אלו אינם תואמים את התיאוריה של המחבר. אם נסתמך על הוכחותיו החזקות של המחבר, נצטרך על כורחנו לנטות מדברי תוסידידס בכמה פרטים.

(אמנם המחבר נטה ביודעין מדברי תוסידידס בכמה פרטים מחמת סתירות שמצא אצלו, ולא מצא לנחוץ להתייחס אליהן במאמר זה, שאין עיקר עניינו בהיסטוריה היוונית. לד"ר חפץ פקפוקים על דיוקו של הספר, שלא פורסם בחייו של תוסידידס אלא בתקופה ההלניסטית, ושאר סגנונו מעורר קשיים, כיוון שנכתב ביוונית של תקופת פריקלס ולא ביוונית קלאסית. החוקרים עוסקים בבעיות אלו, ומעלים אף סברה שהספר השמיני בחיבורו הוא תוספת מאוחרת.)

כח. זו אינה ראייה אלא הנחה פרשנית של המחבר. ולא מצאתי ראייה הסותרת אותה.

כט. נבהיר שוב בלשון קצרה את הסבך הקשור בשם דריוש ואת הצעת המחבר להתרת סבך זה:

1. דריוש הראשון, הוא דריוש הגדול, דריוש היסטספס בן ושתספא, והוא המוזכר על-פי המקובל במצבת הניצחון של דריוש בבהיסטון, מלך בשנים 522-486 לפסה"נ, לאחר כנבוזי ולפני אחשורוש. הוא דריוש שבימיו נבנה המקדש (516-520/1) ובימיו ניגף הצבא הפרסי לפני היוונים במרתון (490).

2. דריוש השני הוא דריוש הממזר, נותוס. למרות שמלך כעשרים שנה (424-404) ידוע עליו מעט מאוד. על-פי המקובל ירש את ארתחשסתא הראשון, ולאחר מותו הייתה המלחמה בין בנו כורש השני לבין ארתחשסתא השני, מלחמה שנמשכה שלוש שנים וניצח בה ארתחשסתא השני. על מלחמה זו כתבנו לעיל בהערותנו על כורש. על-פי המקובל הוא דריוש הפרסי הנזכר בנחמיה, י"ב, כב.

3. דריוש השלישי קודומנוס הוא דריוש שניגף לפני אלכסנדר ובימיו בא קצה של האימפריה הפרסית (335-332). גם עליו ידוע רק מעט, ובעיקר שני פרטים חשובים: א. הוא השתלט בתחילת מלכותו על מצרים המתמרדת וסילק את הסריס בגוהי ששלט בפועל לפניו לאחר שרצה את ארתחשסתא השלישי; ב. בסוף ימיו נחל צבאו מפלה קשה מידי צבא

אלכסנדר מוקדון באסיה הקטנה וכך החלה מפלגה האחרונה של האימפריה הפרסית.

קדם לשלושת אלו דריוש הנזכר בספר דניאל (ו', א'; ט', א'), דריוש המדי, שקדם לכורש הגדול, ושעליו מסופר שהשליך את דניאל לגוב האריות. על-פי חשבונו של בעל סדר עולם מלך פחות משנה. ההיסטוריונים נוטים לזהותו עם אוגברו בעל בריתו של כורש שמלך לפניו (539).

אציין כאן, ששני דברים דומים ידועים אף על דריוש הראשון: א. שהחל את מלכותו בזמן כיבוש מצרים על-ידי כנבוזי, הרג את השר גומתא שהתמרד נגד שלטון כנבוזי ומינה עצמו לשליט בפרס (עיין להלן בפרק 9 על המן ובניו); ב. בשנות מלכותו האחרונות ניגף לפני חיל יוון במרתון.

טענתו של המחבר בפרק זה היא, שארבעת המלכים הנקראים דריוש לא היו אלא שניים: דריוש המדי בן אחשורוש הנזכר בדניאל ודריוש השני - נותוס בן ארתחשטא - מלך אחד הם. שהרי את השם ארתחשטא מזהה המחבר בדרך כלל עם אחשורוש, ויורשו של דריוש נותוס, כורש, הוא כורש הגדול בעל ההצהרה. אף דריוש הגדול בן ושתספא ודריוש השלישי קודומנוס, מלך אחד הם, הוא דריוש שהתיר את בניין המקדש ומלך שלושים ושש שנים, והוא דריוש שניגף בסוף ימיו לפני חיל היוונים, לפני אלכסנדר ובכך בא קצה של האימפריה הפרסית.

אף בביטול כפילות זו ניתן לנכות עשרות שנים ממלכות פרס בימי הבית השני.

בשלב זה נוכל לסכם את תמצית שיטתו של המחבר ביחס בין המסורת ההיסטורית היהודית לבין הכרונולוגיה המקובלת במחקר. לשם כך נשוב לרשימת המלכים שכבר הבאנו לעיל, ונוסיף להם את קודמיהם, בתקופה שלפני כורש, ונציג אותם בעזרת ה'סרגל ההיסטורי' שלהלן. כמו-כן נוסיף את זמנם או זמנם המשוער, את כינוייהם השונים ואירועים היסטוריים שיעזרו לנו לשבצם על המפה ההיסטורית.

דיאוכוס	700- -	מייסד מלכות מדי
פראורתש	650- -	מרד בנבוכדנאצר ונתלה.
כורש-כיאכסרס	600-	כובש נינוה בירת אשור עם נבופלסר מלך בבל.
כנבוזי, אסטיאגס	584-550	
כורש מלך אנשן	558-530	(כיבוש בבל, שיבת ציון)
כנבוזי	530-522	
דריוש I היסטספס	522-486	(בניין המקדש, קרב מראתון)
כסרכסס	485-465	(המלחמות הגדולות עם יוון [מגילת אסתר])
ארחתשטא	465-424	(עזרא ונחמיה, בניין ירושלים)
דריוש II נותוס	424-404	
כורש הצעיר	404-401	(מצעד הרבבה)

ארתחשסתא II-מינימון-אורשיש

359-404

335-358

ארסס

ארתחשסתא III אוכוס

337-358

דריוש III קודומנוס

(קץ מלכות פרס) 332-335

אלכסנדר מוקדון

כאמור, לעומת רשימה ארוכה זו משיבת ציון ועד קץ מלכות פרס, חז'ל מונים רק את כורש, אחשורוש ודריוש.

לב פתרונו של מחבר המאמר הוא, ששיבת ציון התרחשה בימי כורש הצעיר. בתרשים שלהלן יובאו מלכי פרס לפי שיטתו של המחבר:

דיאוכוס

כורש מלך אנשן=כיארכסרס=אכסרכסס=אחשורוש

(כיבוש נינוה; המלחמות הגדולות עם יוון)

כנבוזי כובש מצרים

אסטיאגס=דריוש נותוס (כובש בבל; דניאל בגוב האריות)

כורש הצעיר (מלך 3 שנים; שיבת ציון)

ארתחשסתא מינימון=אחשורוש = אחש (אוכוס) + ורש (אורשיש)

כנבוזי (מלך 17 שנה; אחשדרפן מצרים ומדכא המרד במצרים)

(פראורתש)

דריוש היסטספס = קודומנוס (מלך 36 שנים)

אלכסנדר מוקדון

כפי שניתן לראות בתרשים, השינויים בסדר המלכים הם משניים, והחידוש הגדול הוא בעיקר זיהוי ואיחוד בין צמדי מלכים (ארתחשסתא השני והשלישי; דריוש הראשון והשלישי; כסרכסס עם כיארכסרס; דריוש נותוס ואסטיאגס; והבלעת ארתחשסתא הראשון כתרכובת בין מלכים שונים). חידוש נוסף הוא העתקת תקופת שיבת ציון וחורבן בבל כולה ביחס לשושלות הפרסיות הנזכרות. ברור שאין בדברינו כאן כדי למצות את שיטת המחבר, והם אינם לגמרי מדויקים. לא באנו אלא לעזור לקורא להתמצא בסבך השמות והתקופות.

ל. על דעתו זו של הושנדר ניתן לעיין בקצרה באנציקלופדיה עברית, ערך 'אסתר', כרך ה, עמ' 102.

לא. קורות חייה ומותה של סטאטירה אשת ארתחשסתא השני מסופרים באריכות בנספח לספרו של פלוטארכוס 'חיי אישים',

בפרק על ארתחשסתא (מהדורת א'א הלוי, ירושלים תשל"ג, בעיקר עמ' 465,456). לא ירדתי לסוף דעתו של הושנדר, שזיהה את ושתי עם סטאטירה (דעה זו הובאה בשמו גם בערך 'ושתי' באנציקלופדיה המקראית, כרך ב, עמ' 888), כיוון שלפחות לפי מקור זה של פלוטארכוס מתוארת סטאטירה כאישה טובה ונאמנה לבעלה וכאישה נעימה ונוחה לבריות ואף לפשוטי העם. על-פי שיפוטו של פלוטארכוס נרצחה סטאטירה על לא עוול בכפה. תיאורה של ושתי במגילה כלל אינו מתאים לתיאור זה.

אם נקבל את הנחתם של הושנדר וחפץ, שאחשוורוש ממגילת אסתר הוא ארתחשסתא השני (וכבר הזכרתי שזו גם דעתם של היסטוריונים רבים בכל התקופות, והיא מוזכרת אצל ר'י אברבנאל, ר'ד גנז ועזריה מן האדומים), נראה לי יותר לזהות את ושתי עם פאריסאטיס, אמו של ארתחשסתא השני (ראה ערך 'דריוש השני' באנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 708-707; ברי, עמ' 483; וביתר הרחבה באנאבאסיס של כסינופון, מהדורת א'א הלוי, ירושלים תשכ"ט, עמ' 30,20,19 ועוד ובמאמר זה של פלוטארכוס). שמה הפרסי היה פרושתיש, ובהשמטת התחילית והסיומת, המקובלים אף בשמות אחרים, מתקבל השם ושתי (ד'ר חפץ נוטה לדחות אפשרות זאת בהערה 118). פלוטרכוס מתאר אותה כאישה יהירה, תאבת שלטון ואכזרית מאין כמותה, ותיאור זה מזכיר לא מעט את דעת חז'ל על ושתי.

פרושתיש, אשתו של דריוש (השני) אוכוס-נותוס (424- עד 404-), הייתה ידועה כמלכה חזקה ונמרצת, שניהלה את האימפריה הפרסית עוד בחיי בעלה, שהיה ידוע כמלך חלש, והיא כאמור אמו של ארתחשסתא השני ושל אחיו - כורש השני. בשלוש שנות מלכותו הראשונות של ארתחשסתא (404- עד 401-) תמכה בהדחתו של ארתחשסתא ובמלכותו של כורש אחיו. ניתן לשער, לדעתי, שבשנת שלוש למלכו, משניצח אחשוורוש-ארתחשסתא את כורש אחיו ואת פרושתיש אמו, 'כשבת המלך אחשוורוש על כסא מלכותו... בשנת שלש למלכו' (אסתר, א', ב--ג) בעת משתה הניצחון, ציווה להביא את פרושתיש המלכה המושפלת והמובסת לארמונו לעיני כל שרי פרס ומדי, להראותם את יופיה, אך בעיקר להראותם את התייחסותו אליה כאל אחת מנשי ההרמון. במלכות פרס, שמלכים נשאו לנשים את בנות משפחתם, פעולה כזו מצד מלך הולל ופוחז, נוקם ונוטר, אינה בלתי סבירה.

[דוגמה לכך שארתחשסתא השני נקט פעולות כדי להשפיל את פאריסאטיס אמו לאחר ניצחונו על כורש בן טיפוחיה היא המסופר באנאבאסיס (מסע הרבבה) של כסינופון, ספר שני, סוף פרק ד' (שם, עמ' 60) על ההיתר לבוז את המחוזות שניתנו לה על-ידי דריוש השני].

נציין בקשר לכך, שאכן פרושתיש התנהגה לא פעם כפילגשו של ארתחשסתא בנה, ופלוטרכוס מתאר אותה בלשון זו: '...ולפיכך שיחקה תכופות בקוביות עם המלך לפני המלחמה, ומשהשלימה עמו לאחר המלחמה לא השתמטה מאותות חיבתו, אלא לקחה חלק בבידוריו והשתתפה באהבהבים שלו במעשיה ובנוכחותה, ובכלל שיירה רק מעט מאוד מהמלך לשימושה של סטאטירה ולחברתה' (חיי ארתחשסתא, שם, עמ' 464-463). עוד נציין, שמלכי פרס נשאו את אחיותיהם (ופרושתיש עצמה הייתה אחותו של דריוש בעלה), את בנותיהם (ארתחשסתא השני נשא את שתי בנותיו לנשים) ואת נשות

אביהם (ארתחשסתא השלישי נשא את אשת אביו, ואחיו דריוש נשא את פילגש אביו).

מיאונה של המלכה-האם לציית לפקודה המשפילה וביטויי הזלזול ששמו חז'ל בפיה כלפי אחשורוש מקבלים עתה משמעות שונה, והעובדה שנערך לה משפט על-ידי שבעת שרי פרס ומדי ולא משפט רגיל עשויה להיות אף היא מוסברת לאחר מלחמת שלוש השנים, שבה הייתה פרושתיש אויבתו של אחשורוש-ארתחשסתא. וכן גם פירושם של חז'ל, שושתי נידונה למעשה למוות אף שדבר זה לא נזכר במפורש במגילה.

אמנם, לדברי פלוטארכוס אכן פרושתיש לא הוצאה להורג, אך נשלחה לבבל מולדתה (ואף לפי חז'ל ושתי בבליה הייתה, מזרע בלשאצר), והמלך נשבע שלא יבוא עוד לראותה ולא תראה את פניו, וכמתואר בפשט הלשון של המגילה: 'אשר לא תבוא ושתי לפני המלך אחשורוש' (אסתר, א', יט).

עוד נציין, ששם אשתו הבאה של ארתחשסתא השני היה אטוסה (פלוטארכוס שם, עמ' 468), ושם זה מזכיר את השם הדסה (אסתר, ב', ז).

קיימים קשיים בשיטה זו גם בהסבר המגילה, ולא נבוא במסגרת הערה זו להאריך בפתרונות. עוד נאמר, שלגבי כל 'אחשורוש' אפשרי בין מלכי פרס התקשו החוקרים בזיהוייה של **ושתי** בשמה זה.

לב. עיין ערך 'דריוש', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 704-703, על המלחמה עמו.

לג. על כך שארתחשסתא השני שינה את דתו זרתוסטרה לדת האלילית הקדומה עיין בקצרה גם בערך 'פרס', אנציקלופדיה עברית, כרך כח, עמ' 359-358. על רדיפותיו את היהודים עיין שם, ערך 'ארתחשסתא השני', כרך ז, עמ' 329.

לד. המרד של פרורתיש היה בשנות מלכותו הראשונות של דריוש בן ושתספא (בסביבות שנת 520-; לפי המקובל - שנת מלכותו השנייה או השלישית של דריוש). לגבי תיאורו עיין גם במבוא של י'מ גרינץ לספר יהודית (מוסד ביאליק, תשי"ז, עמ' 12). נזכיר שוב, שדריוש השני נותוס מלך בשנים 423-404 לפסה'נ על-פי המחקר ההיסטורי, והיו אלו שנות המלחמה הפלופונסית השנייה בין אתונה לספרטה.

לה. מרד נבוכדנאצר (השלישי), הוא נידין בל, היה אף הוא, לפי המקובל, בשנות מלכותו הראשונות של דריוש (520-). עיין עליו במבוא הנ'ל של גרינץ ובערך 'דריוש' באנציקלופדיה מקראית (כרך ב, עמ' 704).

לו. להבנה מסודרת של טענת המחבר נסכם כמה נקודות האמורות כאן ונשווה אותן למחקר המקובל על-פי האנציקלופדיה המקראית (ערך 'מדי', כרך ד, עמ' 680-684).

1. א. על-פי הרודוטוס (א, 102) איחד כשתריתה-פראורתש את מדי באמצע המאה השביעית לפסה'נ ולחם בפרסים והכניעם. בחתירתו לעצמאות מדי מרד **נבוכדנאצר** הגדול שהיה מלך המלכים במחצית הראשונה של המאה השביעית (אנציקלופדיה מקראית, שם, עמ' 680, 682), וזה דיכא את מרדו והרגו.

ב. בראשית מלכות **דריוש** הגדול (522- לפי המקובל) מרד מדי בשם כשתריתה-פאורטיש במלך פרס וביקש לחדש את עצמאות

מדי (שם, עמ' 684).

ג. כסינופון מספר על מרד מדי בזמן **דריוש** השני (שם).

על-פי המחבר, שלושת האירועים - אחד הם, והיו בזמן **דריוש** הגדול, שקרא לעצמו נבוכדנאצר.

2. כסיוע לטענתו, שדריוש הגדול קרא לעצמו נבוכדנאצר מסתייע המחבר בעולה מכתובת בהיסטון, שבתחילת מלכותו של דריוש הגדול (521-522) מרד בו נבוכדנאצר הידוע בכינויו נידין-בל והנקרא בפי החוקרים נבוכדנאצר השלישי, וזאת בנוסף למרדו של פראורתש-ארפכשד, שהיה באותה שנה (עיין ערך 'דריוש', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 704). כאמור, לטענת המחבר קרא לעצמו המורד בשם זה שכיוון שאף המלך דריוש שבו מרד - קרא לעצמו בשם זה.

לז. על כך כבר נכתב לעיל. אירע על-פי המקובל בשנים 401-404 לפסה'נ.

לח. הסכם תלאסידוס ושלום אנטלסידס: המחבר מזהה ביניהם בגלל הדמיון בשמותיהם ובתוכם. הסכם תלאסידוס ידוע יותר בשם 'חוזה מילטוס'. זהו חוזה שנערך על-פי המקובל בשנת 412- בין אחשדרפני דריוש השני נותוס, טיספרנס מסרדיס ופרנבזוס מפריגיה (ועל שניהם עיין ערך 'דריוש השני', אנציקלופדיה מקראית, כרך ב, עמ' 708) לבין אגיס מלך ספרטה. מטרת החוזה הייתה לקרוע מאתונה את מושבותיה שבאסיה הקטנה. המלך הפרסי נתמנה בעזרת ספרטה לבורר בסכסוכים בארצות יוון. שלום אנטלסידס, או שלום המלך, נערך ב-387/6- בין מלך פרס (ארתחשטא השני על-פי המקובל) לבין אגיסיליאוס אחיו של אגיס מלך ספרטה, ומכוחו על כל יוון (עיין ברי, עמ' 458).

לט. שלום המלך: הסכם שלום בין ספרטה לפרס, שבו נתמנה ארתחשטא השני (404- עד 359-) לבירור הסכסוכים בין מדינות יוון. על-פי המקובל נערך ב-386-.

מ. מלחמת מנטיני הידועה נערכה כאמור ב-362- בין תיבי בהנהגת אפמינונדס לבין צבאות הברית הספרטינית-אתונאית. תיבי ניצחה אך אפמינונדס נהרג ותיבי איבדה את בכורתה ביוון, וזו עברה כעבור זמן קצר למוקדון. מלך ספרטה שהוכה כמה פעמים בידי אפמינונדס היה אגיסילאוס הנזכר לעיל (397- עד 360-). מלחמת נטינו הראשונה הנזכרת בקטע זה הייתה על-פי תוסידידס בשנת שבע לדריוש, ולדעת המחבר שהוא דריוש הגדול, יוצא שהייתה בשנת 515-. המחבר נוטה לזהות את שתי המלחמות. ממלחמת מנטיני הידועה 362- ועד לניצחונו של אלכסנדר על דריוש השלישי (332-) עברו כאמור כשלושים שנה. ממלחמת מנטיני על-פי תוסידידס 515- (שבע לדריוש הראשון) ועד למותו של דריוש הגדול ב-486-, עבר זמן דומה, כעשרים ותשע שנים. וכאמור נוטה המחבר לזהות (גם על-פי שיקול זה) את דריוש הגדול (522- עד 486- על-פי המקובל) עם דריוש השלישי קודומנוס (335- עד 332-).

כאן נעיר, שמלחמת מנטיני הראשונה הייתה על-פי המקובל בשנת 418-, ונוטים לקבוע אותה בשנת שבע לדריוש השני (שמלך ב-424-), ולראותה כהתמוטטות של שלום ניקואס שחצץ בין שני שלבי המלחמה הפלופונסית בין אתונה לספרטה. במלחמה זו נצחו אגיס הנזכר לעיל (אחיו של אגיסילאוס) ומלך ספרטה את צבאות הברית של אתונה וארגוס. (ועיין ערך

'אלקיביאדס', אנציקלופדיה עברית, כרך ג, עמ' 815; וערך 'פלופונסית-המלחמה', שם, כרך כז, עמ' 833; עמית, עמ' 455 (1942, 376).

כאמור, הכול מבוסס על פרשנות דברי תוסידידס, והמחבר טען שהכוונה לשנת שבע לדריוש הגדול, שנת 515- שנזכרה לעיל.

מא. שלום ניקיאס: על-פי המקובל נערכה המלחמה הפלופונסית השנייה (להבדיל מן הראשונה שהייתה בשנים 459- עד 446-) בשני שלבים: הראשון - בשנים 431- עד 421-. אז נכרת שלום ניקיאס בין אתונה לספרטה. כעבור כשש שנים, עם ניסיונה של אתונה לכבוש את סירקוסי שבסיציליה, הופר שלום ניקיאס, והחל השלב השני במלחמה (415- עד 404-).

מב. עיין ערך 'הליקרנסוס', אנציקלופדיה עברית, כרך יד, עמ' 496-497. הכותב שם טוען שהיו שתי מלכות בשם זה. ארטימיסיה הראשונה, שלחמה לצד כסרכסס בסלמוס, והיא הנזכרת בהרודוטוס (ח, 87, 88). וארטימיסיה השנייה אשת מאופולוס השלישי, שהקימה מצבה לזכרו, והיא הייתה סמוך לימי אלכסנדר מוקדון. מחבר המאמר טוען ששתיהן - אחת הן.

מג. ההיסטוריון הקטיוס מאבדירה חי, על-פי המקובל, בתקופתם של דריוש השלישי, אלכסנדר ותלמי הראשון. הוא כתב ספרי היסטוריה על עמים רבים, והמפורסם שבהם על תולדות מצרים. הוא אף התפרסם באהדתו את העם היהודי (עיין, יוסף בן מתתיהו, נגד אפיון, מובא באוצר הוויכוחים לי'ד אייזנשטיין, ירושלים תשכ"ט, עמ' 41).

ההיסטוריון הקטיוס ממילטוס קדם לו על-פי המקובל בכמאה ושמונים שנה. הוא חי בימי דריוש הראשון היסטספס, והשתתף במרד האיוני נגד הפרסים בשנת 499-. ספרו ההיסטורי המפורסם הוא 'הגנאולוגיות', על ההיסטוריה היוונית הקדומה (על שני ההיסטוריונים עיין בערך 'הקטיוס', אנציקלופדיה עברית, כרך טו, עמ' 155-159).

כאמור, לדעת המחבר - דריוש הראשון ודריוש השלישי - אחד הם, ואף שני ההיסטוריונים הנזכרים - אחד הם.

הועלה בתאריך - 3/9/2002 ע"י הרצוג מכללת

[חזרה]